HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN, PAP JÓZSEF,
P. NAGY ISTVÁN ÉS BÖNDÖR PÁL VERSEI
KONTRA FERENC NOVELLÁJA
JÓDAL KÁLMÁN KISPRÓZÁJA
BOGNÁR ANTAL REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
BORI IMRE TANULMÁNYA TODOR MANOJLOVIĆRÓL
HERCEG JÁNOS, FEKETE J. JÓZSEF
ÉS VARGA ZOLTÁN ESSZÉJE

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1992

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

Brasnyó István versei 233
Kontra Ferenc: Rádam *(novella)* 236
Pap József: Mit is tettem? *(vers)* 251
P. Nagy István: Mégis *(vers)* 253
Jódal Kálmán: Kapituláció *(novella)* 254
Böndör Pál két verse 257
Bognár Antal: Óvertúra *(regényrészlet)* 259

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Bori Imre: Miszcellánea *(tanulmány Todor Manojlovićról)* 275
Herceg János: Régi dolgainkról *(VII.)* 283

HÍD LVI. évfolyam, 4. szám
1992.
április

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

MENDEMONDA

A sor végén két bádogcsajka összekoccan:
egymásra rímelő horda csak a had.
Derékszíj szorítja össze valahol az állatövben,
s vállszíján a mennyből függeszkedik.
Lába közt gépágyú-coitus, ez lenne férfias? –
miközben a halál hosszan ünnepli föltámadását
a nyitott térben, mely már-már végtelen.

Csillagok világítólövedékei közt dörögve
soros igét: lánctalpakra kaptak régi
röghegyek, s e tektonikus rengés veri fel
sziklába dermedt, hallatlan üledékcsigáik –
mi újság odakinn? Zúzmara csipkéz hervadt
mamutfület a Föld e halott trópusain.

Sárban veti meg tükrét a pocsolya, éjszakára,
ágya pengehidegség; sejtelmes, jégen kifent
lélek lepi színét: elodázott kép
a Hold ábrázatával, mely első vagy utolsó negyed.
A Mindenség végül is egybehangzóan működik:
ássa bele vermét mindenféle történelem,
ahogy épül a semmi, a feledés fedezéke.

Vásznat, végnyit, a sötét mentében aki csattant,
ahogy a hóhullást serkentené kibontakozásra,

fekete felleget hajszolván maga előtt:
álmok hosszú körvadászata, mely már
véget ért, ahogy rávillant hajdan, átvilágítva
csontjaik, a lenyugvó nap ijedt torkolattüze.

A VÉGEREDMÉNY

Nyirkos télvég vagy télderék – szemünkben
egyre megy – nem kedvelt idő.
A kakasok is némák voltak annak idején,
csak a palackba épített feszület
tárta ki furcsán a szárnyát – az is
hova lett? Meg a palackból
a római s vele a többiek!

Az almafák szürkéspirosan dagadozó ágait
lepték csak el estetájt a gerlék –
fekete gallérjuk mutatta eredetüket,
hogy már semmi sem a régi.
Az 1875-ös korosztály végórái voltak ezek.
Még hárman-négyen lakták az utcát,
süketek, gyöngénlátók, egyszóval – öregek.

Nagy és modern háború élményével
voltak gazdagabbak a rájuk szakadó
nyomorúság helyett. S lett számunkra is
összefüggéstelen a történelem,
vakablak. Most benne ülök, miként
egy hagyományban, és nézem a falat.

Ifjú terroristáról szólnak, tetemét
letakarva látták a hullaházban
a boncolóasztalon. A másik oldal katonája,
kit szándékától ekként térítettek el.
S vajon fűti-e még valami a halottakat?
Eszme talán, mely rendre mily sivár, s csak
a hulla a valós...
És mi lesz vele gazdagabb?

A HATALMAS TÉMA

(ANATÉMA)

Köd ülte föld mindvégig tartó
háborúja: tejútrendszer-súlyos
és -zavaros – átláthatatlan,
tetézve, hogy rögét és sarát hányja
magasba. Aposztataként a vérét.
És sodródik, mint fegyvercsőben
a furat.

Páncélos tolulás: elszabadult
s gyülekező emlékművek talapzata,
hernyótalpon araszoló fogcsikorgatás
arrafelé, merre térképen
meghúzott egyenes mutat
irányt. El nem tévedhet
álmában sem e nyáj.

Helytelen olvasat, mit sem
jelentő Ige – hogy ennyi a világ,
hol átok lep puszpángot, tujafát;
messziről nézvést tűnhetne
akárminek. Kóros sejtelem
ráncigál az égaljra céltáblát,
anyagtalant. Mindent egybevetve
fölszántott Karthágót, festett és
rémült mitológiát.

RÁDAM

KONTRA FERENC

A hízó híre akkor messzire eljutott, ágról ágra röppent a történet, félig szomorúan, félig vidáman, mintha csak fél szárnya lenne, mégis elsöpört a télből egy unalmas darabot. Úgy kezdődött a tisztáson, az udvar közepén ez a disznótor is, mint a többi. Az asszony készenlétben állt a gázpalackkal és a lángszóróval, zsebében gyufa zörgött, hogy kéznél legyen. A szomszédasszony türelmetlenül lóbálta a vájdlingot, mert fázott a keze. Megcsikordult az ólajtó rozsdásra fagyott retesze. A két fiú a deszkaoldalra könyökölve figyelte, hogyan küszködnek a disznóval, sikkantva kicsúszott a kezeik közül. Sehogyan sem boldogult vele a két férfi. Megvillant újra a kés a szomszéd kezében. A felhergelt állat felháborodottan tört ki az udvarra. Harmadszor is körbefutotta vele a szomszéd a körtefát, mire sikerült a farkát elcsípnie. Súlyát meghazudtolóan szökkent egyet a disznó, és röfögve indult a kiskapu felé, szabad út mutatkozott az utcára. De a megfelelő pillanatban előléptek a gyerekek, és meghiúsították a tervét, visszazavarták az udvar közepére. Új módszerrel próbálkozott a szomszéd: hátba támadta. Megrökönyödött egy pillanatra, testén végigrengett a szalonna. Felvisított. Teljes elszántsággal vetette rá magát a szomszéd. A disznó éppen a gazdaszszony előtt rogyott térdre, és most már ordított torkaszakadtából. Az asszony kezében azonnal lendült a nyeles lángszóró, és a rácsos fémbunkót a legyőzhetetlen fenevad tátott szájába nyomta. Úgy gondolta, abban a pillanatban megfullad, de a tusa elhúzódott, és az asszony ösztönös mozdulattal megengedte a másik kezével a gázt. Továbbra is szabadulni próbált kalimpáló lábakkal a jószág, annak ellenére, hogy teljesen reménytelenül harcolt. Mindkét férfi a hátán hasalt, az asszony

közben lenyomta a torkán a lángszórót, és addig engedte bele a gázt, amíg csak ki nem merevedtek a vérben forgó, féltenyérnyi disznószemek. Vonaglott egy utolsót, nyögött hozzá, aztán egyetlen szusszanással kimúlt. A szomszédasszony a nyakához tartotta a tálat, a szúrás helyén fekete vérpatak eredt.

A házigazda pihenésképpen pálinkával kínálta szomszédját. Meghúzták jól mindketten. Sokáig tartotta magát a gyöngysorhab az üveg belsejében, miután az asztalra tették. Körülötte sorakoztak a kések és szerszámok. Hosszú mészároskötényt kötött a szomszéd, mintha hivatásos böllér lenne, hüvelykujjával óvatos szakértelemmel leellenőrizte a kések élességét. Bólintott, hogy jöhet a forró víz a konyhából. A nagyobbik fiút küldték a vödörrel, közben az asszonyok előkészítették a kaparókat. „Én is hozni akarom a forró vizet", méltatlankodott a kisfiú.

Olyan lett a sertés bőre, mint a vaj. Lemosták még egyszer hideg vízzel. A véres víz fürgén induló patakja lelassult, és megfagyott félúton az udvar betonján. A gazdasszony odagördítette a gázpalackot, és kinyitotta a csapját. Odatartotta az égő gyufaszálat a lángszóró rácsos bunkójához. Nyomban kisüvített a zománckék láng. Továbbra is a szomszéd irányította a munkát. Először a hajlatok kevésbé hozzáférhető sörtéit pörkölte le, aztán a lábakat és a füleket vette sorra. A láng nyomán lassan szurokfekete lett a vajszínű bőr, égett sörteszag terjengett. Kíváncsian figyelt a két fiú a mester mellett minden mozdulatra. Sercegve szántott végig a láng a hasfalon, a mellbimbókon, elidőzött egy darabig az oldalán, áttérni készült éppen a hátra...

Akkor robbant fel a disznó. Olyan váratlanul érte őket, hogy percekig álltak csurom véresen, földbe gyökerezett lábbal a kráterszerű állatmaradvány előtt, melyből sűrű, véres lávautak indultak kifelé, folyamuk hátán félbeharapott kukoricaszemekkel. Bűz szállt fel a test meleg leheletével. Fel sem fogták mindjárt a körülállók, hogy a belsejében felgyülemlett gáztól robbant fel a disznó, csak a feje maradt teljesen ép. Kajánul vicsorította fogát az alvadtvér-tócsában. Mellette még mindig fújta a lángot a gázpörkölő, senkinek sem jutott eszébe, hogy elzárja.

Jézusmáriázva futottak oda az asszonyok. Zokogva szorította tenyerét a bal szemére a kisfiú. „Mutasd, mi van veled!", kapta volna el a kezét, hogy megnézze az anyja, mi történt vele, de a rángatásra a gyerek még hangosabb sírásba kezdett... Nem engedte elvenni a kezét, hiába próbálta lefeszegetni az arcáról akkor már az apja is. Lefektették a

konyhában a heverőre. Langyos vizes szivaccsal törölgették róla az alvadt vért és a mocskot. Csak akkor rémültek meg igazán mindannyian, amikor a kisfiú arcát friss vér öntötte el.

Gyorsan begyújtotta az apja az autót. Az asszony az ölébe vette a kisfiú fejét. Elhagyta lassan a keserves sírást, mintha egyszeriben szégyellte volna, hüppögésre fogta vissza hangját. Szerencsére elenyésző volt az úton a forgalom. A vasúti átjáróhoz értek. Már messziről látták, hogy éppen előttük engedik le a sorompót. A férfi átkozódott, és egyfolytában nyomta a kürtöt. De az érkező tehervonat zakatolása elnyomta. A kisfiú nyakán, a hátsó ülésen végigfolyt a vér. Már csikorogtak a kerekek, amikor megrándult a sorompó rúdja, és lassú lendülettel felemelkedett.

Pirosra váltott éppen a város első jelzőlámpája, de még sikerült elkanyarodniuk. Fegyveres portás állította meg őket a kórház pincelejárata előtt. Csak egy pillantást vetett a hátsó ülésre, és intett a vezetőnek, hogy lent jobbra kanyarodjon. A baleseti osztályon mintha csak őket várták volna. Hordágyra fektették a kisfiút. Becsukódott mögötte a műtőajtó.

Nem szóltak egymáshoz. Az asszony lekuporodott a padra, végignézett pecsétes ruháján, melyre sebtében a kabátot húzta. Keskeny orra mintha még hegyesebb lett volna, apró madárszemét kifényesítette a bánat, könny nem hullt belőle. Nagyot sóhajtott. A férfi a dohányzást tiltó tábla ellenére elővette a zsebéből a cigarettáját, és idegesen rágyújtott. Apró léptekkel járkált a piros tűzoltókészülék és az üveggyapotba burkolt meleg vizes csövek között. Megunta a monoton sétát, és kiment a friss levegőre. Csótányok futottak át a klórszagú várótermen. Hiába fülelt az asszony, semmit sem hallott a műtőből. A pinceház felől folyamatos zúgás hallatszott. Betelt ezzel a hanggal, mintha kimosta volna a fejét. Ijedten pattant fel, amikor a szemüveges orvos gondterhelten megállt előtte: „A bal szeme súlyosan megsérült." Erre az asszony olyasmit rebegett, hogy azért majd, ugye, lát vele, meg lehet még műteni. „Nem lehet rajta segíteni, egy szilárd tárgy becsapódásától teljesen szétroncsolódott", mondta az orvos. Az ajtóban eltorzult arccal állt a férfi, körmére égett a cigaretta, szeméből egyik pillanatról a másikra tűnt el a fény. Keskeny szája megrándult, és sokáig nem került a helyére.

Óriásasszony kezéből elgurult az egyik porcelánkék golyó. Villamosok kerülgették egymást a hazavezető úton, mintha eltévesztették volna kötött pályájukat. Kialudt a tűz otthon a konyhában. Az asszony ak-

kor sírt ennyire utoljára, amikor egy kamion elütötte a kedvenc kakasát, három éjjel és három nap zokogott szakadatlan: „Meg kell gyászolni az állatokat is, hiszen köztünk éltek." De amikor hazaengedték egy hét után a kisfiát, elhatározta, hogy semmi jelét nem mutatja a szomorúságnak.

Hozzászokott lassan a kisfiú, hogy fél szemmel is elboldogul. Az iskolában a társainak feltűnt, hogy erőteljesebb, sokszor kapkodó fordulatokat kellett tennie a fejével, mintha úgy érezné, folyton lemarad valamiről: ettől a mozdulatai a szemek után kapkodó madáréhoz hasonlítottak. Magányos lett és zárkózott. Újra elővette a meséskönyveit.

Óriásasszony havat szült gyerekek helyett. Káprázott a szeme. Fehér madarakat látott a fekete tájban. Szótlan lett, nehogy valami butaságot mondjon.

A bátyja az ablaknál állt, és szórakozottan firkált az üvegre a mutatóujjával. A kutyáját figyelte az udvaron, amint dühösen a körtefa törzsére ugrált. Felborzolt szőrrel állt a macska az ágon, a farka olyan volt, akár egy mókusé, és szájában széttárt szárnyakkal egy veréb lefegett. Csaholva méltatlankodott fel-felsandítva rá a kutya. „Már megint fordítva húztad fel a púlóvered", figyelmeztette az anyja. Rá sem hederített. Levette a fogasról a kabátját. Kiment a körtefához, hogy igazságot tegyen. Az öccse odaszaladt az ablakhoz, hogy menézze, mi történik az udvaron. Orrát az üveghez nyomta, elámult azon, hogy a bátyja simán elveszi az ő macskájától a verebet, és a kutyának adja. Belehelte az ablaküveget. Ákombákom számok váltak rajta láthatóvá: 69696969696969696969.

Mire az óriásasszony leterítette nagy zöld kendőjét a határra, a kisfiú hozzászokott, hogy egyik szemével a dolgoknak csak a sötét oldalát látja. Eleinte mintha hiányzott volna minden egész másik fele, aztán egy ismeretlen dimenzióban megjelent az is, csak nem a látás szintjén, hanem a fejében, kiegészítve a saját gondolataival.

Traktorral mentek fel a hegyre. Az apja valami régi nótát fütyült. Eldöcögtek a temető mellett. Aztán a focipálya szép egyenletesre serkent füve következett, olyan volt, mint a búzatábla. Nagyobb fiúk fociztak rajta. Nekihevülten rúgták a bőrt. Köztük cselezett a bátyja is a sárga ingében, úgy tett, mintha észre sem venné a traktort. Emelkedő jött. A kerekek ökölnyi sárdarabokat röpítettek a kabin üvegére. Kicsit megcsúszott a traktor, de aztán új lendületet vett, és már fent is volt a dombon, odalátszott a virágzó cseresznyefa. Szakadék mellett haladtak el,

le lehetett látni a sötét kis völgybe, ahova nem ért a napsugár, és a hó sokáig nem olvadt el.

Erről a szakadékról beszélgettek később a pálya szélén a nagyobb fiúk. A vörös hajú hallomásból tudta, hogy barlangféle van odalent, aranyat rejtettek el benne a törökök. „Hülyeség", cáfolta meg a labdatulajdonos, „az ilyesmit csak a kis tökösök hiszik el". Azért mindenkinek volt véleménye, mesés kincsekről és ostoba hiszékenységről vitáztak. „A szakadékban gonosz erő lakik, nem is ember, azt mondják", vetette közbe bizonytalan hangsúllyal egyikük. Felhők mögé húzódott a nap. Felhúzták lassan a pulóverüket, indultak haza. A bőrlabda a pálya szélén árválkodott. Elindult érte a gazdája. Megdöbbenve tapogatta a fekete-fehér hatszögeket körbe, puha lett, mint az agyag. Csúnya szúrt sebet fedezett fel rajta.

Szemerkélni kezdett az eső. „Sokat pisilnek odafentről mostanában." Még egy forduló maradt hátra, a férfi mégis úgy határozott, hogy hazaindul, nehogy leragadjon a sárban. A szomszéd is éppen előttük igyekezett haza a traktorával. Intettek egymásnak. A kisfiú arról faggatta az apját, miért nem szabad errefelé ibolyát szedni. „Csak a szakadék szélén nem szabad, a hegy gyomrában sötét üreg van, gonosz erő lakik benne, azért nem engedik az állatokat se a közelébe legelni, nehogy lezuhanjanak." A kisfiú hatlábú szörnynek képzelte a barlang lakóját, aki óriáspók módjára arra vár, hogy valaki besétáljon a hálójába.

Ugatva fogadta őket otthon a kutya, mintha idegenek lennének. A kisfiú ijedten kapkodta a lábát, úgy hátrált, hogy közben a szemét nem vette le az elővillanó agyarról. Mintha az egyetlen szeme megóvná minden rossztól. Odabent lekváros kenyér várta az asztalon. A konyhaablakból figyelte a bátyját. Ahogy megjött a focizásból, be se ment a házba. Felmászott a górába. Elővette a parittyáját, követ illesztett bele. A traktorbelsőből vágott gumi a célpont felé feszült. Megpillantotta a macskát, és kiáltott, hogy ne bántsa, de akkor már késő volt. Nyávogva, sántítva menekült a fáskamrába. Elfordult az ablaktól, tehetetlen düh fogta el a kisfiút. Kiment a fáskamrába, hogy megkeresse a macskáját.

Elmesélte az anyjának, hogyan sántult meg a cica. Az sem érdekelte, hogy amit mond, árulkodásnak számít, aminek meglesznek a következményei. „Ha mindkettőnket jóra nevelsz, akkor ő honnan tanulta, hogy a kutyáját gonoszra tanítsa." Az asszony nem reagált a kérdésre, úgy gondolta, nincs mit felelnie. Fel sem nézett, varrta az ingre a gombot, közben mintha csak magának beszélt volna, mintha lemondott volna arról, hogy bármit megmagyarázzon: „Mindegyikünk maga választ he-

lyes út és helytelen között. Nem lehet mindent megtanítani, csak látszólag születünk hasonlónak. A valóságban csak két út van. Az ember útja elméletekből és nézetekből áll, Isten útja pedig Krisztus. Ha bárki más úton próbálkozna bejutni a mennybe, az tolvaj vagy rabló. Az ember útján érdemeinkben, vallásunkban vagy becsületességünkben bízunk. Ugyanúgy bízunk önmagunkban, jótetteinkben és saját cselekedeteinkben. Isten azonban egyetlen emberi utat sem fogad el. Van út, amely egyenesnek látszik az ember előtt, de végül a halálba vezet. Az üdvösséget nem a cselekedeteink jutalmául kapjuk. Isten útján megtudjuk, hogy az üdvösség ajándék, amelyet csak el kell fogadnunk, mert mindenki vétkezett és híjával van az Isten dicsőségének. Isten azonban abban mutatta meg rajtunk szeretetét, hogy Krisztus már akkor meghalt értünk, amikor bűnösök voltunk." A kisfiú képtelen volt a szavakra figyelni, értelmük lassan a tűzhelyen lobogó víz forrásába veszett. Elővette a szeméthordó autó kis hasonmását, és ki tudja, hányadszor, kiszedte belőle újra az almamagokat. Hiszen mindenki gyűjtött valamit. Ahogy egymás mellé rakta a csepp alakú magvakat, káprázni kezdett a szeme. Végképp elállt a szándékától, hogy az almamagokat láncba fűzze, mert azzal megölné bennük az életet. És a lánc sok kis haldoklásra emlékeztette.

Vasárnap az apjával ment a templomba. Anyja az asszonyok között ült a szemben levő padsorokban. Bátyját pedig veréssel sem lehetett arra kényszeríteni, hogy átlépje a templom küszöbét. Ellenségesen felerősítette a rádiót, és csak azért is elkáromkodta magát, valahányszor a templom került szóba. Az apja régen felhagyott a fenyítéssel, szép és csúnya szóval, hogy más belátásra bírja: mondván, hogy nem fontos templomba járni, de legalább az anyjára való tekintettel tegyen úgy, mintha tisztelne bizonyos szent dolgokat. A leghátsó sorban ültek, messze a többiektől, mint valami kívülállók. Fennhangon imádkozott mindenki a pappal. A kisfiú azonban csak az apjára figyelt, aki halkan mondta, és valami egészen mást: „Az én társam az éjszaka, bennem fordítva járnak a percek, rossz helyen áll a hold felettem, nem engem melegít, valaki elköltözött belőlem, helyén ismeretlen sötétség lakik." A kisfiú a bal szeme előtt látta az átváltozást, az apja arcán a ráncok másfajta elrendeződését, ami esdeklő kifejezést kölcsönzött neki, valaki másét, aki csak árnyéka lett önmagának.

Az ajtó előtt az ezüsttálcán csörrentek a perselypénzek. Kifelé menet az asszonyok az idős tanyasi ember furcsa esetéről pusmogtak. Egyedül élt, nem volt senkije, élelme is elfogyott a hosszú télben. Felakasztotta

magát a háza előtt a körtefára. Több hétig lógott az istrángon, mire arra vetődött valaki. Úgy kiszáradt, mint egy sonka. Csontjait zörgette a szél a kabátja alatt. Azt mesélték, valami varjúféle ült az ágon, rikácsolt, hogy arra menjenek.

Másnap a városba indultak. A nagyobbik fiú maradt csak otthon. Előhozta a kamrából a szerszámosládát; drótok, fogók és csavarok között kotorászott. Egy régi zsebrádióból apró tranzisztorokat szerelt ki és cinezett át a konzervdobozból kivágott fémlapra, amit előzőleg lecsiszolt, hogy eltüntesse róla az ólombevonatot.

A konyhában háromkarú vaslámpa függött a mennyezeten. Nem közvetlenül az ebédlőasztal fölött lógott, hanem kicsit odább, éppen ott, ahol a kisfiú szokott ülni. Felállt a székre, és kilazította a mennyezeten a kampót, a helyére csavart szerelt. Az apró kis szerkezetet a huzal melletti résbe dugta, és hőre táguló dróttal kötötte össze. Észre sem lehetett venni lentről, hogy kiiktatta a régi tartókampót. A külső foglalatot ugyanúgy rácsúsztatta a lámpanyélre, ahogyan volt. Nem hiába szerelt minden délután rádiót a vörös hajú barátjával, elégedetten rakta vissza a szerszámokat. Minden árulkodó jelet eltüntetett. Most elérkezett az idő, forgatta a fejében, egyformát vesznek, mindenből ugyanannyit, egy szemmel sem többet: egy marék zabot a lónak, egy marék zabot a madárnak, örüljenek hát egyformán, lakjanak jól mindketten, igyanak ugyanabból a pohárból. Keserű ízt érzett a nyelvcsapján.

Recsegett a kipufogó. Megállt a kocsi az udvaron. Először a kisfiú szállt ki, nyalábjában néhány áruházi zacskóval és dobozzal, hogy elújságolja a bátyjának, mi mindent kaptak. Felvették a pénzt a bankban a leszállított állatokért. Kint már sötétedett. Bejött a férfi is a konyhába, felkapcsolta a lámpát. Friss kenyeret vett elő az asszony a szatyorból, mindjárt szelni kezdte. Mindenki az asztalnál ült, mire eléjük került a hideg vacsora teljes választéka az éléskamrából a savanyú uborkától a háromszög sajtig. A férfi sört nyitott, és fél pohárral töltött a feleségének is. A kisfiú még mézes kenyeret is akart enni. Két dísztányér között ketyegett a falióra. Az asszony felállt, és a saját tányérját már a mosogatóba tette. Már több mint negyed órája ég a lámpa, éppen így számította, most húzni kell az időt, lassan csomagolta ki a sajtot, mint aki nehezen birkózik az ezüstpapírral, közben tőle szokatlan kedvességgel érdeklődött az öccsétől, mit látott a városban. Apró darabkákra vágta az uborkát, hozzá ugyanakkorákra a kolbászt. „Nem is lehetsz éhes, ha ennyire piszmogsz", jegyezte meg az apja. „Elemes, távirányítású tankot láttam a játékboltban, lézerfényt lő gombnyomásra. Aztán

látnod kellett volna az új zenetornyokat, most jöttek Japánból, színes lámpák villogtak rajtuk, mint a karácsonyfán", jutott eszébe a kisfiúnak. Az asszony összesöpörte a tenyerébe a tojáshéjat, rátette az uborkásüvegre a tetejét. „Én még nem fejeztem be", figyelmeztette az idősebb fiú. „Csak egyél nyugodtan, semmit sem veszek el előled, csak a hulladékot takarítom el." A kisfiú megvacsorázott, és bement a fürdőszobába kezet mosni. Az apja elvette a szekrényről a kocsi kulcsát, hogy behajtsa a garázsba. Ahogy behúzta maga mögött az ajtót, és talán jobban be találta csapni a kelleténél – akkor szakadt le a háromágú lámpa a mennyezetről, és a székre esett, ahol a kisfiú szokott ülni. Üvegszilánkok sercentek a tétova lépések alatt. Sötétség borult a házra a rövidzárlattól. A kisfiú a fürdőszobában kacagó manókat látott, a vizes ruhának kifeszített kötélen ugrándoztak, őt is jókedvre derítették.

A macska még mindig sántított és harapott, valahányszor hozzáértek a jobb első lábához. A kisfiú az ablak előtt simogatta. Fekete-fehér mintás bundája példásan tiszta volt, és egészen elmélyült a dorombolásban, szeme résnyire szűkült. A kisfiú megint a bátyját figyelte az udvaron. Elővette rozsdamentes, vadonatúj bicskáját. Vésett valamit a körtefa kérgébe, aztán megtörölte a pengét a farmernadrágjában, a fény felé fordította, hogy eléggé csillog-e. A naptól hunyorgott, vagy a kárörömtől húzta félre a száját, töprengett a kisfiú. Alig várta, hogy a barátaival elmenjen futballozni. Tépést csinált egy szakadt ingből, és a körtefához ment. Ötágú csillagot vésett a bicska a kéregbe, két ágával felfelé. Tudta, hogy a felhasított fakérgen sosem gyógyulnak be a rajzok, csak megnagyobbodnak az évekkel, mégis bekötötte a nedvező sebet. Óriásasszony szivárványt rakott az égre, pedig eső sem esett, nap sem sütött.

Az asszony egy tintaceruzával bejegyzett, felkiáltójellel ékesített dátumhoz ért a régi naptárban. Kutatni kezdett az emlékezetében, és hamar rájött, hogy ez a nap volt az, amikor a nővérét látogatta meg. Az is rögtön eszébe jutott, hogy amikor hazatért, drága kölnijét lecsavart kupakkal találta a fürdőszobában. Mindjárt meg is kérdezte idősebb fiától, hogy mit csinált a kölnivel. Akkor még igazat mondott, ha valamit válaszolnia kellett: „Csak játékból ittam belőle." Azon az estén a férje szokatlanul sokáig maradt fenn a hegyen, és amikor megkérdezte tőle, hogy mit csinált ennyi ideig, csak zavartan mosolygott, hogy keresett valamit.

A kisfiú bement a szobájába, kihúzta a fiókját. Felfordult a szemetes kisautó, az üres szappandobozok, a radír és a ceruzahegyező, minden

fordítva állt. Megvolt mindennek a helye. És eltűnt a fiókból a csokoládéja. A konyhából veszekedést hallott. Ha ezt most elmondaná, még rosszabbat tenne. Nem először vette észre, hogy valaki turkált a holmija közt. Jobb ellhallgatni a *valakit*, vannak dolgok, amiket jobb nem megnevezni, mert akkor megjelennek, sötét oldalukat fordítják felé, és rossz lesz minden játék. Elővette a rádiót, és bekapcsolta: „Emberek százai tűntek el nyomtalanul, a vezető nélkül maradt járművek egymásba rohantak, fekete madarak törték be a repülőgépek szélvédőjét."

Eltelt talán egy hónap is, az ingtépést kikezdte a nap, lobogtatta a végét a szél, mint valami lakodalmas szalagot. A kisfiú levette a kötést a körtefáról. Valami mást mutatott a seb, a rajz behegedt, formátlan lett a csillag, és inkább egy madárra hasonlított. Fenn a virágok helyén tenyérnyi csomókat alkottak a körtekezdemények. Még a kezében tartotta az ingtépést. A kutya azt hitte, hogy vele akar játszani. Odaszaladt, és elkapta a rongydarabot. Nyomban kettészakadt. Azután még számos kisebb darabkára. Hörögve-morogva szaggatta foszlányokká az ingtépést. Akkora gyűlölet van ebben a kutyában, hogy el sem fér benne, gondolta a kisfiú. Jobbnak látta, ha a féltető alól szemléli tovább a jelenetet. Felemelkedtek az apróbb-nagyobb vászondarabok, libbentek, kergetőztek az udvar felett, mint valami szabálytalan szárnyú madarak. Dallam szólt a távolból, először csak a körtefa levelei susogták, aztán a kerítés lécei fokozták a ritmusát.

Óriásasszonynak táncolni támadt kedve. Száraz szél süvített, amerre szoknyájával elsöpört, száraz viharvirágokból font koszorút loboncos hajába. Megváltoztatták halmazállapotukat az útjába kerülő tárgyak és élőlények, lefolytak a cserepek a tetőről, elolvadtak a libák fehér foltjai a réten, és távoli jégboglyák lettek a szürke felhők. Alakot változtatott a kökénybokor: sudár lett, mint a cédrus; a szénakazal felköltözött a diófára, ága-bogát befonva, mint a medveszövők nyári vattacukra; a kanális sem keresztben szelte át a legelőt, hanem hosszában. Emberemlékezet óta nem volt ilyen furcsa vihar errefelé, forgatta a szemét a vénséges vén öregasszony, akinek senki sem tudta a korát a faluban.

Harangszó hallatszott, pedig ilyenkor nem szoktak harangozni. A falhoz támasztott régi biciklit beszőtte a pók. Régi játékait a kisfiú a hasadt komód alsó fiókjában tartotta. Nagyanyja hozománya volt a nehéz tölgyfabútor, kitették, amikor felújították a konyhát. A felső fiókban a traktor alkatrészeit tartották. Az egyik csavar párját próbálta a rozsdás alátétek között megtalálni, amikor érdes hang ütötte meg a fülét. Feltekintett a vihartól megtépázott tetőre. Néhány összetört cserép helyén

kéket virágzott az ég, és a résen berepült egy fényes csőrű fekete madár. A szeme aranyból volt, sosem csukta be, ellökte magától sárga sugarát. Ágat hozott a csőrében, és letette a két gerenda összeeresztésébe. Igazi fészeknek való hely, gondolta a kisfiú.

Véletlenül szerzett tudomást a szülői értekezletről az asszony. A péknél kérdezte tőle a fia osztálytársának az anyja, hogy miért maradt távol. Kajánul említette, hogy az osztályfőnök felsorolta a legrosszabb tanulók nevét, meg aztán hogy kirándulást szerveznek, felújítják az eldudvásodott iskolakertet, és fegyelmit kapnak, akik szöknek az órákról. Elfehéredve hallgatta az asszony, a szégyentől inkább, mint a dühtől. Fülön fogta a nagyobbik fiát, mihelyt hazaért: „Úgyis megtudom, milyen osztályzataid vannak. Így aligha lesz belőled műszerész, bármennyire szeretnéd. Most mehetsz a szerelőért, megint elrontottad a tévét!"

A kisfiú a pálya széléről figyelte, hogyan rúgják a bőrt a nagyobbak. Még nem sikerült elfelejtenie a tücsökkoszorút. Végigfutott rajta a hideg, az ujjhegyeiben érezte a bizsergést. Túlságosan mélyre vésődött érzékeiben a bátyja „ajándéka". Már az ágyban volt, amikor odahajította a lábára. Érezte a bőrén a drótra fűzött tücskök vonaglását. Látni sem akarta a testvérét. Elindult a gyalogúton a hegy felé. A szakadék mellett a saját traktoruk vesztegelt. Kereste az apját, de mintha a föld nyelte volna el. Arcának sötét oldalát látta megint, jellegzetes járását, amely ismeretlen irányba tart.

Óvatosan ült asztalhoz, annak ellenére, hogy a saját szemével látta az új kampó felszerelését, mégis a háromkarú lámpa orvul leszakadásától félt. Nyakát behúzva kémlelte a levest. Zöldséglevelek úszkáltak a felszínén. Felemelte a kanalat. Forró volt még. Ahogy fújni kezdte, arra gondolt, hogy az emberben mindennek megvan az ellentéte: ha hideg van, meleget lehelhet a kezére vagy az ablaküvegre, és elolvadnak a jégvirágok; a levest és a forró kalácsot pedig addig fújja, amíg ki nem hűl. Nem foghat ki rajta a természet. És hirtelen nagyon egyedül érezte magát zománckék ketrecében, mint a madár, ami ellen összeesküdtek a szelek. Vagy egyszerűen nem szeretik a levest a többiek.

Gyakran felmondta a szolgálatot a régi zár az utcai kiskapun, sokszor észrevették, hogy reggelre tárva-nyitva áll, pedig senki sem jött be rajta. A férfi az új zárat szerelte. „Hozz egy kisebb csavarhúzót a féltető alól", szólt oda a nagyobbik fiának, aki éppen a kutyáját tanította, hogyan kell felmászni a górába. Kelletlenül hagyta abba az idomítást. Előkotorta a komód fiókjából a kulcsot. Volt abban némi számítás,

ahogyan odanyújtotta: „Nem kerül olyan sokba a kirándulás, és majdnem mindenki befizette már az osztályból." Mégsem a megfelelő pillanatot választotta, mert az apja ügyetlenül bánt a késsel. Éppen a kapu deszkájából akart lenyesni egy darabot, amikor megcsúszott a kése, és csontig beleszaladt a hüvelykujjába. Mégsem rémült meg annyira a kiserkenő vértől, hogy ne válaszolt volna: „Megnéztem az osztályzataidat." A fia elszaladt az elsősegélydobozért, hogy fürgeségével bűnbánást tanúsítson. Alig tudta ugyanakkor visszagyűrni magába az indulatot, amely kicsordulni készült belőle. „Ejnye, mondtam, hogy hívjuk át a szomszédot. Jobban ért hozzá", kötözgette az asszony a férje sebét. „Különben is, hiába mondogatom neked, aki bezárja a kapuját, a szívét zárja be."

Óriásasszony összeszedte a csintalan manókat, és a hegyre terelte őket. Színes gombolyagokban kergetőztek a lepkék. A kisfiú szaladt utánuk felfelé az egyre meredekebben emelkedő domboldalon, ahol a fehér virágú gyalogbodza szinte őserdőnyire nőtt. A bátyja gonosz arca került minduntalan elő a bokor mögül. Világtalan, porcelánkék szemével látta csak, ami rosszat jelentett. Mit csinált azzal a csavarhúzóval a traktor mellett, miután felszerelték a kiskapura az új zárat, miért kellett elrejtenie a komód alsó fiókjában, miért kell a kutyát arra tanítani, hogy másszon fel a létrán, úgysem lesz olyan ügyes, mint az ő macskája, és a kutyáknak különben is mások a vadászszokásaik. Megint úgy érezte, mintha minden ellene irányulna, és védekezni sem tud. Megnyugtatta a magány. Felmászott a cseresznyefára, elővette a tranzisztoros rádióját, és a legszélső adón madárdalokat hallgatott. Azon gondolkodott, melyiküké lesz a cseresznyefa, ha felnőnek. Messzire ellátott. Traktor közeledett, mintha az apja lett volna. Gyorsan peregtek előtte a képek. A traktor egyik pillanatról a másikra irányt tévesztett, letért az útról, megcsúszott, és a szakadékba fordult. A szomszéd éppen a földjén dolgozott, nyomban ott termett, hogy segítsen. Csikorgástól visszhangzott a hegy. Minden a feje tetejére állt.

Amikor az ágyra fektették, még nem volt eszméleténél. Alig lélegzett. Arcára maszkot festett a vér és a sár. Szomszédok téblábóltak, sopánkodtak az udvarban. A felesége rögtön az orvosért szaladt. A kisfiú ült az ágy szélén, és egy pillanatra sem vette le a szemét az apjáról. Megjelent az ajtóban a szomszédasszony, és azt mondta: „Elvesztettél egy darabot a lelkedből, leszálltál a mélybe, meg kell ölni azt a madarat, amelyik a féltetőtök alatt rakott fészket. Meggyógyulsz, mert visszakapod azt a darabot. Te gyere segíteni nekem!", szólt a nagyobbik fiúnak, aki komor arccal álldogált a sarokban.

A kisfiú langyos vizes szivaccsal törölte le a szennyet az apja arcáról. Lassan kinyitotta a szemét, iszonyú fájdalmai voltak: „A káprázattól, önmagamtól, a halálomtól, ments meg engem! Értem ne sírjál, az már úgysem fog fájni, az éj katonái odalent várnak rám. Valami másban bíztam, bocsáss meg érte. Ha belefáradtál a szánakozásba, emelj magadhoz!" A kisfiú újra kicsavarta a szivacsot és kiöblítette. Világtalan szemével a szavak sötét oldalát látta, mozdulatokat, jeleneteket és képeket rakott egymás mellé, melyekbe az apja halkan elrebegett mondatai leheltek értelmet; aztán kicsúszott a száján, amit előbb ki sem mert volna mondani: „Az igazat mondd, úgysincs sok időd hátra!" Az apja látta a kisfiú arcán a rémületet, és lassan megszólalt újra: „Óvakodj a bátyádtól!" A megnedvesített szivacs újra végigszántott az arcán, ebből mintha új erőt merített volna, ismét beszélni kezdett: „Vidd vissza a madarat, hajítsd le a szakadékba, mert bajt hoz a házra. Elég bajjal járt eddig is a kíváncsiságom. A régi katonaládában rejtettem el a padláson. Legyél te okosabb, és állj ellen a csábításnak. Gonosz erő lakik benne..." A férfi szeméből egyik pillanatról a másikra tűnt el a fény.

Az idősebb fiú az ajtóban állt a véres késsel. Biztosan hallotta az utolsó mondatot. Éles fájdalom hasított belé, hogy az apja nem vele osztotta meg a titkát. Megfordult, és tehetetlen dühében a késsel megcélozta a körtefát. Remegve állt bele a penge a fa sebének közepébe. Mellette a szomszédasszony madárpihéket szedegetett le fekete szoknyájáról.

A pap éneklő hangsúllyal vitte fel a mondatok végét, hogy szárnyalást és pátoszt kölcsönözzön gondolatainak. „Két ember jött a templomba imádkozni, lelkükben nehéz harangokat cipeltek, megkönnyebbülni akartak, ahogyan a harangok is, amikor szétszórják érces hangjukat a tájban. Egyikük az ember útján jött, oly éles, tiszta, fürkésző szemű, különös jellem volt. A másik pedig Isten útján érkezett, kértem, mondja el titkát, a dolgok kezdetét, de egy szót sem mondott, csak egy madárra mutatott az égen. Aki az ember útján jött, a hívek szemében kifogástalanul viselkedett: nem volt becstelen és igazságtalan, nem élt erkölcstelen életet; vallási szempontból sem lehetett benne kivetnivalót találni, hiszen hűségesen szolgálta a családját. Isten ezen az úton mégsem fogadja be az érkezőt. A másik Isten útján jött, megalázva, templomhoz méltatlan bűnösként, s így kiáltott: emeld magadhoz madárszívemet! És az Úr azt mondta, hogy ez a szerencsétlen megigazulva tér hajlékomba, vagyis üdvösségre talált, mert elvégezte földi életében minden dolgát."

Elindult a gyászmenet, megszólaltak a harangok. Vérvörös volt a leg-

több koszorúban a művirág. Elöl a harangozó fia vitte a keresztet. Az alja élesre volt hegyezve, akár egy ceruza. A név betűi szétszóródtak a kereszt vízszintesén, mint fehér jelek a sötétben, megnevezve azt, aki eltévedt benne. Szétszóródott a gyülekezet a gesztenyevirág-illatú temetőben. Az idősebb fiú megállt az út szélén, és a társait figyelte távolról a futballpályán, ahogy rúgják a bőrt.

Óriásasszony csillagtalan szurokéjszakát terített a házakra, a hegyre, a patakra. „Az éjszaka az én társam", hallatszott valahonnan a távolból, mintha az ablak suttogott volna. Elcsendesedett a ház, a kisfiú óvatos mozdulatokkal, nesztelenül öltözködött. Elővette a párnája alól az apja erős, fémmarkolatú zseblámpáját. Olajozottan nyílt és csukódott a bejárati ajtó. Felment a padlásra. A zseblámpa fényholdja végigpásztázta a poros kosarakat, a gerendán lógó kukoricacsöveket, a törött fülű hintalovat. A tűzfal mellett állt a katonaláda, a rejtett zugban, ahol a tető egészen kis szöget zár be a vályogpadlóval. Elhúzta a szeme elé ereszkedő pókhálófüggönyt, és felnyitotta a virágfaragásokkal díszített fedelet. Legfelül a szakadt orkánkabát kétségtelenül csak álcázásnak szolgált. Alatta puha filcfészekben pihent a madár. Nem ilyennek képzelte a mágikus erő gonosz követét. Belesimult a tenyerébe. A fekete agyagszobor mellén emberarc volt, így vitte át a lelkeket a másvilágra.

A láda teteje becsapódott. A kisfiú az egyik kezével a madár nyakát szorította, a másikkal pedig a zseblámpát. Lehajtotta fejét a kukoricasor alatt.

Odalent a bátyja arra ébredt, hogy zajt hall a padlásról. Valami csattanásra riadt. Aztán az éjszaka csendje felnagyította a lépések neszét az ágya fölött. Kiugrott a takaró alól, a lélegzetét is visszafogta. Kisvártatva az öccsét látta elsuhanni az ablak előtt. Zseblámpával ment át az udvaron a kiskapu felé. Gyorsan öltözni kezdett. Sértett indulat szállt a fejébe, hogy őt nyilván megint kihagyták valamiből. Biztosan a jó kisfiúra hagyta az apja a kincseit. A zseblámpa fénye messze a távolban bóklászott.

A kisfiú átvágott a temetőn, a legrövidebb utat választotta. Az apja sírja felett szórta sugarát a telihold. „Nem jól áll a kereszt rajtad, meg kell fordítani, hogy nyugtod legyen. Visszaviszem a madarat is, és minden a helyére kerül", mondta az apjának a kisfiú, mint aki a kötelességét végzi, mint ahogy megírja mindennap a házi feladatot, és az apja tudja odalent, talán még bólint is hozzá kedvesen. Nagyot szívott a friss levegőből, szinte beleremegett a temető a sóhajtásba. Indult át a sírok között a futballpálya felé. Nem is sejtette, hogy már a bátyja is a teme-

tőhöz ért, és távolról figyeli, merre tart az imbolygó lámpafény. Magához szorította a szobrot.

Felhő takarta el a teliholdat. Futásnak eredt, csak sarkallta az emlékezetéből feltörő kijelentés, amely mágikus erőt említett, és az apja utolsó szavai nem hozzá szóltak. Világossá vált előtte, hogy ki akarták semmizni. Csak az öccsére bízta a titkot, aki most öntudatosan viszi a kincset, mint jogos örökségét, hogy elrejtse valahol a hegyen, van esze az öcskösnek, tudhatta, hogy a házban úgyis megtalálnám előbb vagy utóbb.

A futballpálya közepén érte utol. Megpróbálta tőle elvenni a madarat. Amikor elszántan összecsaptak, a kisfiú oldalra lépett, fél térdre ereszkedett, és kinyújtotta a másik lábát. Ellenfele átbukott rajta. Fektéből lendült fel a lába, és célba talált: kirúgta a zseblámpát az öccse kezéből. A kisfiú utánavetődött a füvön, de a bátyja megelőzte: felkapta, és suhintott vele egyet teljes erejéből. Maga sem tudta a sötétben, hova ütött. A kisfiú hanyatt vágódott a pályán, és elveszítette az eszméletét. Darabjaira hullt körülötte a zseblámpa.

A nagyobbik fiú győztesen, a megkaparintott zsákmánnyal indult vissza a temető felé. Micsoda ravaszság, zihálta magában diadalmasan, egy agyagdarabba rejtette a kincseit, előlem dugdosták a nagyokosok, de idejében túljártam az eszükön, otthon rögtön széttöröm, és az enyém lesz mind. Darabokra töröm, a kincs nekem jár!

Futott, szinte száguldott át a hantokon, fékevesztett boldogság és káröröm volt a motorja, hajtotta megállíthatatlanul. Keresztülgázolt sírokon és koszorúkon, egyik kriptáról a másikra ugrott. Tébolyult örömében nekirugaszkodott, hogy egyszerre több hantot ugorjon át.

Megbotlott, és ez még lendületet is adott neki, szállt széttárt karjaival, mint a madár. Apja megfordított keresztjére zuhant. Égnek meredő, élesre hegyezett vége a hasába szúródott, csikorogva ereszkedett lassan lefelé, a torkából bugyogás hallatszott, egyre közelebb ért a földhöz, kalimpáltak még néhányat a lábai, mint a felnyársalt tücskök. Orra beleszagolt az egyik koszorú műrózsájába, és ez az édeskés illat volt az utolsó, amit érzett. Keze elengedte a madarat, melyet maradék erejével még görcsösen szorított. Legurult a sír oldalán.

Óriásasszony esőt szitált a földre. Zuhogott egész éjszaka, elmosott minden nyomot, minden illatot. Reggel megtalálták a felnyársalt fiút a síron. Senki nem sejtette, mi történhetett. Döbbenet, iszony, csodálkozás, részvét és undor váltakozott a körülállók arcán. A madárszobrot

észre sem vették a sárban, olyan volt, mint a többi agyagdarab. Mellette ásták a sírt. Lekerült a föld mélyébe.

A kisfiút meg az anyját hiába faggatták, mi történt az éjjel. Mindketten aludtak, azt mondták, nem emlékeznek semmi szokatlanra. Reggel a szomszédok ébresztették fel őket. A kisfiú eltöprengett furcsa álmán. Óriásasszony fogta kézen, és vezette földön és vizeken keresztül, magasra szálltak, ahonnét zöld pettyek voltak a fák és hangyányiak a tehenek a legelőn. Más nem jutott eszébe. Nem látta többé vak szemével a dolgok sötét oldalát. Porcelánkék lett az ég, azon a reggelen kezdett érni a cseresznye.

MIT IS TETTEM?

PAP JÓZSEF

Volt úgy is, hogy
Tétlenkedtem.
Meg úgy is, hogy
Tettem-vettem,
Ezt is, azt is
Cselekedtem,
De többnyire
Elfeledtem.
Feledtem, hogy
Tétlenkedtem.
Meg azt is, hogy
Tettem-vettem,
Mindazt, amit
Cselekedtem,
Hogyan, hogy nem –
Elfeledtem.
Sokszor azt is
Elfeledtem,
Hogy már ettem.
Hogy már ettem,
S mennyit ettem.
Mennyit ettem
És mit ettem.
Hogy mit ettem,
Egyszerűen
Elfeledtem.
S mert feledtem,
Hogy már ettem,
Hogy már ettem
S mennyit ettem,
Mennyit ettem
És mit ettem,
Mit tehettem?
Újfent ettem.
Újfent ettem,
Hogy éhemet
Elfelejtsem.
Hogy felejtsem,
Ettem, ettem.
S csúfságomra
Kövér lettem.
Meg is szólnak:
Hogy tehettem?!
Persze, én azt
Elfeledtem,
Mikor, mennyit

És mit ettem.
Elfeledtem,
Mert csak ettem.
Ettem, ettem.
Semmiben sem
Kételkedtem.
Ragyogott az
Ég felettem,
Mikor ettem,
Mikor ettem.
De most aggaszt:
Igazában
Kövér lettem?
Meg kellene
Méredzkednem!
A látszat csal:
Mérlegen kell
Eldöntenem;
Bár nem vitás:
Ha tehettem,
Nem restelltem –
Ettem, ettem.

MÉGIS

P. NAGY ISTVÁN

Ajkad ugyan még nem formáz szavakat,
de ahogy ágyad rácsába kapaszkodva
– sokszori kísérlet után – talpra állsz,
mintha egész lényeddel kiáltanád:

„Sikerült, apa, nézd, mit tudok!"
Értem én – hősi küzdelmed tanúja –,
hogyne érteném
felegyenesedő tested üzenetét,

s érzem, karjaimmal óvón körbefogva,
hogy nehezül, mielőtt fölrepül
(amiért az érdem a tiéd egyedül!),
s én ott maradok térdre rogyva,

szemed sugarában betűzgetve
rég megalkotott nyelvtanát.
Ám két kezed – két lepkeszárny –
hasztalan verdes: nyolckilónyi súlyt emel!

... S mégis elölről kezdi el:
ágya rácsába kapaszkodva
– sokszori kísérlet után,
húzza bár a lába ólma – talpra áll.

1992. február 29 – március 1.

KAPITULÁCIÓ

JÓDAL KÁLMÁN

Tóth. Keresztre feszítve, haját rázva, demonstratívan ordít. A szög eleven húsába vág. Anna mosolyogva figyeli a jelenetet. Szalai terepjáróval köröz a temetőkápolna előtti üres, kikövezett területen.

A napszak rendkívül alkalmasnak bizonyul különféle cselekedetek lebonyolítására. Izmos, bajuszos machó ül Kawaszakiján egy német családi sírbolt előtt, Lucky Strike cigarettával a szája szegletében.

„Ez csak így helyes."

Tóth két sikoly közt elbizonytalanodik, ilyenkor szigorúan kell vele bánni. Anna üvegnyakat szorongatva hajbókol, Jeszenszky hóna alatt cirill betűs napilap.

Jeszenszky. Lakkcipőjén szögesdrótnyomok. Tóth szemlehunyva hallgatja a terepjáró kipufogójának zaját. Ajkait összepréseli, moccanni sem bír. A kereszten függve időnként elmereng.

„Még érzékelem a súlyomat."

A temető az alkony fényében végtelennek tűnik, a gót betűs kis kápolna egészen apróra zsugorodik a keresztek sokaságában.

Anna szólni akar, Novák leinti.

„Nem kell hang."

Tóth artikulálatlan sikolyokat hallatva a figyelem középpontjába kerül, mégsem kellemetlen elviselnie a rászegeződő tekinteteket.

A machó a nyakörves fiú hajába markol, valaki fényképez. Novák német juhászkutyáját pórázon tartva tiszteleg a kőből faragott androgin angyalszobornak. Szalai Novákhoz intézi szavait.

„Tudod-e, valójában mi itt a lényeg?"

Novák nem tudja. Székely népdalokat ordít, Anna olívzöld egyenruhájában balettmozdulatokkal kíséri. Jeszenszky ellép mellőlük, gyertyát gyújt, imájában kívánságait sorolja.

A nyakörves fiú a kápolna falánál megáll egy GET BACK MY FUTURE feliratú graffiti előtt. Tagjaiból elszáll az erő. A machó intésére szófogadóan a fal felé fordul, halántékán összekulcsolt kézzel. Vékony csuklóiról izzadsággal kevert vér szivárog. Halántékán egy ér lüktet értelmetlenül, céljatévesztetten.

A fiú ellép a faltól, és megérinti a kápolna előtti, latrok közé ékelt kőkrisztust. Kezét összekulcsolja, a vér rá-rácsöppen a kőkrisztus talapzatára. A szobor a vele szemközti feszületre felszögezett Tóthtal ellentétben nyugalmat és szomorúságot sugároz. Ugyanaz az ajak, mely átkot szór, áldást oszt. Lényegtelennek tűnő mozzanatok nyernek új értelmet, valami eddig rejtett, emberszem nem látta dimenzió tárul fel előtte.

A nyakörves fiú félmeztelenre vetkőzve fuvolán pajzán szövegű dallamokat játszik hosszú, vékony ujjaival a megfelelő lyukakat le-lefedve, a dallamot cifrázva, variálva a végtelenségig.

Tóth szemei előtt összefolynak a színek. Sikoltozó apácákat lát, majd anyját a kereszt lábánál.

„Kisfiam, nem hagyhatsz el. Te vagy az én életem értelme és célja. Vágyom rád."

Trombitaszó harsan, pergődob kíséretében. Jeszenszky várakozó állásponton van. Menne is, maradna is. A temetőtől nem messze az Ismeretlen Katona emlékműve áll.

Jeszenszky mélyet szív kartonvégű cigarettájából, és tanácstalanul szemléli a rítust. Tóth arcán hideg izzadság folyik végig, amely a kopott macskakövekre csöpög. Kifeszítve, sovány combja bő, fekete vászonnadrágjába bújtatva remeg.

Jeszenszky összeszorított fogakkal szemléli, amint skaidzsekijéből kiütközve szárnyai nőnek. Tollak hullanak a nedves földre a csonkig égett gyertyák közé. Tóth elviselhetetlenül harmonikusnak tartja a jelenetet. Novák rövidlátóan pislogva körmét rágcsálja. Szalai egy csomag óvszert halász elő a zsebéből. Anna karját széttárva zsoltárokat énekel. A halott anya szelleme sóhajtozva kúszik a semmibe.

Jeszenszky arca változik, átalakul. Hajtincsei kifakulnak, és valami

kifinomult nyugalom árad belőle. Szalai a terepjáróba ül és nekiindul.

„Zavart hozol közénk."

Novák kiabál, agresszíven közeledik Jeszenszky felé. Anna polaroid fotót készít róluk, majd rágógumiját a földre köpve csatlakozik hozzájuk.

Gyerek az idő, néptelen a környék. A fájdalomtól a viszolygásig minden érzelmi alaphelyzet szabadon választható. Üss. Sírj. Ölj. Némulj meg.

Arc, mely közömbösen tűri, hogy megalázzák, visszaéljenek vele. Nem érteni annyi, mint nem tudni.

A temető egyik távoli pontján egy pap gyászbeszédet mond. Szalai a koporsóra fekszik. Novák felkacag, hangosan kommentálva.

„Szokatlan, de azért nem mentes a sztereotípiától."

A gyászoló tömeg göröngyöket dobál a nyitott sírba. Anna szoknyája felcsúszik, harisnyatartója mögül elővillan a tetovált sarló-kalapács. Jeszenszky köröz a kápolna fölött, csillagtalan égbolt nehezedik rá. Az egész olyan távolinak és valószerűtlennek tűnik neki, mint maga az élet.

Novák, Anna segítségével, leemeli Tóthot a keresztről. Anna furcsán néz, festett haját felborzolja, ocsmány szitkokkal illeti önmagát, majd a többieket.

Anna tükröt tart maga elé emberi ábrázat után kutatva, majd nekimegy a kis kápolna bezárt ajtajának, arccal a kemény fának ütközve. Homloka lehorzsolódik, orra vérzik, az egész mégsem vált ki emóciót az őt némán szemlélő többiekben. Egy nejlonzacskóból összelapított hamburgert szed elő, dühödten beleharap, vére orrcsontjáról a ketchupos salátalevélre csöpög. Hirtelen elered az eső. Tóth jajgat, Anna a francia származású Benedek-rendi szerzetes sírboltja előtt tapos, majd elvágódik, ujjai belemarkolnak a sáros posványba, haját mocsok borítja. Zuhog a savas zivatar.

„Ki hinné, hogy az esőbe is bele lehet halni."

Jeszenszky odalép hozzá, esernyőt tart föléje. Anna nem érti, miért mosolyog rá, nem érti, miért szólítja kedvesemnek. Fejét a sírkereszthez illesztve zavarodottan mustrálja végig. Jeszenszky vizes hajáról, csapzott szárnyairól csöpög a hideg novemberi csapadék. Anna maga elé mered. Szép, mint az öngyilkosság. Vagy nem a hasba fúródó hideg fém, mely forróságggal, majd metsző fájdalommal jutalmazza azt a csontos kezet, mely a kés markolatát fogja, a legmegfelelőbb jelkép?

BÖNDÖR PÁL KÉT VERSE

AKROBATIKA

Kiméri a vizet. Befőzi a kávét
– törökösen. Szól hogy keljek. Vagy
én mérem ki a vizet én főzöm be a kávét
én szólok neki hogy fölkelhet. Bekapcsolom
– vagy bekapcsolja – a rádiót.
Ha nyár van akkor jó
ha tél akkor rossz
hogy még nem melegedett fel a nappali.

– Ha ez így folytatódik
végül kiirtanak bennünket
mint a patkányokat – mondja
a legújabb hírek hallatán
amire én arról motyogok valamit
hogy talán mégsem fajul odáig a dolog.
Vagy én mondom azt hogy most már
alighanem mindennek vége
és ő opponál nekem. Kiviszi
vagy kiviszem a konyhába elmosni a kávés-
csészéket. Ha a mosogató fölé
ő hajol mosogatni
hátulról átölelem
és mintha kerítés házfal pergola híján

csak egymásba kapaszkodna két kúszónövény
egyensúlyozunk ott összefonódva
ebben a lehetetlen helyzetben.

ELEAI TANÍTVÁNY

Kr. e. 480 körül

Azt álmodta hogy egy sötét szobában
fekszik egy kemény fekhelyen
és kibírhatatlanul viszket
a bal bokája. Először a jobb láb-
fejét dörgölte a bal bokájához
majd – mivel nem enyhült a viszketés –
a kezét nyújtotta ki
hogy egy sötét szobában
egy megvalósult álom helyét vakarva
ébredjen fel
a rengeteg
de mégis véges számú lehetőség közül
abban a formában öltve testet
melyben megszoknia önmagát
már majdnem sikerült
Xenophanész és
Parmenidész tanításaiba kapaszkodva
és ebbe a korba is persze
melyet nevén ő nem nevezhet soha
mivel azt majd csak sokkal később
keresztelik el klasszikusnak
a perzsa
az etruszk és a karthágói
barbár fenyegetés
a hagyományos görög széthúzás
és a lakedaimoniak erőszakos műveletlensége
ellenére is.

ÓVERTÚRA

Regényrészlet

BOGNÁR ANTAL

A spongya spongya volt, falevél a falevél, és fájdalom a fájdalom, 1990. november 10-e volt ez a nap, szombat, a zsennyei kastély délkeleti oldalán nem messze, lenn, túl a fákon nyargalt, csörgedezett a Sorok patak, melynek vizét itt a közelben egy kanyarulatból felveszi a dél felől, az Alpokból lerohanó Rába, és keskeny medrében viszi föl, föl, északnak, mígnem maga is beleömlik valahol Pozsony és Komárom között a déli kanyarulatához hajló Duna vizébe. Sejthető volt, hogy a botor, vak reménynek a végső belenyugvás küszöbén felparázslik még egy kicsiny zsarátnoka, s Prózai Énemen átfut, hogy hiszen ha hinni lehet Őíróságának, s valóban azt csinál vele, ami neki tetszik, akkor... De hát ki, mivel és hogyan érdemesülhet a megváltásra a saját sorsa alól, és milyen hatalommal? Prózai Énem szinte látni vélte Őíróság gúnyos mosolyát: „Te?! Velem?! Ide?! Vagy talán helyettem... ? Te itt csak vigyorognál, mint a hülye gyerek."

Túl a fákon, a tölgyeken és tűlevelükön, délkeletre, lenn a zsennyei arborétum alatt ugyanúgy nyargalt, csörgedezett a Sorok vize, a híd után egy kanyarulattal belezúdult a Rába folyóba, mely lennről, valahonnan az Alpokból siet észak felé, mígnem Pozsony alatt, Komárom fölött fölveszi a Duna, s hajlik délnek, alföldi szakaszába, Pest, Újvidék, Belgrád felé, az útjukat végleg meglelt vizek töltögették egymás medrét meg nem állva, ezen a napon, 1990. november 15-én, s úgy tűnt, nem számít, hogy mi volt addig, csak az számít, mi lesz ezután, Őíróság pedig ott ült Kappel gyártmányú kis, fekete írógépe előtt a lakosztálya délkeletre néző ablakában, és a legcsekélyebb bántó él nélkül forgatta elméjében a félelemnek ilyen töméntelen, oly távoli és idegen, mégis oly fájdalmasan ismerős változatát. „Bármi megtörténhet. Bármi történhet veled. Bármit tehetsz."

Mosolya is éppily rejtélyes volt, ahogy ott ült a park fölött, a tisztásra lenézve, boldogan és szomorúan, e történet kezdetén, mely tulajdonképpen egy másik boldog, szomorú történetnek a története volna. És egy végiggondolt, ám végre nem hajtott fejcsóválás lezárásaképpen enyhén megrezdült a feje. „Nem válthatok meg senkit, kedvesem. Nem én diktálom a tettet. Talán még a szándék érlelődésébe is vajmi kevés a beleszólásom. Nagy úr lehetek a magam portáján, mely talántán szomszédos az Istenével, legalább a legkisebb kis csücskén, de, jegyezd meg jól, a *van* nem tartozik a hatáskörömbe. Nem is szabad benne elhelyezkednem. Még csak szavam se lehet rá. Ha lenni

fogsz, nem állhatok majd melletted. Ott ködalak lennék vagy csendes őrült. A van működését a hazugság olajozza. És nincs róla döntés, ítélet, csak vélemény. Nem fedezete semmilyen állításnak. Nem igazán az enyém a *volt* se. Mert az a kegyhely. Az én szájamon a volt is az én igazi jelen időm, ami a *lehetett* és a *lehetne*. A *lehetett volna* nélkül. A mindenkor mindenütt mindenkivel megeshető. A valamikor valahol valakivel megeshető. A megtörténhető, a meg nem történhető és a meg nem történt. A van-nak és a volt-nak is a *lehetséges* volta."

Mint korábban is annyiszor már, Prózai Énem előtt, ahogy kicsit lehiggadt ott, teraszán a csaknem máris árván hagyott háznak, egyszerre hihetőnek látszott, hogy ha egyszer valóban bármi történhetik, akkor talán még az is megeshet, hogy alapjában véve semmi sem vátozik, semmi sem fordul a visszájára, csak annyival javul, amennyit a vetés pendül napjában, amit észre se venni mindjárt, csak ha időről időre s nap mint nap ugyanott, ugyanúgy nézni lehet, figyelni, megszemlélni, s ennyivel örömest beérné sajgó lelke ebben a pillanatban; férfiasan be kéne vallani persze, hogy ugyanennek az eshetőségnek, mármint hogy minden nagyjából marad a régiben, másszor egészen félelmetes színezete támad, aminek újra csak Őírósága issza meg a levét, ha Prózai Énemnek ő jut eszébe, mert hiszen abban is csak ő lehet a ludas, ha eljő a rettenetes szabadság, s abban is tart, egyre tart az önként vállalt rabság.

Nagy pillanata volt ez az Isten kegyelmével teljes emberi bizalomnak.

Őírósága ezen a szent napon, az Úrnak 1990. esztendejében, november hó 15-én, mint afféle javíthatatlan korán kelő, hajnalok hajnalán ott ült frissen és kipihenten a zsennyei arborétum kastélyának ablakában, háta mögött a süket csönddel az irdatlanul nagy Munkácsy-teremben, ült fekete gépe előtt, boldogan és szomorúan nézett az ablakon át délkelet felé, az ég felé emelt arccal, mert fenn, felülről pirkadt, az akác, a tölgy tetején, fenyőfa hegyén kezdődött a hajnal, úgy haladt észrevétlen lefelé az őszi lombba, föntről jött a hajnal, odalenn még, az iszamos fűben, az összeboruló gallyak alatt kígyózó rejtekutakon, a párálló patakparton, az ágát ág verdeső bozótban, a levélre levél vastag avarban sűrű homály ködlött, a hajnalhasadás odafenti ünnepélyes ceremóniája ide nem hatolt le, cikkanás, iramlás, párzás és közömbös ölés szüntelen folyt, s eközben fenn virradt, az ég sebesen világosodva bontakozott ki az éjszakából, és azon a tisztáson már visszaderengett az égi fény; Őírósága ott ült boldogan és szomorúan, és megfogadta ott, hogy olyan regényt fog írni, amilyen ellen szegény szerencsétlen Prózai Énünknek sem lehetne semmi kifogása, ha egyáltalán ott, a háza teraszán, a hajnali ködben vacogva, mélypontján szürkére maszatolódó, észrevétlen, reményvesztett, a mindenség mérlegében csak a fölöslegesség és a hiábavalóság túlsúlyát gyarapító mákszemnyi életének, megfészkelhetett volna űzött lelkében ily merész kívánság; olyan regényt kell írni, hajolt előbbre díszes székén a néha léha, de itt és most, elemében, fitt pászítója az isteni adomány s emberi lelemény szónak, olyan regényt, amelyikben nem történik semmi különös, de az el van mondva.

Ebben alighanem simán kiegyezhetett volna a két fél, lényünk két fele, Őírósága és Prózai Énünk, ha a fizika törvényei szerint személyük közt e perpetuum mobilén, a képzelet önzetlen, semleges és kezdetleges játékán kívül bármiféle kapcsolat létesülhet, mint ahogy két helyet, azonos vízgyűjtő területen, a vízfolyás összeköthet, ahogy két hely közt léghíd létesülhet vagy üzenet váltható az éteren át; és e miatt a tudathasadásos megkettőződést tetéző öt nap időeltolódás miatt a metafizikai Volta-ív sem gyúl ki, marad tehát a hallgatólagos alku, minek alapján végre kezdetét vehetné boldog és szomorú történetünk.

Magunk között legyen mondva, az az oly szerencsésnek látszó megfogalmazás, bármennyire vonzó, korántsem olyan egyértelmű, mint amilyennek első hallásra hinnénk, és nem nagy művészet megjövendölni, hogy egyezményes érvényessége nem lesz tartós, sőt inkább valószínű, hogy a történet elkezdésének mikéntjéből kialakult gordiuszi csomó mellé egy újabb keletkezett általa, aminek kibogozásához ugyancsak egy egész regény is kevés lenne, s eközben még az is elveszett, megkérdőjeleződött, ami történetünknek kezdettől fogva, pontosabban a kezdet kezdete előtt óta arkhimédészi pontja volt: a milyensége, azaz hogy olyan lesz-e hát, amilyennek lennie kell, amilyenné tenni kívántuk, amilyenné céltudatosan alakítgattuk a hozzákészülődés minden minutumában, s amilyennek a kezdet kezdetén mondtuk; ezt azonban a szövegmoduláció ideiglenessége ellenére a világért sem volna szabad most elhamarkodottan megbolygatnunk, ha már egyszer eljutottunk „prózaalkotmányunk" *történeti*, azaz történetszakasztó helyett történetfakasztó (s talán történetindító) magvához.

Hogyan gondolta tehát megvalósítani könnyelmű fogadalmát Őírósága, hogyan írható olyan regény, amilyennek íródnia kell, és hogyan kezdődhet az elején, hogyan juthatna el addig, vagyis mi légyen a titka annak, hogy megszülessen *valamilyen* regény, amelyik valahol, valamely időpontban és napszakban, üsse kő, elkezdődik?

A válasz kézenfekvő: könnyű szerelésben. Lehet, hogy szükségtelen, de azért siessünk eloszlatni egy esetleges félreértést, s így ne támadhasson kétség Őírósága tényleges alakban való regénybeli szerepeltetése körül: mint ahogy Prózai Énünk hús-vér halandó a regényéletében, akinek természetszerűen képzete, gondolata támad a világról, s eszmélete a sajátja, vice versa, Őírósága nem puszta szellemi kivetülés, hanem komplett emberi lény, akinek az orra viszket és a gyomra korog, vagyis hát Prózai Énünk nem azonos Őírósága földi porhüvelyével, ami egyébként magától értetődő, hiszen soha sincsenek egyszerre jelen az itteni regénytérben, mint akár a Sorok és a Duna, melyek külön-külön és egyszerre létezők e néven, bennük a víz azonos és mégse egy; legfeljebb egyet pislantva úgy teszünk, mintha *majdnem*, hajszál híján bekövetkezhetett volna a lehetetlen; Őírósága testisége tehát éppúgy nem mellőzhető, mint regényénünk eszmélete. Ha eggyé válnak, nem kommunikálnak, s ha különválnak, megint csak nincsenek egyszerre meg.

Áll pediglen e könnyű prózaszerelés, mint alább következik, csupa nélkülözhetetlen darabjából az úti poggyásznak. Őírósága lábán Ragusa címkéjű, kínai gyártmányú, harminckilences fekete kung-fu vászoncipő feszül, amely minden tekintetben kiválóan megfelel rendeltetésének. Járása könnyed és biztos, lépte halk, gyors, határozott. Lábának bütykeiről egészen meg tud feledkezni bennük. Melegítője, mely alá pókhálóvékony, fehér olasz pólóinget húz, úgyszintén tiszta fekete, csupán a két váll szürke csíkkal elválasztott vöröse válik el a feketétől. Mellén aranybetűs felirat: LORDSHIP. Ez egyébként nemességet, lovagiasságot, azaz feddhetetlenséget jelent, tartása méltóságát. „Lócsip a fenekedbe!" – közölné Prózai Énem tömören a kendőzetlen véleményét, ha valami profánul és komolytalanul elkezdődött volna ebben a vészterhes regényben; és természetesen ha megtehetné. Nyilván arra célozna ezzel a maga ordenáré, primitív módján, hogy ez a Mefisztó-álca a kényes helyen, a nyaknál kidugott vénhedő Krisztus-arccal meglehetősen bizarr összhangzatot ad. A többi ruházati cikk egy magára nem túl sokat adó negyvenes férfi szerény átlagával vág egybe. Említésre méltó szerszám csupán a bőrtokba, szütyübe bújtatott piros cseh zsebkés a zsebben a megfelelő szerelékekkel.

A prózamesterség eszköztárának teljességéhez természetesen a fenti kellékek is hoz-

zátartoznak, alapvető szerszáma viszont a bizalomgerjesztően kicsiny és arányos, régi és szeretnivalóan feketéllő Kappel írógép nyitott betűtárral. Fontos tartozéka továbbá a prózafelszerelésnek, és egyúttal az öltözéket is bizonyos értelemben kiegészíti az International gyártmányú, piros, kazettás walkman, amelyet a melegítőre külön azért felcsatolt bőrszíjra akaszt az ember. Hozzátartozik természetesen az ezüstíves, fekete párnás fejhallgató a kábel filigrán köldökzsinórjával. A walkman dolga időről időre folyamatosan ellátni nyersanyaggal Őírósága feneketlenül zeneéhes lelkületét, melyben fő helyen a komolyzene igénye áll, de hellyel-közzel elfér benne a népek hamisítatlan zenéje és a dzsessz, valamint a könnyűzene életkorilag lehatárolt, zeneszámba vehető része. Mindezek szerepe a szenzomotorikus szabályozó és felszabadító hatás, az emocionális nyitottság felsrófolása és csak járulékosan a lazítás. A fokozott fülzsírtermelés jelentette kellemetlenség mellett egyetlen hátránya ennek, hogy rádió minőségében a kis szerkentyű jelentős mértékben fertőzött az úgynevezett tájékoztatás vagy hírközlés külvilági tébolyával, amitől regényírás közben ajánlatos megkülönböztetett elővigyázatossággal tartózkodni. Egy regényben, amelynek természetszerűleg a fele sem igaz, mindent fejtetőre állítana olyasminek a beszüremlése, aminek, mint a híreknek, bizonyosan több mint a fele hazugság, megtévesztés. Fényes és eklatáns bizonyítéka ez korábbi állításunknak, amely ellen jobb prózaírói körökben nem lehet apelláta: hogy tudniillik a regény minden, csak nem a *van* műfaja; hiszen máskülönben az információk ki sem szikkadt, pelyvadús vályogtégláiból is felépíthető volna a regény építménye. Fel, de az a világ végnapjainak volna a tornya!

Őírósága tehát sétál, száguld és kereng oldalán kis walkmanjével, s közben dünnyög, fütyörész és hadonász, mikor meglódul kacifántos eszének lendkereke, mert a szelepek felnyitódván megszűnt a szóillesztési és mondathajlítási terhelés, s aztán a gőz tolulván visszatelepszik, hogy kellő időben csatolhassa át a hajtómű dühödt erejét a precíz masinába. Zavaró körülmény csupán az, hogy a kényes kis gyalogzeneszekrény, ha Őírósága túl közel talál hajolni fémvázú, fémborítású írógépéhez, némely esetben gyalogmacskává vedlik, úgy nyivákol, fúj, sivít, akár egy ősdi telepes készülék, és összevissza dorombol; gyöngébb adók hangjával ez séta közben is megesik, hiszen a fűtőtestek és a falakban a mennyezeti vasváz úgy meredeznek az éterben, mint zátonyok és kimeredő sziklák a vízen. Testi mivoltában maga Őírósága is hol árnyékolója, hol antennája a levegőégben láthatatlanul ide-oda torlódó hullámverésnek, egy-egy fejmozdulattal, karlendítéssel hol leinti, hol előtérbe hozza a hangot, ami viszont médium és üzenet viszonyának frappáns megfogalmazását egy áttételes Heisenberg-effektus fülön fogásával, tetten érésével dúsítja.

Amire még a prózaíró felszerelésből Őírósságának adott esetben alkalmasint szüksége lehetne, hogy meggondolatlan mulasztását se kerüljük meg, az csupáncsak kicsiny kínai távcsöve és a lengyel fényképezőgép, hiszen vétek a flórának és faunának ezt a bámulatraméltó együttesét csupán madártávlatból szemlélni, s nem venni szemügyre közelebbről, el is raktározva panorámát és impressziót; az a tisztás, amelyre félbalra a kastély ablakából lelátott, hátul a két alacsony törzsű fával, ellenállhatatlanul egy angol filmbeli parkra emlékeztette, tündéri zöld szigetre, amelybe fényképezőgéppel a vállán téved be egy fotós valaki nyomában. Antonioni Nagyításából került ide ezzel a tisztással egy kis darab. A film hányavetinek ható, ám szenvedélyesen kíváncsi fotósa felfigyel egy parkbeli párjelenetre, és szokásból, kíváncsiságból vagy valami sugallatra tán képsorozatban rögzíti. Ő maga is meglepődik azon, milyen hévvel akarja kicsikarni tőle a filmet a parkban látott nő. Aztán a négy fal között új meg új nagyításokat készít vélet-

lenül szemébe ötlő foltokról, s kiderül, hogy a férfi valamikor eltűnt a képről; majd pedig egy kerítés mögött mintha fegyvert tartó kezet fedezne fel az egyik képen, egy bokor tövében pedig egy fekvő figurában az imént még a parkban látott féri alakját véli felismerni. Éjjel elmegy a parkba, de a holttestet nem találja a helyén, a kinagyított filmkockákat pedig valaki eltünteti közben. Prózai Énem is, valamikor hatvanhétben, látta a filmet (és még nagyon sokszor újra megnézte). Őírósága ekkoriban írta élete első igazi novelláját...

Meglógtak ketten a csoportkirándulásról, pedig csak kishatárforgalmi volt a zsebükben. Az önképzőkör megszervezte a tanszerárusítást, és melyből egyikükbe kevés szorult, a kalmárszellem hasznából, elment az osztály Sóvárszabadjáról Szegedre megnézni Az ember tragédiáját. Nem volt idő szétcsomagolni a hatalmas utazótáska kakaót, és ráadásul lent feledték, szentséges ég, kocsival vitték utánuk a határra. Debrecen felé, gondolták, nagyobb felára lesz, és különben is hivatalosak voltak Hajdúböszörménybe egy szülinapra bulira. Le kellett lépni. A fáradtságtól, és mert idő se volt elég, már nem bírták árulgatni, inkább egyben átadták a kakót, az egészet, egy kis engedménnyel. Az ember tragédiájáról lemaradtak, de megvették a nagyítókészüléket, és darabokra szétszerelve hazacsempészték.

Most azonban Őírságát, ahogy ott ült az angol park kastélyának lakosztályában, Zsennyén, még ha kéznél lett volna a távcső vagy a fényképezőgép, különösebben akkor sem foglalkoztatta volna többé a kinagyítás rejtélye, így igaz. Tudta, hogy más a felszín és más, amit takar. De nem hitt a kinagyított részletnek sem, mert rész közönségesen rész mellé téve újat s egészet, hamis egészet akar állítani, megtéveszti az embert. (Úgy volt vele utóbb már, mint Antonioni hőse végül, akit hiteles bizonyítékaitól megfoszttatván a kételkedés kísért meg, és lassan mákszemnyi pontocskává zsugorodva a zöldben csak egyben lehet biztos: a belső igazság, a titok, a hit a legnagyobb igazság, a legnagyobb bizonyosság, a legnagyobb szó, a képzeleté, az álomé a legnagyobb megéltség.) Olyan távlat keresése izgatta inkább, az éghez közelebbié, amelyből egybefoglalóan belátható az egész s a minden. Az egész cécó javarészt arra volt jó, hogy minden zavaró körülménytől megszabadulva szállhasson magába. Ha ez olyan egyszerű volna!

Jeleztük már, hogy mielőtt azon a csodálatos hajnalon lakosztálya délkeletre néző ablakában, írógépe elé telepedett volna, az utazás fáradalmait kipihenvén Őírósága éppen ezért nem sajnált egy teljes napot arra áldozni választott számőzetése színhelyén, hogy (természetesen semmire sem kötelezve magát) röpke terepszemlét tartson. Egy kis sétát tett relaxáció gyanánt, akklimatizálódása érdekében és belső egyensúlya regenerálása végett, fő a jó közérzet.

Zsennye piciny kis falu a Dunántúlon, Vas megyében, a Rába vidékén, neve az idők homályából feltehetőleg egy Simon nevű nemzetségét örökíti, a települést az ezerkétszázas években említi meg először föllelt okirat. Nyilván akkor még ennél is kisebb volt, mégis fenn tudott maradni ebben a legutóbbi nyolcszáz évben is, mivel a keskeny karéjban megmaradt országhoz tartozott a török hódoltság alatt, melyet más vidékek vagy másfélszáz évig nyögtek: négy közül három falu érintetlen maradt, csak egyet töröltek el a portyázó hadak; a többi, frissebb pusztítás pedig, úgy látszik, mégsem volt olyan vészes, mert itt az sem volt olyan alapos és nem tartott olyan soká. Ez persze még csak szerencse és balvégzet dolga volna. Őírósága azonban elfogulatlan szemmel megfigyelt néhány apróságot. Például az igen eredeti csőposta-rendszert. A környéken minden háznak van postaládája, és ezek nem elöl lőréssel, hátul kallantyús ajtóval, eresszel ellátott, madárház-szerű skatulyák, hanem csupán egy kétarasznyi, karvastag-

ságú csődarabból állnak, amit vízszintesen a kapura, kerítésre, oszlopra drótoz a lakosság. Azt hihetnők, hogy errefelé napjában egyetemi és más díszokleveleket szerel ki a postás az aznap éppen arra érdemesülteknek. Holott a lényeg nem ilyenfajta kórság, hanem csak az, hogy a csőbe rém egyszerűen belecsúsztatható az újság és mindenfajta űrlap, postai küldemény, s nem ázik meg. Messziről látszik, hogy van-e valami a csőben, az is biztosra vehető tehát, hogy itt senki nem kotorászik más postaládájában és cibál ki belőle semmit.

Ez a dolog összefügg a kutyákkal. Talán sehol a világon nincs annyi mérges kutya, mint ebben a pici faluban. Még talán az alvégit is leszedik a felvégen, nemhogy az idegen szagot tűrnék. Szabadon kószáló előőrseik már a falu szélén kiszabják a nadrágszárát. Végső soron úgy kell neki: ha dolga van itt, keressen hozzá egy zsennyeit legalább ismerősnek, aki majd garanciát vállal érte, és lepisszegi a házőrzőket. Minden udvarban kutya van, s nem is akármilyenek, csupa jókora dög, szelindek, komondor.

A postás tehát, aki más községből jár ki, igen gyorsan végiggurulhat biciklijével a járdán, csak leteszi a lábát, becsusszantja a számlát, levelet, és megy tovább: a kutyák meg éberen ugatnak. Őírósága csak helyeselni tudta magában, hogy Zsennyét a történelem viharai közepette nyolcszáz éven át megőrizték a kutyák a betolakodóktól, és csak azt engedték be a faluba, akinek barátságos szándékát legalább egy helybeli szavatolta. (Nem így volt azzal a kellemetlen tapasztalásával, hogy Pesttől Zágrábon át Bolognáig manapság nem egy várost a szó szoros értelmében teleszarnak a kutyák, s a gyanútlanul járókelő lépten-nyomon úgy elcsúszhat, hogy kitöri a nyakát, ami nem sok jóval kecsegtet a következő nyolcszáz évre.) Mindamellett Őírósságának tudnia kellett róla s eszébe juthatott Prózai Énjének az a nemrégi megfigyelése is kutyatenyésztésben fölényes számarányban a farkaskutyákhoz vonzódó népességű lakóhelyén, aminek emlékétől is a hideg szokott végigfutni a hátán.

Hörgésre lett figyelmes hazafelé menet, szokott útvonalán, a kicsi parkban. Körülnézett. A ténfergő, uzsonnázó diákokon nem látta, hogy valami szokatlant vettek volna észre, ballagott tovább. Mígnem fölfedezte a rémületes hörgésben az acsarkodás összetéveszthetetlen szótagolását, mely a hirtelen fortissimóból ereszkedik recsegve alá, úgy csap le újra meg újra meg újra. A leoldott szíjat lóbáló kutyagazdákat nem szívelhette, inkább rájuk se nézett. Talán hogy ne kelljen rejtegetnie félelmét, ne kelljen szemtől szembe palástolnia gyűlöletét. Azt kell hinnem, mondta ezzel az elfordított tekintettel, feltételezik rólam, hogy esetleg bántanám őket. Miért is tenném! Rólam ilyet hinni! A kezükben lóbált szíjjal, mivel kutyájukat bármikor rám uszíthatják egy gyanúsnak vélt mozdulatra, engem is, puszta elővigyázatosságból, pórázon tartanak, uralják a belém gondolt rosszat. Nekem lóbálják azt a szíjat. Neked nincs kutyád, közlik általa. Veszélyes volnál, de itt én parancsolok, halgass a neved, és nehogy ugrálj nekem itt. Ne ugass. Ha te is ember volnál, az más...

Ennek az embernek a kutyája, döbbenten nézte, lógott. Valósággal lógott a bullterrier a fán, a lába pillanatokra alig vagy nem is érte a földet. Úgy lógott, hogy állkapcsával dühödten szorította, pillanatra se lazítva, fogást nem változtatva, az ötletes, nyilván e célra konstruált modellt, az anatómiai kiképzésű gumizsákmányt, melyet egy alkalmas ágra erősített az ember, aki egészen halk, határozott, meleg és meghatott hangszínen ejtett vezényszóval biztatta időnként konok kitartásra a felhergelt állatot. Nem, az nem engedné el holtában se, akkor se, ha már nemcsak az áldozata, hanem ő sem él, mert hiszen csak így vívhatja ki ura és parancsolója szűken mért dicséretét. Milyen szaga lehet a gumihengernek? Meddig bírja ádázul tartani az anatómiai kiképzésű nyakszirt-

utánzatot, mellyel hogy ámítják, hogy ellenségét az csak imitálja, nem törődik? Ameddig kell, örökké, hörgi belőle a hűség. Csak az ember nem lehet benne teljesen biztos, kiölte-e belőle valóban a drill az önfenntartás utolsó morzsáját is. Nem lehet benne biztos, míg nem küldi a biztos halálba. Halálba csak ezért. Halálba akármiért.

Megszorongatták hát Őíróságát a zsennyei kutyák a falu szélén, ám ő szerencsére ismerte a szorult helyzetben alkalmazható trükköt, hirtelen lehajolt, mintha követ ragadna fel és akarna karját lendítve a csaholó ebekhez hozzávágni, ettől meghátráltak s folytathatta útját.

A haranglábnál végigböngészett két kézírásos hirdetményt. Az egyik egy szegénységellenes gyűjtőakcióról értesített, melynek során előbb összeszedik a kiselejtezett holmit, amit felajánl az ember, azután ezt jelképes egységáron elárverezik, és a bevételt újra a szegények megsegítésére fordítják. A másik plakát a közeli község művelődési házának hamarosan megkezdődő gazdasszonyképző tanfolyamára verbuvál jelentkezőket. A tanfolyam célja megkönnyíteni az egészséges életvitelhez, életmódhoz szükséges hasznos, gyakorlati tudnivalók elsajátítását, mivel a saját életet kezdő fiatalok többnyire nem rendelkeznek azokkal az alapvető háztartási ismeretekkel, amelyek új életük zavartalan megkezdéséhez fontosak lennének, s ennek hiánya sokszor a fiatalok meghasonlásához, váláshoz, öngyilkossághoz vezet.

Őírósága két kis községet bejárva elhaladt továbbá egy takaros tűzoltóotthon előtt, melynek udvarán egy muzeális értékű tűzoltókocsi állt, s az udvarán egy magas pózna tucatnyi keresztbe szegelt léccel. Nem tudta megállapítani, vajon ez az egyszerű megfigyelő toronyként funkcionáló létra is csak rekvizítum, vagy pedig gyakorlóeszköz le-fel mászáshoz, ha talán tényleg egészen megritkultak errefelé a tűzesetek s elpuhulnának a tűzoltók, avagy rendes használatban van ma is, és a tűzoltók fürgén felkapaszkodva kémlelik róla az eget és a láthatárt, hol az a füst, honnan jön. Vagy talán antennához készült tartórúdnak az a pózna? Benn ülnek, szalonnáznak vagy kártyáznak egy nagy asztalnál, és érdeklődve nézik a képernyőn a távoli tüzeket, bólogatva, fejcsóválva, cuppogva eresztenek meg egy-egy szakmai megjegyzést az álmosító őszidőben, unalmas délutánokon...

E séta közben látta továbbá, hogy ezen a vidéken kedvelik a köztéri kegyhelyeket: az országútnak több kanyarulatában is meghúzódott egy-egy kis Mária-kép, Nagyboldogasszony-szobor is volt, meg Szent Antal a kisdeddel és Szent Cecília. A szomszéd községben elhaladt Fürst Sándor emlékművé nyilvánított szülőháza előtt, amelyben Fürst tizenhárom éves koráig lakott az első világháború táján. Sallai és Fürst mártíromságáról Sinkó Ervin írt egy vastag könyvet Tizennégy nap címmel. Az alacsony, nyomott kis épület láttán az ember nem csodálkozik, hogy aki itt cseperedik fel, innen jön, az nemes céloktól vezéreltetve harcba száll a társadalmi igazságtalanságok ellen. Természetesen úri házakból is jöttek, azok, akik megcsömörlöttek a pompától, vagy általában, akiket megaláztak. Mint a Tizennégy nap szerzője is. Ez a harc azután alaposan elfajult, végül csak egyszerűen a gazdagság ellen folyt, és csak addig tarthatott, amíg a gazdagságból ki nem fogytunk teljesen, és általánossá nem lett a szegénység, s az ellen kell kelletlenül harcba szállni. Egyébként is zavaros dolog ez a jelszavakkal. Az első világháborús itteni emlékmű felirata a „hazát védő" katonák emlékét őrzi. Meglehet, talán ez a leszűkítő jelző csak az intervenció utáni hadműveletek áldozataira utal? És akiket a haza nem véd? Az utca oldalában, beljebb, látott egy szerény emlékkövet, rajta a falu hat második világháborús katonahalottjának nevével, akikről nyilván nem lehet tudni, hol nyugszanak. Az sem derül ki, hogyan és miért haltak meg, és mit gon-

doltak erről az egészről, amikor a postás kiosztotta nekik a behívót, s hogy rajtuk kívül volt-e több véráldozata a falunak. Az emlékművön többen is szerepelnek a Cs. és az Sz. családból; e két névvel felelős helyen ma is többfelé találkozik az ember. Ezek tehát vagy már akkor is népes családok voltak és változatlanul szaporák, vagy pedig a családot sújtó árvaság korán megérlelte egyik-másik tagjukat a köztisztségek viselésére.

Miután ilyeténképpen nagyjából körülfáblászta a környéket, Őírósága a látottakból azt szűrte le, hogy a népnek, amely ezt a vidéket lakja, nagyon fejlett praktikus érzéke van, de a lelkieket sem hanyagolja el. Látta például, hogy a park kastélya előtt, a hatalmas juharfa alól egy kék zubbonyos ember a hulló levelet söprögeti össze szép tempósan, aztán valamikor abbahagyja, mert nyilván fontosabb dolga akadt. Őírósága sajnálkozva nézte, hogy az összesöpört levelet szét fogja vinni a szél, s ráadásul a megtisztított területre is tovább fog hullani, így aztán kár volt fáradozni vele. Azok legalább, akiket akaratuk ellenére ilyen munkára fognak, lehetőleg szél ellen söpörnek, mert így a munka örökké tarthat, s nem kapnak másikat. Másnap reggel azonban a kék zubbonyos ember folytatta, ahol előző nap abbahagyta, úgyhogy Őírósága megenyhülve s elismerően bólintott magában, és azt gondolta: mindent így kell csinálni. Az ember ott folytatja, ahol abbahagyta. A szél se bírja, semmilyen erő nem képes az utolsóig, éppen a legeslegutolsóig szertehordani azt, amit az ember, akármilyen apránként és lassan, akármilyen nehézkesen, de saját akaratából elkezdett egyberakni. Regényt is így kell írni. Folytatni kell, ahol előző nap abbahagyja. Ennyi az egész, buzdította magát.

Ámde, tény és való, minden kezdet nehéz, szörnyen nehéz, s talán az újrakezdés a legnehezebb, és főképpen mert nincs rá útmutatás. Kezdeni nehéz és fájó akkor is, ha tudván tudja az ember, hogy nincsen, nem lehet folytatás. Akkor is, ha minden el van rontva; talán éppen mert javulás nem várható. „Késő van már – nyelte vissza a levegőt Prózai Énem ott a háza teraszán állva, kezében a tétován felmarkolt szivaccsal, melyből piszkos lé csordult végig a karján a könyökéig, s különös módon enyhén csípte a bőrét, mint az ecet –, elkéstem." November 10-e volt, kora reggel; miközben kísérteties recsegéssel zuhantak a földre a fagyott falevelek, levél levélre bukva még fenn, a fán, meg se billenve a levegőben, esés közben; miközben hajlott háttal állt a levélhullásban, fojtott morajlása kelt a hangok káoszának, valahonnan messziről, a világ alól szivárgott, mint a készülő gátszakadás, egyenetlen ütemű s erősségű sistergés, bufogás, hörgés hangzavara, ahogyan félájultan ébredezett a város. „Elkéstem. Késő elmenni innen." Már soha semmiféle tanfolyamon semmit meg nem tanul se tökéletesen, se tűrhetően, és még csak egy kutyája sincsen, döbbent rá Prózai Énem prózai élete fogva tartó sivárságára, melyből néhanapján minden, ami egy kicsit is más, ami túl van, távolabb van, mindjárt szebb lesz, teljesebb lesz, s a ködbe vesző talán maga a tökély, a bizonytalan a biztos, a semmi a minden, mert minden semmit ér; és szeme csukódott le, aludni volna jó, vissza a nyirkos ágyba, fejére gyűrni a horpadt párnát, belekaparni, beleásni magát a gyűrődések botorkálva odahagyott öblébe, visszafészkelődni, és ne jöjjön többé, ne jöjjön el a reggel...

Késett talán egy keveset a reggel, hiszen odakinn még az orráig sem igen láthatott el az ember, amikor az azonosíthatatlan értelmű topogás és mozgolódás tompa zaja az ellenkező oldalról, a faluba vezető út túlfeléről megütötte Őírósága fülét. Nem nagyon volt kedvére való, amit ott előző napi sétája alkalmával látott. Átellenben a park borostyán koszorúzta zömök téglakerítésével, az aszfaltút túloldalán, még a fácánokat bújtató akácos előtt gazdasági épület húzódott, és nem messze tőle hosszában valamiféle kis bódék sorakoztak elég szorosan egymás mellett. Két sorban álltak, mindegyikben vagy

harminc-harminc, szép egyformán, katonásan, és bár aztán már felfedezte, hogy a fedelük szürke hullámlemezből készült, Őíróságát a látvány határozottan a Halál Velencében strandjára emlékeztette, úgy sorakoztak ott a kis házikók, mint valamiféle fürdőkabinok a Lidón. Még csodálkozott is, hogy ugyan milyen kisipari tevékenységre adták a fejüket az élelmes parasztemberek ebben a falusi téeszben. Talán nagyon igénytelen újságosbódék, trafikok lesznek azok vagy buszmegállókhoz várakozók Isten háta mögötti vidéken, ha nem is fürdőkabinok. Nagyon elcsodálkozott, amikor észrevette, hogy mindegyikben egy élő szarvasmarha van. Istállót látott már belülről, rideg tartásról is hallott, de fülkésről soha. Vagy elkerítik őket egymástól az istállóban, vagy szabadon vannak és kinn tanyáznak, így tudta eddig. A szorosan összezsúfolt fülkékben mindegyik maga van a kis területen, a sajátján, amelyen jóformán meg sem tud fordulni, és a hevenyészett bódé aligha nyújt valami sok védelmet az időjárás viszontagságaitól, hiszen maholnap itt a tél. Rossz érzését csak fokozta, hogy úgy látta, a gazdasági épület istálló, igazi istálló, mögötte pedig karámban is ácsorognak szarvasmarhák. Ezek tehát itt az uniformizált szükségkomfortjukban valamilyen értelmű megkülönböztetett bánásmódban részesülnek, aminek bizonyosan következményei is vannak vagy lesznek egyhamar.

Ez az egy nem tetszett Őíróságának, ahogyan a jámbor állatok így közszemlére voltak állítva, és gyanútlanul bóklásztak, amennyire egyáltalán meg tudtak mozdulni privát szabványrekeszeikben. Egy-két, hozzá is elhatoló keserves hajnali bődülésük aztán beigazolta előérzetét: kiválogattak közülük annyit, amennyi felfért egy pótkocsis szállító járműre, azokat feltették, és kifordultak velük a gazdasági udvarból. Ezek aligha látták viszont a kalyibájukat, a többi viszont békésen bóklászott tovább a maga kulipintyójában a foghíjas sorban, melyet bizonyára hamarosan feltöltenek.

Nem hiába készült az alkotáshoz Lordship feliratú melegítőben, szegény tarkák láttán Őíróságában megmozdult valami, mint az angol utazókban, amikor valahol a vadonban akaratlan szemtanúi lesznek meg nem nevezett törzsek vérforraló emberáldozati szertartásának, és csupán Verne Gyula regényeiben nem kell belátniuk, hogy európaiságukkal és annak követendő eszményeivel való előhozakodásukat itt nem fogadnák kitörő lelkesedéssel a lelkiismeretesen buzgólkodó bennszülöttek; de hát még csak egy ártalmatlan Állatjogi Ligának se volt tagja, hogy fellépésének megadhatná a formát és a súlyt, nem is beszélve arról, hogy titkon úgy gondolta, az ilyesfajta ligák azért nem jutnak semmire, mert csak az egyik felet próbálják megnyerni az ügynek (csak azt veszik emberszámba), s az is lehet, hogy meg sem próbálták kideríteni, nem működik-e valahol a szarvasmarhák Emberbaráti Társasága, amely esetleg fő szövetségesük lehetne, s egyengetné útjukat... Vagy az esküdt ellenségük volna inkább?! (Emelett töredelmesen be kellene vallania, hogy maga is nagy kedvelője a főtt marhahúsnak.)

A hajnali incidens, a marhabőgés, csaknem mindent elrontott, csaknem szarvasbőgés lett belőle, holott most már, november 15-én hajnalhasadáskor épp hogy csak be nem következett a nagy pillanat, amikor Őíróság hozzákezdhet, végre-valahára hozzáláthat az ő és az övéi boldog és szomorú történetének (illetve e történet történetének) prózai rögzítéséhez, és ha most a kezdet kezdetén félresiklik, megbicsaklik a dolog, csütörtököt mond irigyelt prózai észjárása, tompul éleslátása, márpedig ez bizony ráadásul csütörtöki nap, a nemjóját, akkor az egész hosszadalmas, körülményes és oly sok lemondással járó nekikészülődés kárba vész, megsemmisül, mintha soha nem is lett volna, ő pedig szedheti a sátorfáját, szégyenszemre csomagolhat, ha ugyan a léleknek ekkora adósságát meg lehet bocsátani, ép ésszel el lehet viselni és érdemes túlélni...

Mindent pontosan úgy csinált, ahogy a helyzet megkívánta, és ahogy jó angyala súgta, élveteg lénye addigi feltétlen, zsarolva is megkaparintott mértéktelen kényeztetését egészen félretéve. Többé már nem az ő személye volt a fontos. A kellemes aranybarna fényű éjjelilámpa világánál magára öltötte könnyű prózaszerelését, a fehér pólóinget, a Lordship feliratú, vállán pirossal megtört fekete melegítőt, belebújt varrott talpú kungfu vászoncipőjébe. Szárnyakat adó gyalogzenére csak később lesz szüksége, a walkmant tehát (melyen annak üzembe helyezésekor egy gombostűfejnyi piros lámpácska gyúl ki) ráér még felcsatolni. A mosdó benyílójában alaposan megmártotta hideg vízben Csontváry széttárt karú prófétájától kölcsönvett, germán beütésű koponyára ojtott dosztojevszkiji ábrázatát, és a neonfényben eligazította valaha kodályi sörénye maradványait, egy pillantást vetve a sajna satnya Kosztolányi-tincsre, mely homlokába hull, majd pedig szétrántotta a rézrúd fakarikáin lógó fehér vászonfüggönyöket a sötétség visszfényeit úsztató ablakokról, hogy már a pitymallat legeslegelső sejtelméből részesülhessen. A fehér falú terem kazettás mennyezetét barna keresztgerendák tagolták három hosszanti részre, mindegyik egy-egy kupola, melyek közül a két szélső mennyezeti fényt bocsát be nappal, s oldalsó neoncsövekkel is fel van szerelve. Őírósága meggyújtotta hát a kupola fényeit, melyek a fehér falakon is szétterülve, azokról visszaveródve jó háttérsugárzást adnak, s éppen alkalmas szögben esnek a feje fölött, a vállán keresztül az ablak elé tolt gépbe fűzött papírosra, és felkattintotta a két kis fali reflektort jobbról és balról, hogy e fényekkel jól közrefogva, melyeket úgy oltogat el majd, ahogy az ég világosul az énekes madarak megéledő diszkrét felelgetése közben, bontogatni kezdje lelkének minden titkát egy boldog és szomorú történetben.

A kupolanyílást természetesen, az elülsőt is, mely alatt asztala állt, és a hátulsót, amely alatt ágyat vetett magának, kettős üvegtábla fedte vaskeretben, ami azonban csöppet sem gátolhatta szép elgondolása megvalósulását, ha Isten is úgy akarja: éjjel és nappal, éjjel is (hiszen a kupola fénye felhatol az éj sötétjébe), nappal is, minden időben nyitva áll Őírósága műhelye az ég angyalai előtt, mert hiszen elsősorban onnan vár vendéget, kegyelmet, meghallgatást, bocsánatot és engedelmet, ott keresi maga is az arcot, és talán ezen az úton üzenhet, mert miként az Úr buzdítja: „most már az én szemeim nyitva lesznek, és füleim figyelmesek lesznek e helyen a könyörgésre"; éber állapotában asztalkájánál ülve vár látogatót és intést, és éjjel, ágyában fekve, más kupolából, mert nem keveredhet, ami a világos nappalé és ami az álomba küldött jelenés, hogyha pedig futólag, átutazóban érkezik égi küldött, zuhanórepülésben, bejáratra és kijáratra lelve éppen csak átsuhan majd a termen.

Égtek tehát a fények, minden a helyén volt – és az egészet képes lehetett volna tönkretenni egy tapintatlan marhabódülés, mint ahogy sajnálatosan bekövetkezvén valóban végveszélybe hozta, amiről szegény, vesztőhelyére induló jószág tehet a legkevésbé, a madárpittyegésbe vegyülő disszonáns hang mindenesetre a maga artikulálatlanságával csírájában szertefoszlathatta volna annak nagyszabású képzetét, hogy a világ lehet is, nemcsak van, mely utóbbi ellen minden tisztességes íróembernek kötelessége kézzellábbal hadakozni, akár tud, amitől író, akár nem tud emellett tisztességes mondatokat írni, és legnagyobb bűne, ha aláveti magát vastörvényeinek, mert nem az illúzióitól szabadítja meg így az embert, hanem elvonja tőle a remény nem marhabódé szabványú menedékét; miként azonban Prózai Énünk föld sara óhajtotta arcát emelte fel annyiszor magához, felrántva tekintetét is, az az egymagában álló, sudár fenyő a háza mellett, a szomszéd portán, úgy segítette fölfelé Őírósága megtört szemét itt sok-sok körben álló, a halványuló éjszakában kékesen sötétlő fenyő sudaras törzse, az ég felé, fel

a csúcsra, mely világítótornya lesz mindjárt, néhány pillanatig, egy új világnak, ami az eljövendő nappal, és miközben zaklatottan a bal felőli ablakhoz sietett, a kis fahíd után nyomban kétfelé váló ösvény könyökében szinte látni vélte, mint világít a két japán orgona ezernyi gyertyája, a gyermekhüvelyknyi rügyek, melyeket előző napi sétája végeztével ujja hegyével megsimogatott, ahogyan a tavaszra készülve elhányták barna pergamentokjukat; s miközben az otthoni kert orgonabokra jutott eszébe, melynek sötétes rügyei ugyanígy feszülnek, ugyanígy készülnek az otthoni tavaszra, kíváncsian eltűnődött, vajon milyen virágot fog bontani, ugyan milyen színben tündököl majd ez az orgona itt, és most is, ahogy odaföntről, az ablakból lenézett az orgonabokrokra, mély megnyugvás áradt szét a testet talpra rándító lélekben arra a gondolatra, hogy a rügyek ezt, ezek a rügyek itt és minden rügyek mindenütt, öröktől fogva tudják; és ő boldog volt, hogy mivel tudatlan, találgathatja azt a színt, és szomorú volt, mert nem tudhatta, látni fogja-e majd tavasszal a virágot is, azt a virágot, hogy megismervén megbizonyosodjon.

A fahídtól jobbra tartó ösvény szépen hajladozva futott le, a patak felé, keresztben nagyjából kettészelte a parkot, s a patak előtt egy fasorba torkollott, melyen felfelé is, lefelé is el lehetett indulni, ha az ember körbe akarta járni a park keleti vagy nyugati részét, benn, a fák között bokáig érő avarban lépkedett, fél lábszárig süppedt bele az ember. A skót stílusban épült kastély XVI. századi birtokosa a Bolognában tanult sárvári Nádasdy Tamás udvarából jutott hozzá az első, Pozsonyból hozatott növényanyaghoz, 1829-től új gazdája, a Bezerédy család vette gondozásba és gazdagította új fafajokkal, György, majd fia, Elek, aki 1830–40 táján Angliában tanult, és ennek lánya, Emma, férje után Békássy (s majd ezen a lányágon jut a kastély Görgey-származék kezére). Ez már a mostani park előképe, melyet aztán a háború nem kímélt: félezer fát kivágtak. Sztálin halálának éve óta gazdája a Művészeti Alap, amely a Természetvédelmi Hivatallal együttműködve folyamatosan végez új telepítéseket. A két évszám természetesen nem direkte függ össze, hiszen a hosszú életű fák szerencsésebbje tapodtat sem mozdulva, helyben, evakuálás nélkül vészelhet át akárhány birtokcserét és hódítást, túlélve magát a bitorlót is, de kétségtelen, hogy ha már a népek atyjának keze mindenhova elért, ide is elért volna, ha például azt diktálta volna a történelmi szükségszerűség, hogy alagutat fúrjanak Bécs felé a tőke szorongatta proletariátus kimenekítésére; a park azonban valahogy kibírta a nagy Sztálint – kérdés persze, hány kicsit bírhatna ki –; mindenesetre Fürst Sándor mártírhalálban meg nem boldogult társai és követői okosan tették, hogy nem túlságosan acsarkodtak a múltnak egy ilyen csökevényére, amilyen az angol park és az úri lak, hiszen nem is lehetett butaság úgy élni, ahogy a grófok éltek: elüldögélni a park sok szép pontján elhelyezett padokon és rönkökön (melyek közül a mozgathatókat épp aznap délelőtt szállították lovas kocsin egy esőtől védett helyre tavaszig), bármelyik évszakban, mert itt mindegyik szép, és hosszasan elmeditálni, boldogan és szomorúan, mint az ilyesmire még most is fogékony, keletinek megmaradt népek, s utána lélekben megnemesülve és valósággal újjászületve kelni fel onnan, amiben sok elkutyult nemesi sarj már egy csepp örömét sem lelte, inkább solymászott vagy tarokkozott, ámde a család, amelyik ezt a parkot szívósan fenntartotta, csakis kivételes család lehetett. Abból is látszik, mennyire szerették ezt a parkot, hogy valamelyik fiatalon elhunyt családtagot ide temették, a fák közé, a fák alá.

„Varázsfa, istenfa, végzetfa, som" – lépdelt Őírósága az őszi avarban az új, léleküdítő benyomások szerzése és rövid lazító meditáció utánra tett ismeretszerző benti körútján, melynek végeztével nyugovóra térhet, és a pihentető alvás után, kora reggel, literátori alfa-szintjén (mely jó órában egybeér az ómega-szinttel), mérsékelten pezsdítő

hatású ajzószerrel fürgén nekiláthat a megálmodott történet előhívásának a tények bazalttömbjei alól, a történelem telérei, érc- és szénrétegei közül, saját fejlett idegdúcaiból, ahol kétdimenziósra leképezve, összepréselődve valójában készen állnak, csak el kell lepje őket az angyalok verejtéke, hogy egyszerre kirajzolódjanak, életre keljenek, áttetsző szörnyeikkel együtt. „Parrotia, Artemisia, Clerodendron, Cornus." Lépdelt a délután fogyó idejében, melynek másnapján tudnia kell, amit soha-soha nem tanult és nem is gondolt tudni, hallania kell, amit hallani nem akart, és mondania kell, amit tud, s attól fogva tudnia kell, amit mondott, mert alámerítkezett szakadatlan árjában az emberi könnynek, és megtisztulva került ki belőle; lépdelt a fák között, melyek profán gyökere az ő családja emlékezetének legelejébe nyúlik, hiszen a prózai táj, ahol Prózai Énje élt, ahová vettetett, nem tartja meg két nemzedéknél tovább egy rakáson azt a néhány embert se, akik testből való testek és vérből való vérek, és egyáltalán adnak valamit az egybetartozásra, elhajítja, széthajigálja őket, ki, messzi tengerekre, avagy kétrét roppantva, vagy egészben lenyeli őket, mint valami válogatós Küklopsz, csak a férgesét tolja félre undorodva, s azt élni hagyja, rányomva ezzel az épre is a gyanú bélyegét; lépdelt a fák között, melyek talán csak annak köszönhetik semelyik másikéhoz nem hasonlítható águkat-bogukat, nagy-nagy, akár emberszázakat is maga alá bocsátó terebélyüket, amit örök madárhimnusz dicsér, hogy itt a Rába mentén, a Dunántúlon, az Alpok nyúlványainak enyhén északkeleti lejtésű tábláján, húsz hektáron, a Földnek egy pontján – volt rá elég idejük. Volt idejük csemeteként megkapaszkodni, és volt idejük évgyűrűt évgyűrűre növesztve azon iparkodni, hogy azok lehessenek, amik; s ha ez szerencse, a szerencséhez is volt idejük. Őírósága a fák között lépdelve beletúrt az avarba, leváló kéreg alatt megkaparta az ágat, levélkét dörzsölt szét két ujjával, s szagolta, nyalta; virágkezdeményeket tékozló bokrokba bebújva, behajolva, arcát nagy fák törzséhez szorítva kereste a fennmaradás fortélyát, mert hiszen hogy volt rá elég idő, az nem a teljes magyarázat, az nem elég, akkor semmi keresnivalója sem lenne, sem itt, sem másutt, semmi dolga, mert a véletlen korlátlan hatalmú birodalmában semmi sem szólhat az embernek, holott idő nincsen, csak az ember által, önélküle az idő egyszerűen az, ami miközben történik, vagy inkább csak megesik, egyúttal törli önmagát, ilyenformán a véletlenjei egymásra következéséből sem jegyezhet, tanulhat meg semmit; az egyszeri kert, az elkezdett kert holnap már sehol se volna; nem elég, hogy volt idő, s nem elég, hogy a kert elkezdődött és állománya mesterségesen pótlódott, fenntartódott, türelem is kellett hozzá, belső türelem, a fák türelme, amely ma már a kert türelme; Őírósága úgy gondolta, hogy valamennyi idő, talán nagyon sok, de emberileg felfogható kvantumja után az időnek, a kert már fölébe kerekedik a véletleneknek, a pozitivista őstermészet és a dzsungel kért deszantja biotikáját is határain kívülre szorítja, többé már külső hatástól sem vadulhat el és nem kopaszodhat sterillé, öntörvényei lesznek...

Őírósága állt az avarban, remegő inakkal, a nagy fák alatt, maga elé emelve kezét (távolabbról, meglehet, azt a tévképzetet keltve, hogy védekezőleg emeli fel), és az alkonyatban egy katicabogárnak énekelt boldogan és szomorúan, amely fázósan készült szárnyra kelni ujja hegyéről.

Katicabogarakkal odahaza is mindig tele van a kert. Katicabogár csak olyan kertben telepedik meg, amelyikben igen sokféle növény nő szabadon. Nem kedvére való kertben nem marad meg. Az arborétumban élő háromszázharminckilenc-féle fás szárú növény, azaz fa és cserje közül, harmincnyolcféle tűlevelű és háromszázegy lombhullató, nyolcvanhárom alapfaja európai, százötöd ázsiai, ötvenhétéd észak-amerikai, egy részük tehát nem őshonos itt, és egymagában, szél idesodorta egyedként nyilván egyhamar ki-

száradna, elpusztulna ezen az éghajlaton, árván a mostohának megélt térben. A sokféle faj azonban, őshonos és jövevény, idegen, az aljnövényzettel együtt kialakította azt a mikroklímát, amelyik mindet együttvéve és mindegyiknek az egyediségét is óvja. Ez hát a fák titka: hogy bizonyítani tudják, ami lehetséges, ha száz évekbe telik is.

Megtisztulva és mindenre elszántan ülhetett tehát kellő fény övezte írógépe elé 1990. november 15-én, csütörtöki napon, a zsennyei park kastélyának ablakánál, könnyű prózaszerelésben Őírósága, hogy Prózai Énjének boldog és szomorú történetét az általa elmondott történetbe bújtatva frissen-fürgén megfogalmazza az emberi nemnek szóló üzenetét egy előregényekből, különregényekből, mellékregényekből összeszövődő családregényben vagy magánregényben, úgy valahogy, ahogyan a kötött holmit kifejtik és ugyanabból a fonalból kötnek neki hűsége zálogául Nesszusz-inget, pontosabban az elrontott, csúf, sérült vagy viseltes, de tán megkapóan indult mintázatú holmikból rekonstruálják azt a valaha talán meglevő mintázategyüttest, az ismétlés és soha meg nem ismétlődés harmóniáját, amellyé e történetek szövődhettek volna, s szövődnek itt a megbocsátás, a visszatérés, a megtérés feloldozó táncjátékában, melyben magára talál minden. Nemcsak mert ezt komolyan gondolta, halálkomolyan, és Prózai Énjével ellentétben a körültekintő nekikészülődés alatt szándékában még csak meg sem ingott, nemcsak mert mély megindultsággal tapasztalhatta, hogy vállalkozása iránt nem közömbös az ég, s mikor a fohászkodások meghallgatásával kapcsolatban a Krónikák II. Könyvét idézte, mit ad Isten, egy cinke motoszkálását hallotta a két üvegtábla közt, s a madarat látta is, Isten tudja, hogy kerülhetett oda, és hogy lelte meg aztán a kivezető hasadékot, emellett akkor, ott, az ablakból egy őzsutát látott kecsesen átlibegni Antonioni tisztásán; nemcsak a fenti csodajelek okán tehát, hanem a történetmondásnak a menetéből, gyakorlatából, egy adott, vagyis lehetőségében adott történet kitűzött minőségéből, ami lényege is egyben, a születendő, tehát a lényegéből kibontakozó logika fonalán, annyi mindenesetre bizonyossá válhatott előttünk, hogy ez a regény ténylegesen csakis itt, Őírósága Zaubergartenében veheti kezdetét, nem pedig a ház teraszán, ahol eredetileg kezdete küszöbére ért, amikor kétségek gyötörte Prózai Énünk hamleti pózban állt, a homlokához tett és visszaeresztett piszkos szivaccsal a kezében, melyre úgy mered rá, mintha testének kivett része volna, állt a rettenetes, iszonytató levélhullás élő tanújaként, várva a maga Godot-jára; és az is bizonyos, hogy ebben semminemű nagyvonalúság meg nem engedhető, és ilyesminek az elnézése maga is merénylet volna a teremtés rendje ellen, égbekiáltó bűn, mert aki, akár csak tudatlanságból vagy hanyagságból is, vétene e belső törvény ellen, annak keze alól nem kerülhet ki más, mint otromba, közönséges és átlátszó csalás, tények egymásra hányt, megtévesztő halmaza, hazugságok vagy az üresség felékesített tákolmánya, egyszóval merő csapnivaló prózaellenes izzadmány, cikornya és hitvány szócséplés, szófacsarás. A regény tehát igazából csakis itt kezdődhet, noha ilyenformán tényleg nem a boldog és szomorú történettel, hanem e történet történetével. Nem ártana észbe vennünk azt, amiről laikusok (és a szónak itt a világért se a sértő, szakbarbárság-bálványozó ferdítését vegyük, hanem a középkori szerzetesrendek laikus testvéreire gondoljunk), laikus testvéreink tehát hajlamosak újra meg újra elfeledkezni: hogy az ennél kevésbé tisztességes regények sem kezdődnek, nem is kezdődhetnének másképp, mint ezzel a logikai csalást nem, de kis optikai csalódást okozó tüneménnyel, a történetünk történetével, csak éppen a régi jó prózaíróktól eltérően úgy tesznek, mintha ez nem volna fontos, és vagy elmismásolják, vagy egyszerűen elhallgatják, kihagyják, átugorják, akár egykor a nemesek a cselédjüktől született, természetesnek nevezett törvénytelen utódot az

öröklésben, elcsinálják, igen, el is csinálják vagy megnyomorítják, úgy vágnak bele történetükbe, mintha az apró-cseprő élményecskékből és eseményecskékből, hangulatocskákból és mindezecskék emlékképeiből csak úgy összeállhatna, élményeknek és eseményeknek így, nyersen, önmagukba véve, vagy akár Élménnyé és Eseménnyé passzírozva és ÉLMÉNY-nyé, ESEMÉNY-nyé dagasztva bármiféle jelentőséget lehetne tulajdonítani, holott ha ez a dolog élne és történetként történne valóban, akkor bizony felesleges volna és valójában létre se tudna jönni a regény. Hogy ennek a regénynek különös módon Őírósága Prózai Énje a hőse ráadásul, az, meg kell hagyni, bizarr dolog, s egy kevéssé bonyolítja a dolgot, de az íratlan szabály érvényességén nem változtatna az égvilágon semmit.

Lévén azonban ez a regény a végsőkig, igen, a végsőkig tisztességes és szavatartó szándékú, és csöppet sem csalárd, semmi szín alatt nem titkolható el, mi is ennek az ára. Az első megnevezés vagy kimondás olyannyira kézenfekvő és ártatlan szabályának okság helyett a minőség alá tartozván következetlen, de szigorú betartása miatt ugyanis nem kerülhető meg az a nap, amelyen egzisztenciális kérdései forrpontján Prózai Énünk házának teraszára kilépve elhatározta, hogy el fog, igen, el fog menni onnan, így viszont, mivel csakis teljes öt nappal később kezdődhet ténylegesen az igazi regény, s azzal, ahogyan Őírósága ennek megírandó történetével hozzálátott regénybe tenni „fagypontjára hűteni" a boldog és szomorú történetet, furcsa helyzet állt elő: *ez a november 15-e itt előbb következhetne, mint következett ugyanitt a november 10-e*, ami pedig még egy regénynek is sok a megengedhető szabadságból. Más regény választhat, két eleje közül melyikkel együtt tagadja le jobbik felét, töri meg történetét, melyik énjét énteleníti, ez, a miénk nem teheti. Egyszerre, egyidejűleg ez a két időpont nemcsak a valóságban nem volt, ebben a regényben sem eshet egybe (és ha az egybeesésnek metafizikája volna, az mindenesetre nem regénytéma).

Márpedig a regénynek el kell kezdődnie annak rendje-módja szerint, hogy a boldog és szomorú történet elmondható legyen, képletesen szólva életre keljen, mint életre kel hosszú álma után Csipkerózsika a királyfi csókjától, a tiéd vagyok, rebegvén, de a királyfi tudja, hogy csak addig volt az, várakozó aluvásban, akkortól többé már nem az övé...

Kelepce ez, annyi szent: a hurkot vető idő kelepcéje. Azon a napon, amelyik a történet nyitánya volna, nem kezdődhet a regény, attól a naptól pedig, amelyiken elkezdődik, nincs mód visszakanyarodni (és nem is volna tisztességes, hiszen a regény esélyének elvesztésével járna rák módra végigjárni öt nap prózai üresjáratát).

Ám legyen – csakhogy ha fejtetőre áll is az okság és átbucskázik tűnő jelenén az idő, a kelepce marad, mert nemcsak hogy november 15-e elébe kívánkozik november 10-ének, hanem természetszerűleg november 10-e is végzetszerűen elébe terpeszkedik november 15-ének, nyomasztó előzmény helyett lesz a bekövetkezendő. Őírósága nem hazudhat: nem mondhatja meg Prózai Énjének, hogy mit cselekedjen, ha a jövőbe lökte és felszabadította, ha pedig annak van mersze kezébe venni sorsát, Őírósága hoppon marad, beleszólása nincsen. Ez pedig a bénító relativitás vagy a visszatérő végzet kelepcéje volna hát!

E dupla csapda együttesen adja azt a jelenséget, amelyet az áldozat hiányos alibijének paradoxonaként lehetne körülírni. Az áldozatnak nincs alibije. Amikor Őírósága hozzákezdene Prózai Énje boldog és szomorú történetének történetéhez, hőse nincs sehol. Meg nem határozható napon, meg nem nevezett helyen – boldog és szomorú

történetével, mely se nem múltja, se nem jövője, múltja is, jövője is – kilépni próbál a jelenéből, s az időtlenségbe, öt nap örvényébe, vihartölcsérébe hull, falevél, mely nincs a fán és nincs a földön...

Így ül varázskertjében Őírósága, elkedvetlenedve, mert érti már, hogy csak ő az itt, aki egész lehetetlenségében a legnyomorúságosabb prózaiság kálváriájából is álmodható volna nemesnek és nagynak, egyszóval irigylésreméltónak, ámde őneki tetőtől talpig *látnia kell* a figurát, mindenestül, a feje tetejétől a lába ujja hegyéig látnia kell az alakját, művének megalkotásához addig (a törvények törvénye ez) nem foghat hozzá (mert a teremtés szent dolog), amíg nem látja tisztán az egészet, ő pedig innen, ebből az ördögi körből önerejéből nem tud szabadulni, hiszen ha vissza akar találni a boldog és szomorú történethez annak történetéből, Prózai Énjének vagy csak a múltjába kényszerül belelátni, leásni, vagy a múltja felől érkezik hozzá ebben az időgubancban, hol is láthatná tisztán? Csak a története végén, egy egész családtörténet, cselekvések és eszmélkedések legvégén, szélén a néma csendnek, és százszor és újra csak a *van* birodalmába érne, amelyben semmi sem *lehet*, amelyből hőse éppen kitörni vágyik, márpedig ő foglára akkor sem volna hajlandó lenni, ha szabadítója nem lehet, mint szeretné...

Ült tehát Őírósága ezen a mesés helyen, még nem téli és már nem őszi időben, éjszaka s nappal küszöbén, határpillanatában, jóléte jachtján, ugyanúgy ült ott, regénye befejezetlenül meredező, kusza dúcai közt, ugyanolyan elveszetten, mint amilyen elveszetten Prózai Énje torpant meg élete romjai között, élete romjai fölött, a romos házban, dermedvén sóbálvánnyá, hiszen még története, boldog és szomorú vagy akármilyen története sincsen, nem lehet, nem tud lenni, vesztese sem, csak elvetéltje a létnek...

De hiszen látjuk, tisztán látjuk őket! Akárhol leledznek, látjuk őket ugyanabban a fényben, ugyanabban a mondatban, a megváltásnak egyazon határtalan sóvárgásával és egyazon ígéretével, hozsánna néked, nyelv géniusza!

Ők egymást nem, de mi látjuk őket, ugyanabban a történetben. Ők egymást nem, de mi elérhetjük őket, mert nem az övéké, nem egyikőjüké vagy másikójuké ez a történet, a mi történetünk ez, a mi boldog és szomorú történetünk!

Nem egy történet, nem egy történet története, hanem egy történet történetének a története ez a regény, mert nem lehet másképp. Prózában úgy áll a dolog, hogy a kicsiben van a nagy, a nagyobb a kisebb és a kisebb a nagyobb, a hajón nincs mentőcsónak, mivel a hajó van a mentőcsónakban.

E mentőcsónak vízre bocsátója, a harmadikként legeslegelső történet elmondója, ez a háttérben maradó új hang volna az a szóló, akinek homályos kilétén még fennakadhat e helyütt az ember. Diszkréten eddig is közbeszólt; lévén e regény a végsőkig tisztességes, valljuk be, ő vitte a szót, és megpróbálta egyszerre vagy legalább kényes arányban betölteni Őírósága és Prózai Énje pártatlan szóvivőjének szerepét.

Regényünkre persze őmiatta újfent a kezdetlegesség, az elnagyoltság árnyéka vetülhet, ezzel kapcsolatban azonban szabadjon megjegyeznünk, hogy rögtönzés és rögtönzés között oly hatalmas különbség van, mint megfontoltság és megfontoltság között, amit a világ legkisebb kérdése nyomban leleplez; végtére is, ám legyen kissé kezdet-leges és eset-len, ha Isten elfogadja, Ő pedig, lévén tökéletes, kedvét leli az egyszerűben is, hogyha hibátlan, az agyafúrtan bonyolultban is, éppen hogyha nem hibátlan, mert gyermeki derűvel láthat mindkettőben gyermeki derűt és tisztaságot... Az Isten szerelmére, ha megcsináltuk a perpetuum mobilét, hát nem elég, hogy örökmozgó, még tökéletes is legyen?!

E regényre tehát semmi más garancia nincsen, mint adott szavam. Adott szavamra épül (afféle self made regényként). Ünnepélyesen szavamat adom hát, hogy próza, tiszta próza lesz, amit írok, próza, tiszta próza lesz boldog és szomorú történetünk!

Látom, hogy Prózai Énem nehezebben fog a tenyerembe csapni, mert elfogja a kísértés, hogy berzenkedve megfeddjen: „Divatot majmolva ugyebár, idegen példaképek után és merő eredetieskedésből!"

„Ember! – kiáltom. – Áldjon meg a Szentlélek és bocsássa meg neked a megbocsáthatatlant! Kérkedj a botorsággal, hogy jobban megbánhasd később! Mely nyelv tehát az, amelyik a *csel*-hez köti a cselekményt, *járásáról* ítéli meg az *ész*-t és saját népnevével hitelesíti a *magyaráz*-kodást!"

Íme látjuk hát a gyengéinket: amabba addig sulykolták a szebb jövő vakhitét, hogy immár senkiben és semmiben nincsen bizodalma; emez pedig, mert süket füleknek beszélt örökösen, falnak ütközött és hányt reá borsót, és pusztába kiáltott szavára visszhang nem jött, s volt, hogy packáztak vele és móresre tanították, most erőlködik, mint az erejét meg nem próbálhatott s így nem is ismerős vulkán, mely beleszédülve tűzijátéka esedékes kamatába nem képes számot vetni azzal, a szikra szép és szép a zsarátnok, de kellhet-e ennyi tűz és láva a hegyoldalnak, ekkorka hegynek, s nem kérdi, túlél-e ő maga s az ilyen bő lávaömlést; s mert látjuk őket és igen jól látjuk őket, más szögek is kibújnak itt a zsákból: kiderül például, hogy amaz ott, az a bugris csak a feneketlen önzésének igényelte a szabadságot, s emez talán megbukott néha az elébe öntött meleg málé vályújában, azért képzel olyan sokat magáról – de hagyjuk ezt. . . Hagyjunk belőle későbbre is.

Óirósága mindenesetre felragyog: „Zsennyével új fejezete kezdődik majd kisded irodalmunknak a Zs. betűnél!"

Sohase vegyük el senkinek az életkedvét, legyen ez az első lecke, járjunk el hát kellő tapintattal a diplomatikus válaszadásban (mert hiszen mi egyebet gondolhat Prózai Énünk, aki Zsedniken látta meg a napvilágot, mint hogy a Zs. betűvel egyenesen új világ kezdődött, új világ az ő számára, hiszen vele kezdődött a számára levő világ): „Új fejezete? Igen, új fejezete ennek a regénynek. . ."

Ami persze, magunk között legyen mondva, majdnem ugyanaz.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MISZCELLÁNEA

BORI IMRE

1.

A fiatal Todor Manojlović Nagyváradon nemcsak jogot, művészmagatartást is tanult. Azt is érzékelhetjük, hogy jó művésziskola volt a váradi, s Manojlović sem volt az utolsó tanuló, ha már Ady Endre „igaz barátságával" tüntette ki 1909 őszén – azokban a hetekben, amikor cikkét fogalmazza barátairól, a „holnaposokról", s teszi közzé a *Független Magyarország* című lapban *A holnapról* cím alatt. Itt még teljességgel a környezetéhez idomuló mimikrijében látjuk Manojlovitch Theodort, aki úgy beszél, hogy „szívéhez nőtt, édes nemzeti ügye" a magyar költészet. Legfeljebb ahogyan sarkítja a felvetett kérdést, árulkodik igazán önmagáról. Ezt ugyanis nem a kor szokványos magyar módján teszi, noha az ő tétele is puszta fikció. Lehet-e más ugyanis az az állítás, hogy a magyar ember „a lant ellenségében látja a hazája, a népe legnagyobb ellenségét"? Ebből a tévhitből vonja le a maga magyar költő barátaival kapcsolatos nézetét. Elsősorban, hogy a nagyváradi *A Holnap* tagjai, a „pár fiatal poéta" szemében a „haza minden baja közt az irodalmi baj látszott a legsúlyosabbnak, az irodalmi bűnösök a legnagyobbaknak". A századvég irodalmi eseménytelenségére emlékezteti magyar olvasóit, és az irodalomellenes, rossz körülményekre mutat. „Ez a gonosz időszak, amely nem értő és gonosz embereivel elutasította, elnémította, kétségbeejtette és megölte két egyedüli büszkeségét, géniuszát" – Vajda Jánost és Komjáthy Jenőt – „gyászos és igazolhatatlan". S jellemző, hogy a két költőelőd Manojlovićtól a „nagy, igaz, előkelő" jelzőt kapja. Ilyen szenvedélyes a hangja a továbbiakban is: „Ez a kor, amelyben vértelen epigonok élősködtek és garázdálkodtak meghalt nagyjaink (sic!) kincséből, amelyben a dohos akadémikusság és egy siralmas hazafiaskodó rímcsilingelés túlharsogta és megfojtotta két-három halkszavú, igazi költő múzsáját, ez a kor, illetőleg fönnmaradt képviselői, nem lehetnek nekünk se barátaink, se bíráink. . ."

Hadd jegyezzük meg, hogy Todor Manojlović cikke a nagy irodalmi viták-nak mintegy a véghangjaként jelent meg, méghozzá abban a lapban, amely – az egyik fő „holnapos" és Manojlović-barát Juhász Gyula szerint – „hivatalos orgánuma lett *A Holnap*nak, vasárnapi tárcája rendesen a hét költő verseit hozta és hasábjain állandó propaganda folyt, néha kissé reklámos lármával, de ez is a modernséghez tartozott". Akkorra ugyanis a jelentős és vihart támasztó kezdeményezés elakadt, noha ígéretes volt indulása ugyanabban az esztendőben, amikor a modern magyar irodalom legjelentősebb folyóirata, a *Nyugat* is megindult. Nagyváradon az ott élő írók, újságírók, egyetemisták, művészjelöltek a kultúra decentralizációjának jegyében álltak össze, és *A Holnap* cím alatt költői antológiát jelentettek meg. A központi egyéniség az 1906-ban ismertté vált Ady Endre (pár esztendővel előbb maga is váradi újságíró és kezdő költő), a kis kör felfedezettje pedig a messzi Fogarason tanító, az ottlétet száműzetésnek érző Babits Mihály volt. Rajtuk kívül neves költő még kettő szerepelt: Juhász Gyula és Balázs Béla (az utóbbi majd Bartók Béla szövegírója lesz, és neves filmesztétikusi rangot szerez magának), valamint Dutka Ákos, Emőd Tamás és Miklós Jutka.

Az első *A Holnap*-kötet után nyomban kiderült, hogy közelről sem volt ártatlan a vállalkozásuk: a konzervatív kritika és politika, amelyet a *Nyugat* megjelenése is idegesített, most heves rohamokat intéz a moderneskedő fiatal magyar irodalom ellen, de hallatja hangját a „fővárosi" modern kritika is, és támadja a „vidéki" publikációt. Hogyisne, amikor úgy látszott, hogy a *Nyugat* elleni pártütésről és összeesküvésről van szó, mert egy Ady Endrére a pesti folyóirat is számított. Hogy mekkora volt az irodalmi nyomás, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy egy pillanatban még Ady Endre is elhatárolja magát társaitól az antológiában.

Manojlović *A Holnap* második, 1909-es kötetének megjelenése után írja cikkét, s talán azt sem érdektelen megjegyezni, hogy az 1908-as kötet programcikkének nem egy tételét ismétli meg, így azt is, hogy a fiatal és modern magyar költők nagy elődei többek között Csokonai Vitéz Mihály és Petőfi Sándor. De nem véletlenül említi Vajda János nevét sem. Az antológiát a benne szereplő költők Vajda János emlékének ajánlották.

2.

Todor Manojlović barátja Nagyváradon és szinte teljes bizonyossággal Svájcban is, Tabéry Géza (1890–1958) 1912-ben megjelent *A néma harc* című kétségtelenül önéletrajzi fogantatású, svájci élményeket felhasználó regényében magyar nyelven megjelent a szerb költő verse a következő megjegyzéssel: „A vers a nyolcadik oldalon Manojlovitch Theodor Memling költeményének fordítása." Ilia Mihály, a szegedi egyetem tanára, aki felhívta figyelmünket erre a versre, és a vers szövegét rendelkezésünkre bocsátotta, úgy gondolta,

hogy a regényíró Tabéry Géza fordította Manojlović versét. Inkább arra kell gyanakodnunk, hogy maga a költő ültette át magyar nyelvre a saját versét, amely ebben az átköltésben a korszak úgynevezett „nyugatos" versízlésének szinte minden követelményét kielégítette. Kérdés azonban, ez a képzőművészeti ihletés mennyiben hozható összefüggésbe Manojlović akkor éppen friss svájci képzőművészeti tanulmányaival. Az ihletforrás – ez is érdekes lehet – inkább preraffaelita vonatkozásokat sejtet, hiszen Hans Memling (1430–1495) művészete még erősen a gótikában gyökerezett.

Íme a vers, amelynek érdekes lenne megtalálni az eredetijét:

Memling

A kicsi várost, meg a földeket
Egy ablakból látta Memling csupán.
Míg satnya teste lázban reszketett,
Róluk álmodva nyúlt ecset után.

Annak képére, melyben nem járhatott
Virágzott ki sok-sok apró éden
– A tiszta szentek élhettek csak ott
Gyümölcs-pirosban, ibolyakékben. –

De vágyát mégis víg szél lengeti,
De vágya mégis tavaszi, virágos,
Míg lassan fogynak nagy, sós könnyei
A dombtetőkre rózsaszínben szálldos.

Ó sors! Távolról látni boldog vizeket,
Egy életet, mely a túlparton állt,
Napot, mely soh' sem melegített,
Örömdalokkal várva a halált!...

3.

Amikor Veljko Petrović szerbre fordítja Ady Endre Verlaine-versét (Álom) abban a hitben, hogy a *Paul Verlaine álma* című költemény a magyar költő eredeti alkotása, Nagyváradon egy másik szerb költőjelölt, Todor Manojlović Ady Endre verseinek német nyelvű tolmácsolásával kísérletezik, s 1913-ban ő írja meg az egyik első szerb nyelvű Ady-tanulmányt. Ennek a korszaknak intermezzója csupán Milan Lazarević versfordítása 1910-ben, amikor is a *Brankovo kolóban* a *Vér és arany* szerb szövegét teszi közzé. Az első világháború előtti korszak legjelentősebb eseménye az Ady-kutatások szempontjából a

Matica srpska folyóiratának, a *Letopis*nak az 1913-as Ady-száma volt. Itt jelent meg Todor Manojlović és Marko Maletin Ady-tanulmánya, a Manojlović-szövegben pedig tizenkét Ady-vers szerb nyelven.

Manojlović szövegét nem minősíthetjük hagyományos értelemben vett tanulmánynak. A bevezető néhány oldal után sorakoztatni kezdi a verseket, s ekkor már csupán összekötő szövegeket ír. Valójában egy kis Ady-antológiát kapunk kézhez ilyen módon, amelyet kommentárok kísérnek. Figyelme a kilencszázas évek Ady-lírájára összpontosul, s nem véletlenül. Ezek azok az évek ugyanis, amikor Manojlović magát is Ady baráti körében, *A Holnap* nagyváradi táborában tudta, mert amikor Ady Váradon időzött, Manojlović is ott ült Ady asztalánál. Jellemző, hogy csak tanulmánya végén emlegeti a *Vér és arany* (1907) utáni verseskönyveket *A menekülő Élet* (1912) című kötettel bezárólag. Tanulmánya megjelenésekor azonban már ő is külföldön, Olaszországban van.

Írásában Adyról a tisztelet és a rajongás hangján beszél. S mint annyian, ő is az Arany János utáni korszak ismertetésével kezdi tanulmányát, hogy megmutathassa, milyen nagy fordulatot hozott a magyar költészet történetében 1906-ban Ady Endre *Új versek* című kötetének megjelenése. Ady Manojlović jellemzésében a „magyar modernizmus vezére, feje, koronázatlan királya". „Isten kegyelméből költőnek" nevezi, akiben Kelet és Nyugat világa ütközött össze, tehát az „ázsiai", az „ómagyar", a „szenvedélyes", a „romantikus" és „nemesi" a „kifinomulttal", a „filozofikussal" és a „nyugati hajlandósággal". Amikor Ady költői vérmérsékletéről beszél, akkor a látnok költőt ünnepli, akiben a vér lázasan buzog, aki érzékeny, és érzékeinek, intellektusának ingerlékenysége magas fokú, látnoksága pedig már-már betegesen felfokozott. Felsorolja Ady költészetének „élet-magvait" is. Ezek: a nő, a bor, a haza, a pénz, az isten. Azután a versekben megszólaló Élet-problémát érinti, mondván, hogy Ady szerint az élet szép és édes, ám élni mégis borzalmas. Főképpen ha ez a felfogás a végzetszerűség gondolatával találkozik, mint történt Adynál is. Ezért a költő hős, és hősies sorsvállalásával emelkedik a hétköznapok, a lét szürkesége fölé, ez megkülönböztető jegye, és ez benne a provokatív is. Nem véletlen, hogy annyi az ellensége ennek a költészetnek.

A tanulmány nagyobbik felét a tizenkét Ady-verssel kapcsolatos kommentárjai alkotják. A jó ismerő magyarázza itt az egyes költeményeket. A *Hortobágy poétája* címűt olyan önarcképnek tartja például, amely ugyan eszményítetten, de mégis pontosan, valósághűen örökítette meg a költőt. Azért tartja ezenkívül még jelentősnek ezt a verset, mert szerinte Ady ezzel kezdte meg hazájával folytatott vitáját. Szenvedélyes hangú bekezdésben mutatja be az első Ady-kötetek szerelemélményének a természetét is. Örömökről és keserűségekről beszélnek ezek a versek, azután olyan kábításokról és kábulatokról, amelyek égbe is emelnek, pokolra is ragadnak. A szerelem itt orphikusan titokzatos, isteni és borzalmas, leginkább transzcendentálisan eszményi vágya-

kozás, ugyanakkor testiség is. A nő (Léda, aki ugyancsak nagyváradi születésű) angyal és ördög egyszerre, anya és szerető, ahogy Manojlović a *Mária és Veronika* című Ady-versből kiolvassa. Nem nehéz azt felismerni, hogy Manojlović Adyja – a halál-versekről szóló tanulmányrész árulkodik erről – a *Vér és arany* című kötet költője. Ezt tartja Ady „legfényesebb és leghíresebb" verseskönyvének. Ady mitologizáló képzeletének munkáját a pénz-versekben véli tetten érni Manojlović. A pénz is démon, a szépségekhez és az élvezetekhez vivő utak őre, s jaj azoknak, akiket a pénz nem fogad kegyeibe! Innen Ady Endre istenes költeményeihez lép át a magyarázó-fordító. Szerinte a kálvinista-református isten trónol Ady versvilágában, és a költő legnagyobb, legmélyebb lírai élményei éppen ekkor szólalnak meg. Említi Paul Verlaine nevét, de azért, hogy párhuzam segítségével Ady Endre eredetiségét mutassa ki. Manojlović véleménye szerint az istenes versekben érte el Ady Endre a költői tökéletességet, majd a magányos és megfáradt ember alakjának felmutatásával „szakítja meg" tanulmányát.

Manojlović kétségtelenül jól ismerte az Ady-líra belső rendjét, „logikáját", s amikor fogalmaz, nem annyira az Ady-irodalomra támaszkodik, mint inkább a maga tapasztalataira, versismeretére és verskultúrájára, hiszen az 1910-es évek első felében még magyar kritikusai sem látták ilyen modern módon és nem interpretálták akkora beleérzéssel Ady költői világát, mint tette azt Todor Manojlović. A negyven esztendővel később írott Ady-tanulmánya (1953) teljesebb lesz ugyan, de jelentőségben nem ér fel az elsőhöz, amely mintha még az Ady-barátság melegét is őrizné.

Fordításait már nem jellemezhetjük ilyen lelkesedéssel. „Franciás" fordítói modorát a modernizmust tanuló költő jellemzőjének, Jovan Jovanović Zmaj és követői fordítói felfogása tagadásának is tarthatjuk. Ha Zmaj Arany János *Toldi*ját „szerbesítette", Manojlović nyugati példaképeket követve racionalizálta a fordításra kiszemelt Ady-verset, hogy mintegy verbális „értelmét" tolmácsolja csupán. Minősíthetjük azonban Manojlović költői csüggedése jeleként is a prózai fordításra való törekvését: mintha időszerűségét veszítette volna Manojlović szemében az Ady-vers. Tanulmányának soraiban még felfedezhetjük lelkesedésének jeleit, a verseket azonban már úgy fordítja, mint aki Svájcban és Olaszországban „modernebb" modernizmust is megismert Adyénál. Ezért szólal meg Ady Endre verse az ő tolmácsolása nyomán szerb nyelven prózában, költői ékei nélkül, végeredményben csonkán vagy lélek nélkül, belső tűz híján. Nem „dalol" tehát Manojlović fordításában az Ady-vers, és érdekes módon Manojlović tulajdonképpen azt az érzelmi-szimbolista burkot semmisíti meg, amely e versek természetes velejárója, így azt, amely jelentős módon járult a fordító méltatta Ady-művészet és Ady-kép kialakulásához. Paradox módon a fordítások zömükben ellentmondtak a tanulmány tételeinek.

Elégedettek szinte egyetlen fordításával sem lehetünk tehát. S erről a legegyszerűbb összevetés is meggyőzhet bennünket. A *Vén faun üzenete* című

versének első két szakaszát idézzük:

Bús maskarája a világnak,
Apolló, a faun-mezű:
Üzenek néked, Léda. Várlak.

Tavasz van itt a Duna-tájon
És én olykor vért köhögök,
Szép itt az élet, csupa álom.

Ezek a sorok Todor Manojlović fordításában a következőképpen hangzanak:

Ružna maskerada života, Apolon je u faunskom liku: šaljem ti pozdrav, Ledo moja, čekam te.
Ovde na Dunavu je sada proleće, i ja kadikad kašljem krv; lep je ovde život, kao san.

A frissebb tolmácsolás, Danilo Kišé, ellenben a következő:

Lice mi je mrtvačko bledo:
Apolon pod maskom fauna.
Pozdravljam te. Čekam te, Ledo.

Ovde, kraj Dunava, prolećni je dan.
A ja ponekad bacam krv;
lep je tu život. Kao san.

Csak néhány olyan vers van a Manojlović által fordítottak között, amelyek prózaversekként is elfogadhatóak lehetnének. Az ilyenek ugyanis az Ady-versek mondattanának sajátos jellegére is képesek figyelmeztetni, noha Manojlović szétrobbantva a formaihlet eredményét, egy más, „prózainak" nevezhető közlésrendszerbe transzponálja a mondanivalót. A vers más lesz, de erejéből alig vész el valami is. Manojlović Ady ritmus- és rímrendszerének a megőrzésére majd csak a húszas években közölt fordításaiban törekszik.

4.

Todor Manojlovićnak nem az utolsó Ady Endrével kapcsolatos megnyilatkozása volt az 1929-ben megjelent *Ady védelmében* című cikke, de egyike a legfontosabbaknak és a legjelentősebbeknek az Ady-recepció szempontjából.

Az írás jobb megértéséhez tudni kell, hogy *A Toll* című budapesti lapban

1929 júliusában két, vitára ingerlő írás jelent meg, a második jeles író, Kosztolányi Dezső tollából *Az írástudatlanok árulása* címmel, amelyben „különvéleményét" jelenti be Ady Endréről. Ezzel a cikkel gátszakadás történt, mert minden író szükségesnek tartotta, hogy hozzászóljon az Ady-kérdéshez pro vagy kontra. Fél esztendőn keresztül kisebb-nagyobb intenzitással jelentek meg vitaírások, és nem csupán abban a lapban, amelyben Kosztolányi Dezső provokatív szövege napvilágot látott. A sok hozzászólásban a probléma igen gyorsan elvesztette eredeti jellegét, az esztétikai vonatkozások háttérbe szorultak, és a progresszív gondolkodás ütközött meg ebben a vitában a konzervatív élet- és világfelfogással.

Ady Endre költészetének jugoszláviai barátai és tisztelői is megszólaltak. Többek között véleményt nyilvánított a jugoszláviai magyar irodalom akkori vezéregyénisége, Szenteleky Kornél, és szinte természetes volt, hogy Ady Endre „holnapos" barátja és fordítója, Todor Manojlović is elmondja véleményét az ún. „Ady-revízióról". Mint írásának címe is mondja, ő *Ady védelmében* nyilatkozott a szabadkai magyar nyelvű lap hasábjain. E kínos és szenvedélyes vitában Manojlović írása egyike a legbölcsebbeknek. Kitűnik higgadt szemléletével, az Ady Endre iránti tiszteletével, józan problémalátásával és gondolkodásának progresszivitásával.

Idézzük két részletét ennek a Manojlović-szövegnek. Az első a bevezető bekezdéseket öleli fel:

„Csak azt olvastam, ami ide is elhallatszott az Ady körüli új viharból, amely csodálatba is ejtett és nem is. Ady Endre tényleg olyan alakja a magyar szellem és irodalom történetének, amely egészen természetesen olyan kavarodást idézett elő a szellemekben, amely nem fog gyorsan lecsillapodni. És hogy Ady támadói még mindig hallatják a szavukat, az egészen természetes. Azok a konzervatívok és reakciósok, akik már a jelentkező fiatal Adyt el akarták némítani, nem tudták megakadályozni az ő diadalát, amely – mindhiába minden – már abszolút és teljes és az én szerény véleményem szerint nagy diadala a magyar költészetnek.

És ez az a pont, ahol az én csodálkozásom elkezdődik a ma még mindig tartó Ady-támadások felett. Hogy Magyarországon még mindig nem érzik át teljesen, hogy mit és kit bírnak Adyban. Nem beszélek azokról a szélső jobbpártiakról, akik természetesen nem békülhetnek meg Adyval, és akiknek az ellenkezése elvégre még csak rövid idő kérdése. Sok, sok Ady-támadó ezen az úton akarja galvanizálni magát, így akar bizonyos új életre és jelentőségre szert tenni.

De ámulatba ejt, hogy a mostani Ady-támadók között egynéhány fiatalabb és egész szellemi iránya szerint inkább a progresszív irányokhoz tartozó író is jelentkezik, hogy ezek szintén képtelenek átérezni Ady jelentőségét, hogy ezek talán szintén ama »balga nagyok« közé tartoznak, akik nem tudták meglátni, hogy itt járt közöttük Árgirus, az álmok királya. . ."

A zárórészben is találunk egy jellemző bekezdést. Ha előbb a vitára provokáló Adyról és ellenségeiről beszélt, itt azt hirdeti, hogy minden vita a költő győzelmével végződik:

„. . . Ennyit mondhatok erről az új Ady-harcról, amelynek vivői egyáltalában nem szimpatikusak és akiknek a támadását eleve elveszett ügynek tartom, amiből rájuk dicsőség nem fog fakadni. Ez csak egy szomorú visszaesés az 1908–1910-es évek hangulatába, amely idők óta pedig már sok víz lefolyt. . . Adynak ez a tusa nem árt, sőt talán egész élete stílusában van, hogy még a sírja körül is dúl a harc, melynek mindig fatálisan az ő diadalával kell végződnie. . .”

RÉGI DOLGAINKRÓL (VII.)

HERCEG JÁNOS

A főispán, akit „szép Pistának" neveztek, megkülönböztetésül a másik Vojnics Istvántól, s aki valóban mutatós férfi volt, mint azt Karlovszky Bertalan portréja tanúsítja, nem sokat törődött a helyi irodalmárok véleményével. Ő is tudta, mit jelent Laza Kostić írói tevékenysége Bácska határain túl a szerb szellemi életben. Nem megyei, hanem országos szerepet szánt báró Vojnics István a költőnek, mintha kormányától erre kapott volna megbízatást. Megtörni a nemzetiségi ellenállást egy ilyen csalódott européerrel, mint amilyen a költő volt, akinek Shakespeare-fordításai először mutattak a Nyugat felé. De aki harminc év előtt a magyar képviselőházban ragyogó szónoklatokkal kiváltotta még a kormánypárt többségének csendes elismerését is.

– Šta mi uvik radite? – kérdezte, miközben magasra emelte poharát, merthogy sörrel nem illik koccintani, s az „i" még meg is nyúlt a szájában, ahogy gyerekkorából megmaradt benne a bunyevác akcentus.

– Meleg van! – felelte a költő merő udvariasságból magyarul, s álla alatt kigombolta a körgallért. – Vissza is vonulok néhány napra Laloševič barátom batinai tusculánumába, hogy friss ájerral szívjam tele magam.

A kitérő válasszal vége is volt a politikai megnyerés kísérletének, s az irodalmi kör, Vértesi Károllyal az élén, alaptalanul vádolta meg a főispánt a másik sarkon, hogy megint a nemzetiségekkel trafikál. A nemzeti elfogultságtól korántsem mentes negyvennyolcas literátorok hamis legendái mindenekelőtt őket magukat tévesztették meg, ami a költő megítélését illette.

De a valóság legalább oly megtévesztő volt.

A kék és sárga, piros és zöld csíkozású paraplé például, amelyet talán még az ágyába is magával vitt! És a városi futóversenyek, amelyeket önmagának rendezett! Mert hiába voltak széles sétányok az aszfaltos járda és a nyitott sánc között a körúton, amelyeket sötéten árnyékolt be a sűrűn összehajló bogyósok lombja, mégiscsak megütközött az úri nép, s mélységesen megbotrán-

kozott, amikor a költő futni kezdett, és suszterinasok szaladtak csúfolkodva utána. Csak doktor Simonović hagyatékának későbbi gondozója nézte nagy elismeréssel és tisztes távolból a költő guggológyakorlatait, ahogy mikor a ligetbe ért, esernyőjét vízszintesen s két kézzel előretartva lassan alámerült, s ruganyosan felemelkedett újra. Az elismerésre rászolgált a költő, hiszen akkor már elmúlt hatvanéves. Mert tornamutatványait itt szerette végezni a fiatal ligetben, növendék platánok és fehér nyírfák között, kakukkszó mellett. Érthetetlen, miért nem itt állították fel a szobrát, s miért az egykori Magyar Olvasókör bukszusai között, mintha csak diadalmaskodás vezérelte volna emlékének őrzőit!

A ligeti sétányokat akkor zárták el keresztforgókkal, hogy ne lehessen kocsival behajtani, s Laza Kostić nevet is adott mindjárt nekik: tipaja. Vagyis: ti, pa ja – te, azután én! Ilyesmire is jó volt a kisváros. Nyelvészkedésre, szavak gyártására, amelyekből egész szép gyűjtemény maradt, úgyhogy Simonović doktor ki is egészítette velük Vuk szótárát.

Különösködésének voltak még más, vidámabb kilengései a ligeti futásnál. Nem éppen szalonképes anagrammákat csinált a város előkelőségeiről, úgyhogy azután a hátuk mögött csak ezen a néven emlegették őket évtizedeken át. Állítólag dalszövegeket is írt Trda prímás felkérésére a Ratarnál, de azokat is csak korhely férfiak énekelhették csukott ajtók mögött. Ugyanakkor kigúnyolta az úrhatnámságot az U tom Somboru kezdetű dalával – ha ugyan igaz, hogy tőle való! –, s ezzel azt bizonyította, hogy neki is megvan a véleménye a városról, amely nem tudta megbocsátani a szeszélyeit.

És ugyanez a Laza Kostić, aki a szerb költészetben oly magányos jelenség volt, s a korabeli kritikának újdonságával érthetetlen, nagyságában nem követhető, ugyanez a szertelen, polgárpukkasztó világfi, akiről el se lehet hinni hogy obszcén dalokat is hajlandó volt írni, mint négyszáz évvel azelőtt Villon, ugyanez a Laza Kostić a Vajda János-i el nem nyert éden fájdalmával a szívében korának legtisztább és a szerb költészet legmagasabb csúcsát érintő szerelmes versét írta meg. Kielégítetlen, nagyon is földi vágyaival földöntúlivá magasztosította szerelmét, s hozzáfiatalodott a nőhöz, aki mint mondják, nem is volt szép, s fekete pihékkel a szája fölött nem nagyon lehetett mennyei jelenség. De hát nem ezen múlik, s így meggyőződéssel remélhette:

vágyunk édeni szép hűvössé hül.
Itt én vagyok vénebb az életútban,
ott elég fiatal leszek hozzá végül,
hol minden különbség csönddé csitul le,
Santa Maria della Salute.

*

A költőt nem érdekelte a főutcai látnivaló. Meg is kerülte, s a Čitaonicából kijövet a Só utcában folytatta útját, ahol Kozma Lászlóval lehetett találkozni néha, aki nagy kalaplengetéssel üdvözölte. De a költő sokszor morózusan fogadta a képviselő és kálvinista főember köszönését, mert a barátságtalan városban már az is gyanús volt, ha valaki ilyen barátságosnak mutatkozik. Nem tudhatta, persze, hogy a tiszteletbe irodalmi bók is vegyült, mivel dr. Kozma László valóban azon kevesek közé tartozott, akik tudták, hogy a költőt milyen magas rang illeti meg a szerb literatúrában. Ha mástól nem, hát az elhallgatott elbeszélőtől, Gozsdu Elektől épp eleget hallhatott róla.

S meglehet, hogy Gozsdu a költőnek is beszélt a képviselőről, mert azért arról is volt mit mondani, nevezetes ember lévén akkor már a századforduló idején a városban. A Történelmi Társulatnak volt az elnöke, azonkívül modern felfogású irodalombarát, aki alkalomadtán maga is írt egy-egy verset, ünnepélyes hexameterekben, nyilván abból a meggondolásból kiindulva, hogy aki nem tudott magának saját formanyelvet teremteni, legjobb, ha megmarad a klasszikusoknál.

Ugyanakkor ő is tájékoztatta egyről és másról a *Köd* és az *Aranyhajú asszony* íróját, aki akkor már csak megszépítő messzeségből nézett az irodalmi berkekben folyó küzdelmekre.

– Most kaptam meg egy új poéta, valami Ady Endre verseskönyvét – közölte az Obláth-nyomda kapujában, mielőtt beléptek volna, hogy az újságnak szánt cikkeik kefelevonatát átfussák.

– Talentumos? – vágott a szavába a régi izgalommal Gozsdu.

– Méltóztassál meghallgatni! – S azzal már szavalta is:

Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

– Hm, érdekes! – mondta Gozsdu jobb kezének hüvelyk- és mutatóujja közé csippentve szakállát. – És milyen merész! Ez az attitűd, kérlek alássan!

A képviselő, aki később a *Nyugat* első és egyetlen előfizetője lett Zomborban, az elismerő szavakra utánanézett Laza Kostićnak az utca közepén, egy pillanatig arra gondolva talán, hogy mi lenne, ha utánaszaladna, s neki szavalná el az új poéta versét.

És hogy mégis elhallgatott, s hagyta eltűnni a Só utcából a költőt, aki esernyőjét most már a szerb körúton forgatta, máig is sajnálhatjuk.

Istenem, Só utca! Mennyi minden merül fel a mélységes időből erre a régi névre! Mert amíg az egyik oldalon a jámbor hívek mentek esti felolvasásra és zsoltáréneklésre, melyet az említett képviselő lánya kísért harmóniumon az újonnan épült imaházban, addig a másikon az alispán, Karácson Gyula balla-

gott a vármegyeháza felől haza, mivel ott volt a háza a nyomda mellett. S a házat harminc évvel később Maglić Cveta vette meg, az ifjú radikálisok képviselője, valószínűleg úgy gondolta, hogy a jogutódlásban a közjogi stallumhoz a házat is legjobb megszerezni!

És még messzebbre nézve Margalits Edét lehet látni, de még fiatalon és csupa lázban, mint a főgimnázium elegáns tanárát, amint a szerb nőegylet háziipari műhelye felé siet, mintha neki kellett volna ellenőriznie, hogy jól szövike a kelimeket. A jelen levő ügyeletes hölgy közben kényesen felelgetett, s japán legyezőjével legyezgette magát, pedig már nem is volt meleg, csak a legyező volt divatos. Margalits aztán lelkes cikkekben dicsérte a szerb népművészetet a „Bácská"-ban, így igazolva a gáláns viziteket.

Ruttkay Emma meggypiros florentinkalapja is fel-feltűnt a nyomda környékén, amely fél évszázadon át annyi vélt vagy igazi tehetségét indította az irodalom ködös tájai felé. Volt, aki messzebbre jutott az Obláth-háztól, amelynek udvarában rózsalugas alatt sétált fekete szemüveggel, borvörös selyemsapkájával az öreg nyomdász, mintha a gépek zakatolása és a berakólányok dalolása mellett a rózsa is megszépíteni tartozott volna a messzire indulók útját, s volt, aki ott ragadt egy életen át, mint Latinovits Stanci, a városi tanácsos vagy Pannonius – de nem Janus! –, akit Husvéth Lajos egy tréfás pillanatában kentaurnak festett, mivel a süket Falcione Sándor a költői álnévnek csupán a második részét értette meg, s földbirtokos lévén és a lovak szerelmese, rögtön megkérdezte: – Mén vagy kanca az a nóniusz?

Nagyon messzire nem lehetett eljutni a Só utcából, sajnos. Ahhoz talán az kellett volna, hogy az ember be se forduljon abba a nyomdába a rózsafák között, hanem csak elsiessen mellette, mint Laza Kostić. Mert ha már a költészet tájai vonzották, hát legalább másutt, más városban, más vidéken várt volna indításra, s nem a Só utcában, ahonnan harminc év előtt eltűnt a nyomda, még előbb a sóraktár a sarokról, úgyhogy a neve se Só utca többé.

*

A költő alakjának eltűnése után a szerb körúton forduljunk egy merész kanyarral a későbbi idők színterére, amikor már a fekete pápaszemes öreg nyomdász sem sétált többé a rózsák között, hanem az utóda köszönt át komázva Kohlman tanár úrnak a másik oldalra:

– Pálinkás jó reggelt! Fölkoránlott a tanár úr?

Bosnyák Ernő volt a jókedvű köszönő ember, s kurta német pipáját kivette szájából a kellő tisztelet kedvéért, magában már előre nevetve a várható dorgatóriumon, amelyet a tanár sose mulasztott el:

– Van eme és van ama! De csak mássalhangzó előtt. Különben mindig emez vagy amaz! Ezt jegyezzék meg maguknak a szerkesztő urak! Szarvas Gábor, amilyen harcias ember volt, huszonötöt húzatott volna rájuk ott, ahol nem székel az agy. Én, sajnos, sose tudtam ilyen szigorú lenni.

– Köszönöm a figyelmeztetést, majd megfircangolom őket!

És miután nemcsak tréfára mindig kész, de rendszerető s hagyományokat is tisztelő ember volt Bosnyák Ernő, biztosan állta is a szavát. Mert ő se láthatott mindent. Akkor ugyan már túl volt a filmezés első örömén és csalódásán, de vállalkozó kedvéből még mindig futotta költséges passziókra, amelyeket csak nehéz munkával s a tipográfia kivételes művészetével volt képes fenntartani. Mert művész volt a szakmájában Bosnyák Ernő, a merkantilmunkáknak, plakátnak és linómetszetnek utolérhetetlen mestere. Megérdemelné, hogy egyszer kiállítást rendezzenek a hagyatékából. Nemcsak zombori érdekesség lenne!

Az 1925-ben indított négyoldalas hetilap, a *Sombori Újság* is drága passzió volt. Vagy talán nem is az, hanem inkább kötelesség, amelyet önként vállalt magára Bosnyák Ernő. Egyszerűen nem nézhette, hogy Zomborban nincs egyetlen magyar újság. Jó, az impériumváltozás után kinőtte magát a *Bácsmegyei Napló*, az újvidéki *Dél-Bácska* is be-bejárt Zomborba, de hogy a megyeszékhelynek – mert akkor még az volt – ne legyen magyar sajtóorgánuma, abba nem akart belenyugodni. Pedig tudnia kellett volna, hogy sehonnan semmiféle anyagi támogatásra nem számíthat. Nem úgy, mint elődei, Bittermann és Obláth Károly, akiknek azért csurrant és cseppent némi szubvenció a város és a vármegye rejtett alapjaiból, főként a választások előtt. Bosnyák Ernő kizárólag a maga keserves keresetére számíthatott.

– Ide hallgasson direktorom – állította meg ligeti sétája közben egy reggel Gyöngyösi Dezsőt, a betegsegélyző egykori igazgatóját –, maga most állás nélkül maradt, miután a szabadkai *Hírlap*ot betiltották. Én csinálok egy lapot magának. Persze, nemcsak nyomdász akarok lenni és kiadó, ha már beleteszem a pénzemet. A lap irányának a meghatározásában is részt akarok venni. Stimmel? Na hát akkor pacsit a bácsinak!

Így született meg a *Sombori Újság*.

„Irány! – gondolta magában a facér szerkesztő. – Minek felvágni? Egy négyoldalas lapocskának miféle iránya lehet. Meg kell tömni hirdetéssel, vezércikket kell írni az Apatini úti sáncról, amelyet még mindig nem csukatott be a város, mert az opštinárok, akiknek többsége szállási, folyton leszavazza az erre vonatkozó indítványt. Aztán itt van a villanytelep, amely csak az áram árát tudja emelni, közben leállnak a motorok, olyan gyönge az áram. Milyen más iránya lehet egy helyi lapocskának!"

– Vágok egy elegáns, gyönyörű fejet a lapnak, a pesti *Az Est* stílusában, hadd egye őket a sárga fene! – mondta a kiadóvá előlépett nyomdász, rejtélyes célzással, s elégedetten simított végig borostás állán. – Persze, S-sel, mert ezek a főokosok attól félnek, hogy abba menne tönkre az S–H–S Királyság, ha a magyarok Z-vel írnák Zombor nevét!

És így, munka közben, csípős megjegyzések és harsány nevetések közepette, mert Bosnyák Ernőnek remek kedélye volt, már az első számban látható lett a

lap említett iránya. Nemcsak kommunális ügyekkel foglalkozott. Magyar lap lévén kötelességének érezte a bezárt magyar gimnázium és az elbocsátott tanítók és tanárok sorsával is törődni. Nekiment Pribičević miniszternek, megleckéztette a kormányt, ami néha kicsit komikus is volt, úgyhogy akadt, aki azt mondta: Szeretem, ha a bolha köhög! De ha nem is hallatszott messzire a hangja, a magatartása mégis imponáló volt, s élénken bizonyította Ignotus igazát, hogy az újságíráshoz nemcsak fejre és ülőkére van szükség, hanem gerincre is. Bosnyák Ernő könnyed iróniája is mindenütt kiütközött a lap hasábjain, mindenekelőtt az ötletes címekben, s az anyag összeválogatásában, amikor sokszor beszédesebb volt az, amit elhallgatott, mint amit megírt. Szóval igyekezett egyéniség lenni a *Sombori Újság*, mint minden valamirevaló lap, ha csak egy kicsit is ad magára.

*

A zombori hetilap, amely második évfolyamában hat oldalon jelent meg, utolsó leheletéig ragaszkodott a város „központi jelentőségéhez". Mindig talált valamit, ami ebben az anakronisztikus hitében megerősítette. Elég volt a tény, hogy Zomborban alakult meg az asztaliteniszezők országos szövetsége, mert itt kezdték először pörgetni a labdát, s városunkban jött létre a magyar dalárdák vajdasági tömörülése, hogy az újság azonnal emelt hangon szóljon hozzá sporttól és daltól messze eső kérdésekhez is.

Miután pedig addig is kitartóan törte a borsot a szabadkai napilap, a *Bácsmegyei Napló* orra alá, kormánypártisággal vádolva a kitűnően szerkesztett újságot, aminél súlyosabb vád az érzelmileg ellenzékbe szorult, elnyomott magyarság részéről, amelynek nevében a zombori újság szót emelt, aligha érhette volna tekintélyes laptársát, egy szép napon mégiscsak megunta a dolgot. A vajdasági újságírók „legerősebb embere", dr. Szántó Miklós neve alatt vezércikket jelentetett meg, amely a zombori hetilapot nagyon magasról megleckéztetve a hangosan ellenzékieskedő s csendesen megalkuvó magyarpárti embereket is igyekezett nevetségessé tenni.

De a rossz reklám is reklám. És mivel a „szuboticai Times" rendre utasításával felhívta a figyelmet a pár száz példányszámban megjelenő lapocskára, annak még nagyobb lett a hangja. Egyetlen erénye, mint a csúnya lánynak, neki is a tisztessége volt, s ennek tudatában küzdött tovább elkeseredve a „magyar nyelvű napilap" ellen, többek között a vajdasági magyar irodalom akkor indult mozgalmát is pártfogásba véve, amelyet a *Bácsmegyei Napló* agyonhallgatott. Ismertette folyóiratát, nagy cikkben köszöntötte a becsei Helikon keretében megalakult irodalmi társaságot, hozzászólásokat közölt, hogy mi is lenne a teendője a *Vajdasági Írás*nak, amely eleinte egy képes újság mellékleteként jelent meg Szenteleky Kornél szerkesztésében.

Gascogne akkor is messze esett Vajdaságtól, irodalmi távolsága még a föld-

rajzinál is nagyobb volt. De a legénykedésükről híres franciák elbújhattak volna a zombori hetilap lármás nekigyürkőzése mögött. Senkit se tartott önmagán kívül elég bátornak, elég becsületesnek s elég jó magyarnak. És mivel az újságcikk akkor érdekes és izgató, ha éle van, s nem tintával írják, hanem lehetőleg vitriollal, a zombori hetilap cikkei vakmerőségükkel valószínűleg a vidék más részein is feltűnést keltettek. Persze szigorúan a szakmán belül és a politizálgató emberek körében, a „der Tzar wird sich kratzen" mosolya mögött.

Az ember, ismerve az akkori viszonyokat, nem érti, hogy engedhette meg mindezt a cenzúra a *Sombori Újság*nak. A *Délbácska*, a *Hírlap*, sőt a *Bácsmegyei Napló* összehasonlíthatatlanul szerényebb cikkei miatt szenvedett elkobzást, minden alkalommal feje fölé vonva a betiltás Damoklész-kardját. Talán csak az ügyészen múlott, vagy esetleg nagyobb hatalmak gyakorolták ezzel az elnézéssel a megosztás hasznos politikáját, ki tudja!

A klerikális támogatásból éldegélő újvidéki újság, amelynek belső munkatársa az a Csuka Zoltán volt, aki szellemi mozgalmunkat szervezte, ugyancsak kiállt a *Vajdasági Írás* ügye mellett, s eközben egy-egy oldalvágást minduntalan megreszkírozott a *Napló* ellen. Akárcsak a szabadkai *Hírlap* is. De ilyen hévvel, s ilyen éles hangon nem kelt ki ellene egyik sem!

A hang alpári volt, bulvárlapok fulmináns írásmódjára emlékeztetett, de épp ez volt az eredeti s az érdekes abban az álmosító csöndben, az unottan írt cikkek között. A jelek arról tanúskodnak, hogy se párt, se papság, se más érdekközösség nem állt az újság mögött. Dr. Kádé – Kohlmann Dezső – s Prokópy Imre monogramjai fölött egyéni vélemények hangzottak el. A többi cikk névtelenül, de annál kíméletlenebbül ostorozta az „ügyes reklámmal, de még ügyesebb kiadói rutinnal szerkesztett hírharangot", amelynek vasárnapi mellékletébe – a zombori hetilap szerint – az „igaz tehetségek" nem voltak hajlandók írni.

Szenteleky Kornél hetenként többször is be-belátogatott Zomborba. A Só utcában is megfordult, hol Kohlmannhoz vagy Wohlheimerékhez látogatva, hol a szabadkőművesek páholyába igyekezve, személyes kapcsolatai az újság szerkesztőivel közismertek voltak. Talán ez a barátság is hozzájárult ahhoz, hogy a *Sombori Újság* ennyire szívén viselte s ilyen türelmetlen buzgalommal támogatta az itteni irodalom ügyét. Egyben az újságírói bátorságot is példázva, jóval tovább, mint ameddig egyáltalán élt még!

*

Ezerkilencszázhuszonkilencben szűnt meg a *Sombori Újság*, élénken tanúsítva a szállóige igazát, hogy az újságok könnyen születnek és nehezen halnak meg. Nem parentálták el sehol, nem hiányzott senkinek. Annál kevésbé, mert indulóban volt már a napilap, amely kétszer is megváltoztatja majd a címét,

amíg cenzorok és szerkesztők megtalálják a modus vivendit a további megjelenéshez. De ez már egy másik történethez tartozik.

Az öt év, amíg Bosnyák Ernő lapja megjelent, a kisebbségi magyarságnak talán legellentmondásosabb időszaka volt. Mert a január hatodiki diktatúra után ugyan kegyetlenebbül gyakorolta hatalmát a nagyszerb osztályuralom, de következetesebb is volt, s kisebbségi kérdések helyett sokkal inkább foglalkoztatta a szerb–horvát ellentét, s az erősödő munkásmozgalom.

Amikor tehát a zombori hetilap általános magyar sorskérdésekhez is hozzászólt, csak a közhangulatnak tett eleget. És ha szokatlan volt is, ahogyan a magyar iskolákért, színházért, irodalomért síkraszállt, nagyobb lapokat is túllicitálva, azért fontoskodásnak mégsem volt mondható a kis helyi közlöny ügybuzgósága. És nem hanyagolta el a város érdekeit sem. Nemcsak a járdák és úttestek, a parkok és utcák rendben tartását sürgette szüntelenül, s nem csupán a villanytelep ügye érdekelte öt éven át, a várospolitikába is beleszólt, rendőri eljárásokkal is szembeszállt.

Ami később, a nyílt sisakkal fellépő diktatúra alatt nem történhetett volna meg, most megtörtént: a kis hetilap megbuktatta a rendőrkapitányt. Egy hosszan tartó hírlapi vitában, amely Gere Vince, a Katolikus Legényegylet elnöke és Eremin rendőrfőkapitány között folyt, az utóbbi húzta a rövidebbet, s le kellett mondania. Micsoda idők! – gondolja a mai olvasó. Közben csak személyi változásról volt szó, s akik Eremin után jöttek, nem voltak jobbak nálánál. Sőt! A diktatúra persze már tudta, amit a liberális Eremin nem tudott, hogy a rendőruralomnak nem vitatkoznia kell.

A pénzügyigazgató, a „kuferások" példaképe, Dostanić Čedo, aki minden képzettség nélkül kapta meg kinevezését, nem mondott le, mint a rendőrkapitány, az újság állandó támadásainak eredményeként váltották le.

És itt meg kell állni egy pillanatra, s megmagyarázni az akkoriban oly gyakran használt szó, a „kuferás" politikai, gazdasági és nemzetiségi jelentését. Az egyetlen nadrággal és üres kofferrel érkezett embereket nevezte így a köznyelv, keserű iróniával, akik magas állásokat foglaltak el Vajdaságban különféle érdemek jussán, anélkül hogy halvány fogalmuk lett volna jogról, közigazgatásról, s anélkül hogy ismerték volna a vidék struktúráját és viszonyait, ahová kinevezték őket. A „kuferás" jött, megszedte magát, s rövidebb-hosszabb idő után már nem kofferrel távozott. Mert néhány év után, mikor már a radikális körök, s a belgrádi csársi hatalmasai iskoláztatni is ráértek a maguk bizalmi embereit, a tanulatlan, de nagy étvágyú jövevények megtollasodva térhettek vissza szűkebb hazájukba.

„Neka stupi u tragove oca mu njegovoga!" – fejezte be kötelező ünnepi szózatát öt évvel később Guttmann főrabbi az ifjú királyról szólva, s a nagy gonddal megírt és magyarból fordított szónoklatban lelkiismeretesen alkalmazva a genitivust, közben nem értette, miért szörnyűködnek az államnyelvet nála jobban beszélő hitközségi tagok. Ezt az időt a kis újság már nem érte meg. De

fennállása alatt állandóan ostorozta – ha nem túl kopott a szó! –, azt a királyi rendszert, amely utódának is követendő példája maradt.

A rendszer helyi, városi változatát is kipellengérezve!

Például Székely József, a független munkáspárt listáján megválasztott városi tanácstag izgalmas felszólalásairól tudósítva a földreform igazságtalanságait, a nyomort és a korrupciót helyezte az érdeklődés középpontjába. És lelkesen számolt be azokról a viharos közgyűlésekről, amelyeken a független munkáspártiak verték az asztalt, s az említett Székely József magyar nyelven tartotta meg beszédét, miközben csetnikek beavatkozásával fenyegették a radikális városatyák, s tintatartók röpködtek a levegőben. De hát lejárt Bosnyák Ernő lapjának az ideje. Napilappal már nem vehette fel a versenyt, anyagilag sem igen bírhatta tovább. Öt év nem nagy idő egy újság életében, a négy, későbbi hat oldalnyi terjedelem – inkább szűkedelmet kéne mondani! – sem engedett meg nagyobb kibontakozást. Mégis úgy kell beszélnünk a *Sombori Újság*ról, mint egészen eredeti lapról, amely külön színt jelent Zombor sajtótörténetében.

A PRECÍZ ÖNISMERETTŐL A CRETA POLYCOLORIG

Párhuzamok és eltérések Szentkuthy első és utolsó regénye között

FEKETE J. JÓZSEF

S valóban, van-e nagyobb szentség és nagyobb szépség egyszerre? Mint a közvetlen emberi valóság?

(Sz. M.: Chartres szobrai)

1.

Szentkuthy Miklós tizennyolc éves korában írta meg első regényét, a *Barokk Róbert*et, amit csak 1991-ben adott közre az író hagyatékából Tompa Mária, a szerző munkatársa (Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs).

Már önmagában izgalmas ez a tény, ugyanis az irodalomtörténet az „érett kor" műfajának tartja a nagyepikát, az évek során felgyülemlett tapasztalatok szintézisének: épp ezért számtalan lírikust ismer, akik a felnőttkor határán már jelentős művekkel büszkélkedhettek, ám regénnyel vagy tanulmánnyal ilyen korban még csupán kacérkodtak. Lehet azonban, hogy az olvasó számára nem is ez a tény a meglepő, hanem annak felismerése, hogy az érettségi előtt álló szerző első regénye befejeztére egy évvel már nekifogott regénymonstruma, a *Prae* írásának, ami 1934-ben lett „botrányköve" a magyar irodalomnak. Ebből az időbeli viszonyból (bár nem feltétlenül, de) sejthető, hogy a *Barokk Róbert* is már érett alkotás, pontosabban egy tudós, értelem- és érzelemdús szerző alkotása. A regény, amit Szentkuthy több ízben naplónak nevez és akként is kezel, számtalan filológiai támpontot nyújt a *Prae* további értelmezéseihez. (Például eleve eldönti a vitát, hogy a *Prae* autochton szürrealista alkotás-e, vagy már a modernizmus átvétele. A tizennyolc éves gimnazista regényéből kitűnik, hogy a következő munkájának sincs semmilyen avantgárd, modernista indítéka; az író írt, közben viaskodott magával, tudásával és hitével, illetve tapasztalatával. – Más kérdés, hogy másutt már bizonyítást nyert, hogy a *Prae* tulajdonképpen nem is szürrealista regény.)

A *Barokk Róbert* megjelenésével párhuzamosan közölte a *Jelenkor* folyóirat Szentkuthy utolsó regényét, az *Euridiké nyomában*t. Ez a mű is kéziratban maradt, és Tompa Mária rendezte sajtó alá. A regény a *Szent Orpheus Breviáriuma* című sorozat zárókötete lett volna, ha a szerzőt írás közben nem ragadja el a halál.

Két teljesen különböző jellegű mű együtt megjelenéséről beszélhetünk, ugyanis a *Barokk Róbert* Szentkuthy elmélkedő-elemző munkáinak körébe tartozik, mint például a már több ízben említett *Prae*, *Az egyetlen metafora felé*, a *Fejezet a szerelemről*. Az *Euridiké nyomában* címűnek ezzel szemben koronájának kellett volna lennie a csapongóan cselekményes, dramatikussá stilizált, förgeteges tempójú Breviárium-sorozatnak. A különbözőségek eme véletlen egybehangzása indokolja, hogy szövegolvasatunkban megkíséreljünk rámutatni néhány áthallásra és eltérésre, amelyek több mint hat évtizeden át éltették Szentkuthy Miklós munkáit.

Az első, legszembetűnőbb párhuzam a szóban forgó két regény befejezetlensége. A két mű egymáshoz való viszonyát talán éppen a *párhuzam* szó fejezi ki a legszerencsésebben; hiszen egyszerre jelent eltérést, kapcsolatot, arányulást és (a végtelenben való) találkozást.

Az érettségi előtt álló Szentkuthy terve szerint „egy boldogtalan házasság és a szülők egymás iránti szeretetlenségének hatását" kívánta regénybe önteni a *Barokk Róbert*ben, mégpedig „a művészet iránt érzékeny fiúgyermekre". Ennek érdekében neki is lát az őt körülvevő világ leírásába, kerekíti kis, polgári regényét, de már a kezdettől ott vibrál benne valami irónia az ilyen leírással szemben, ugyanakkor undor tölti el már magától a világtól is. Ezért egyszer csak magába fordul, precíz önvizsgálatot kezd, elemzi vallásosságát, hitét, tehetségét, érzékenységét, magatartását, tetteit és elképzelt cselekedeteit. A regény tárgya így, eredeti szándékától eltérően nem a való világnak a serdülő ifjúra gyakorolt hatásának leírása lesz, hanem maga a fiatalember, Barokk Róbert, aki önelemzései során is képzeleg, azaz kitalált szituációkat, helyzeteket dolgoz fel, párbeszédeket szimulál, hangulatokat dramatizál. A regény befejező fejezete már-már pszicho-horror: a Szentség felé törő, de állandó kísértésnek kitett lélek újabbnál újabb megpróbáltatásokat, sanyargatásokat fundál ki megtisztulása, kamaszkori letisztulása érdekében. Ez a fejezet, a kötetben a második, egyben utolsó, akár azt a címet is kaphatta volna, hogy Barokk Róbert a tisztítótűzben. Szentkuthy ugyanis három fejezetre tervezte első regényét. Az elsőben kapott helyet a kamasz erotikus fázisa, ami elvonja a vallástól és a művészetek körébe taszítja. Ez Barokk Róbert pokoljárása. A másodikban, a purgatóriumi megtisztulást idéző fejezetben aszkétaként jelenik meg Barokk Róbert, aki eltökéli, hogy mindenképpen szent lesz, de ha nem, akkor tudós, de művész semmiképpen.

A tervezett harmadik fejezet középpontjában a „nyugodt szerelem" fázisa állt volna, azaz a paradicsom, ám ehhez hiányzott az élettapasztalat, az önelemző és önsanyargató, érettségire készülő gimnazista még az erotika és az aszkézis között viaskodott magával. A nyolcvanadik életévét betöltő szerző azonban már megírhatta a harmadik fejezetet is, a nyugodt szerelem korszakát, mégpedig az *Euridiké nyomában* Mária Montemedale fejezetében, amely-

ben tiszta (és erkölcsös) képekben ötvöződik az erotika, a művészet és a tudomány. A kompozíció lekerekedett.

A precíz önvizsgálat pedig ugyan nem veszett ki (sőt!) a *Barokk Róbert*től az *Euridiké nyomában*ig vezető úton, de világvizsgálattá szélesedett. A *Szent Orpheus Breviáriuma* töredékben maradt zárórészének előszavában idézi Tompa Mária Szentkuthy a Kossuth-díj elnyerése alkalmából tett nyilatkozatának a következő részét: „A készülő X. rész (ötödik kötet) egyik legfontosabb része és minden egyéb részét besugárzó gyújtópontja a huszadik századnak egy összefoglaló panorámája, összes történelmi fordulatai, tudományos eredményei, technikai forradalom, szexuális forradalom, hitleri háborúk, diktatúrák, absztrakt művészet, bolondozó irodalom, freudista pszichológia... (...) Ebben az utolsó, záró, testamentális kötetemben a bevezető szentéletrajz (...) Orpheusé. (...) A kötet címe, *Euridiké nyomában*. Magyarázata egyszerű: ahogy a mitológiában Orpheus az alvilágban keresi a szerelmét, feleségét, Euridikét, úgy én ebben a zárókötetben Euridikémet, vagyis az egész életművemet keresem, ezt akarom kompozícióba foglalni és egy kupola alá helyezni." (Jelenkor, 1991. 4. 301. l.)

A világ dolgainak tarka felvonultatása már a nyolcadikos gimnazista Szentkuthyt is kísértette, már akkor egy több mint ezer oldalas könyvről (összegyűjtött műveiről) álmodott, amely: „Csupa dráma, mozgás, bábszínház, a szédítő változatosságok könyve. Végre dráma! (...) A színek, változások százai, ezrei: történelem, képzelet, modern társadalom, japán mitológia, királyi kompillációk régi krónikákból és a közönség élvezi a figurák tengernyi változatosságát, az izgalmas, tacitusi színek rohanó egymásutánját, a játékosságot." (*Barokk Róbert*, 92. l.) Ám az éppen erotikus szakaszában viaskodó szerző kétközben van (akár Szentkuthy életművének kettőssége: analitikus – szintetizáló) az intellektus, a masszív szerkezetű alkotás és rendszeres kompozíció, illetve a nagyszerű játék között. A *play* utáni fenti ujjongását száz oldallal arrább az intellektusvágy húzza át: „... három dolog kell az irodalomhoz: emberalakítás, erkölcs, szintetizáló tehetség. Nem a dekorációk, nem a nyelv zenéje, amely a második mondatnál már untató, nem a színes víziók. Embert, erkölcsöt és szintézist követel." (185–186. o.) Ezt hatvan évvel később is vallja. Kell a szigorú szabály, a kompozíció, a stilisztika és egyebek, *de*: a legnagyobb művek mindig a művészettel való *nem*-törődésből születtek. Hiszen, „a művészet *nem* pedagógia. A művészet *nem* katekizmust csócsáló jó óvónéni! A művészet célja *csak* a szórakoztatás, a mámor, a feledés..." – állítja Szentkuthy az *Euridiké nyomában* című szövegében (Jelenkor, 1991. 7–8. 600. l.), a létből, történelemből, emberből, művészetből való fél évszázados kiábrándultság után a „nyugodt szerelem" korszakában: „... már a *Prae* közös újrakezdése óta! – kacagó közönnyel szakítottunk *minden művészeti* ambícióval. Csak a *valóság*, úgy, ahogy átéltük, láttuk, hallottuk, ízleltük, tapintottuk, orgiáztuk (naplója! nap-

lóim!). Csak az érdekelt bennünket. *Csak* az elérhető legszemélyesebb testi-lelki boldogságunk, egészségünk, üdvösségünk. Az ilyen *anti*-ars és *anti*-poetica fajzat a világon a kegkevésbé vak-individualista és süketegoista állatfaj! Akik (mint Orfeo – Medale) ennyire az úgynevezett »private happiness«-re (John Cowper Powys...) törekszenek, életük boldogságának biztosítására törnek, a felejtés Léthe-vizének legfenekére hajítván minden »artisztikus« szempontot: legszenvedélyesebb rokonszenvvel és beleérzéssel, beleéléssel kívánják, vígan-vad, boldog-bőszült aktivitással *mások* hasonló egészséges eufóriáját." (*Euridiké nyomában*, Jelenkor, 1991. 5. 428. l.)

A boldog, megnyugvó szerelem, ami tujaldonképpen a gyűlölt világhoz, történelemhez, művészethez is köti a szerzőt, fokozza boldogságigényét, és a világ részleteinek feldolgozására, műbe transzponálására sarkallja. A világ dolgainak katalógusa volt számára az eszmény, amit életművével megcélzott és egyedülálló breviáriumába mentett. Világszínházról álmodott, és annak színpadképeit jelenítette meg egy-egy víziójában, amelyekben: „teremtéstől lacikonyháig, bűnbeeséstől örökorgazmusig, megváltástól Antikrisztusig minden bennük van, actus sanctissimus, IHS misztikus adorációja és lelencházak, leprahospitályok gyalázata..." (*Euridiké nyomában*, Jelenkor, 1991. 7–8. 614. l.)

A *Barokk Róbert* írása közben több alkalommal is lexikoni szócikket fogalmaz magáról, amelyben a leendő, sikeres író- vagy tudószsenit mutatja be, azaz az írás folyamatos önelemzési folyamatát egy-egy szintézissel szakítja meg. Már itt, tizennyolc esztendősen, az első megírandó regény (napló) kezdetén felméri egyéni alkatának és műveinek benső mozgatóit, az aszketizmust, az erotikát, az érzékenységet, a homályos bölcselkedésekre való hajlamot. Azt is leszögezi, hogy noha az élet nagy kérdéseivel szemben tehetetlen, és legnagyobb élménye mindig is önmaga, művei az emberi gyarlóság fölött való szomorkodások (lesznek). (Vö. 66. l.) Nehéz most párhuzamba állítani Szentkuthy két, első és utolsó regényét a közbeeső művek hatvanesztendős fejlődési sorának mellőzésével, hiszen Barokk Róbert még önmagában búsongott az „emberi gyarlóság" felett, és egyéni felemelkedéssel próbálta azt túlszárnyalni, az Euridiké nyomába eredt Orpheus pedig már magától a Sátántól kap gúnyos magyarázatot a világ hiábavalóságára. Az ilyen szakadék áthidalására leghathatósabb módszer magát a szerzőt segítségül hívni. Az *Euridiké nyomában* zárórészének hatalmas Sátán-monológjából idézzük a pénzről és a háborúról mint legveszélyesebb gyarlóságokról szóló szakaszokat: „Minek harcról és fegyverekről beszélnem nektek, Megsemmisülés Elhasznált Próbababái? Elég volt a pénz! a pénz! »legörökebb« tényéről és valóságáról vigyorogva disszertálnom: legvéglegesebben nem mutatja-e ez az imádott bélsárarany vagy selyemfinom Bank of Everyland toalettpapír, hogy milyen röhögtetően abszurd, fatálisan lehetetlen: a testvériség, ah! a barátság, oh! az általam teremtett emberek, népek, nemzetek között." (Jelenkor, 1991. 7–8. 615. l.) „Kit látok, mit hallok. Valami babérkoszorús cézárt vagy rablógyilkos zsoldost?

Kardodat keresed bal combodon? Ne fáraszd magad, csak éppen utolsó napiparancsként vedd tudomásul, hogy minden harcod, háborúd csak humbug, hullahegy vala, Allah vagy Jézus, a nép vagy haza, szentkorona vagy bankvaluta vicc-vignettáival a kapcánál büdösebb zászlókon, meztelen szadizmus vagy infantilis eszmények, paranoiás utópiák meddő vakondjai voltatok, békéitek csak az újabb mészárszék és modernebb vágóhíd berendezései és főpróbái voltak, urak és diplomaták parfümös, frázis-fűszeres, fegyverhandlézó privát szórakozásai, az egyszerű népség milliós birkanyájai sose akarták, értelmét (joggal!) sose látták, mert nem is volt. Nagy kéjjel gyűjtöttem piramisokba a döglött civilek senkivolt, senkilett tetemeit." (Jelenkor, 1991. 7–8. 615. l.)

A fentiekben érzékeltetett eszmeiség mindvégig vezérelve a Szentkuthy-műveknek, mint látjuk, a legutolsó, töredékben maradtnak is. Ez, a sorozatzáró regény, koncepciója szerint a huszadik század gyalázatát tárta volna szentkuthyasított képekben az olvasó elé. S hogy micsoda általános, azaz bármikor, most is időszerű meglátások váteszi látomásai sorjáztak volna itt, szemléltesse befejezésül a keresztes hadjáratok summája: „– Őrjöngő vak misztikusok és hülyeségig gyáva és szorongó, babonába-penészedett, csámpás koronájú királyokat, Moloch-méhű hermafrodita pápákat, buta birkákat, rafinált rókákat hajszolnak halálba, Jézus! Jézus! blaszfém sakáljai, Allah! Allah! vérvarangy bigottjai, istenmaszat álarcaikban, hazug dogmák tölcséreibe dugott vesszőikkel, kikötőkben kereskednek, bizáncokban bujálkodnak, árnyékszékek faláról lopott mintákból hiero-heraldikákat pingálnak és hímeznek lovaik farára fingfödőnek, hozmányért házasodnak, háremek(et) részegen hullára hágnak, gróf a grófra, herceg a hercegre szenteltvízbe fürdetett késsel támad, kocsmában és lovagvárban, lepra-temetőben és Hippy-kupi nunciatúrákon, rózsafüzér-cégéres génuai meg velencei bankok aranyvemhes pincéiben, templomosok Sanctissimae Masturbae kriptáiban!" (Jelenkor, 1991. 6. 545. l.)

2.

A *Barokk Róbert* olvasása során az a benyomása támadhat az olvasónak, hogy Szentkuthy önvizsgálat-sorozatában az egyhangúság, a szalonirodalom, a hermetikusság, a végenincs elmélkedés üli meg a szöveget, pedig itt is már érlelődik a viharos-véres haláltánctéma, a világ ezerszínű visszatükröztetése. Erotikus korszakában, amikor mellesleg számtalan regény- és novellaszüzsét vázolt fel regényében (naplójában), már a tarka, bolond, az idő tájt szívesen „kokainos"-nak nevezett történetek iránt vágyódott. El is tervezett egy monumentális sorozatot, négy, egyenként nyolcszáz oldalas kötete, amit egy színesceruza-doboz fedelén látható kép és felirat alapján *Creta Polycolor*nak keresztelt el. A hatalmas sorozatot a közbeeső hatvan év alatt meg is írta, de a tizennyolc évesen javasolt címet ez a sorozat csak jellegében, tarkaságában, egymásba áttűnő árnyalataiban tartotta meg.

Az életmű igazolta Szentkuthy serdülőkori terveinek, vázlatainak komolyságát. Már a *Barokk Róbert*ben olvashatjuk az őstervet, a prae-koncepciót a jövendő életmű szerkezeti felépítéséről: „Nekem biztos ház kell, biztos tudás, kőszikla. Igazság. Ezt meg kell hódítani: nem könnyű, nem nehéz. Ész, önuralom: ez kell. Aztán megy. Ha tudom az igazságot, jöhet a líra, a pittoreszk, a művészet, a kedves lányok, a múzsák. Előbb az igazság húsa, csak aztán a művészet bonbonjai. Mi az a *Monumenta Catholica*? Hő tervem: óriási, ezer oldalas kötetek, amelyben föl van dolgozva az egész katolikus dogmatika, szentírástudomány, Jézus istensége, az összes – értik? – az összes buta filozófus iratainak kritikája, a protestantizmus, a keleti poézis-vallások, a bizánci kérdés, a l'art pour l'art, a pacifizmus és spiritizmus: szóval minden elképzelhető vallási vonatkozású dolog. Az alapja ennek a sorozatnak: a katolikus teológia rendszere és annak védelme. Azután az összes támadások a Luther–Voltaire–Lenin vonalon és ezeknek részletes cáfolata. Természetesen időszakonként mindig új és új kötetek jelennek meg, amelyek felölelik az egész antikatolikus irodalom egyenkénti cáfolatát." (226. l.)

Az idézetből világosan kitűnik, hogy a kamasz Barokk Róbert itt éppen a vallási áhítat fázisában tervezgette tudományos művét, ám a művész Szentkuthy is így tervezett volna, hiszen a fentiekben már minden benne foglaltatik: az ember, a világ, a történelem, a természet, a szerelem, a művészet... azaz minden, amit a tudós-művész sajátos rendszerébe fogott és próbálta rajta keresztül megemészteni a világot. Ehhez intellektusa természetesen ezer helyről kompilált, mégpedig az igen korán megfogalmazott „élni nem kell, írni kell!" elv alapján, azaz többet merítve az átvitt, közvetített anyagból, mint a közvetlen tapasztalatból. Hogy ebből mégse lett szalonirodalom vagy száraz katalógus, az alkotói intellektusnak köszönhető. Szentkuthy ugyanis az elébe tárt ismeretet, adatot, művészeti alkotást vagy éppen előadást sohase kezelte kész, befejezett tényként, hanem már a befogadás közepette továbbgondolta, építette, szerkesztette, tovább élte, úgyhogy végül maga is képtelen volt megállapítani, hogy a végeredményből mennyi az eredeti kiindulópont és mennyi a saját „felépítménye" (vö. *Barokk Róbert*, 162–163. l.). Már kora ifjúságában bevallotta, hogy a „valós" természet szépségei iránt nem volt fogékony, ám lefestve annál inkább szerette ugyanezen szépségeket. Ennek a szemléletmódnak a sznobériája folyton kísértette a szerzőt, persze nem önmaga miatt, hanem mert gyanította, hogy mások nem biztos, hogy képesek ugyanígy viszonyulni a dolgok, események stb. ilyen módú átéléséhez. Noha belülről, maga előtt és műveiben már ezerszer tisztázta és igazolta alkotói módszerének helytállóságát és kivállóságát, még utolsó regényében is „magyarázza a bizonyítványát": „Sokan voltak Orpheus szerzetestársai és novíciusai közül, akik azzal vádolták és gúnyolták, hogy »Orphi, Orphi, Orpheum, *nem* élet, csak *múzeum*«. Orpheus persze csak mosolygott ezen, egyrészt azért, mert a Múzeumok Tárgyai (nagybetűket aztán igazán megérdemelnek) olyan szenvedélyes, lávás,

tűzesős, aranyesős, Dionűzosz-szüretelős életet váltottak ki életében és művében, hogy a hírhedt-hitelesített vitálisok és vitalisták girhes kísértetek mellette, még szellemtelen szellemüknek is mankóra van szüksége. Másrészt mosolygott, mert a *Breviáriumot* kísérő titkos Apendix a kötelező hét pecséttel a *Napló*

(a Legszentebb indiszkréció, a Marriage of Heaven and Hell, az ég és pokol házassága, alliance-a és mésalliance-a...)

a legvalóságosabb életbe való elmerülésnek utazási regénye, amit csak Noé bárkájának *fenekén* olvashatunk, egy középkori héber legenda szerint: ott a vízözönbe süllyedt világ *minden* lénye, ténye vakító világossággal le vagyon írva." (306. l.)

A *Barokk Róbert* szövegének nagy hányadát a már patologikus vallásosság által kiváltott és ultraprecíz önismeretre törekvő önelemzés teszi ki. Ezekben a részekben a szerző beszámol felfokozott érzékenységéről és érzelmességét sem titkolja. Az érzelmesség azonban távolról sem határozza meg a szöveg szerkezetét vagy stílusát, mert éppen ez az, amit a tizennyolc éves Szentkuthy mélységesen megvet a maga és mások munkájában és igyekszik elkerülni. Még a naplószerű részekben is, ahol már-már gyón a szerző, folyton megtöri a közlés alanyiságát, elmozdítja a történet természetes perspektíváját.

Bori Imre leszögezi ismertetőjében, hogy a *Barokk Róbert* „még érzelmesebb inkább, s nem racionális", és hogy „ilyen szabályos regényt nem ír többet" (*7 Nap*, 1991. június 21.) Előre kell bocsátani, hogy Szentkuthynak igenis vannak sokkal „szabályosabb" regényei ennél az elsőnél, amely egyébként nem szabályos. Illetve attól függ, hogy milyen nézőpontból ítélkezünk szabályosságról. Ha a Szentkuthy által teremtett, csak az ő műveire vonatkozó szabályokat, sémákat, módszereket, perspektívákat vesszük viszonyítási alapul (ami a legtisztességesebb ebben az esetben), akkor valóban szabályos, sőt archetípusnak is tekinthető.

Az érzelmesség azonban nem egyedüli síkja a regénynek, hanem alap a vívódáshoz, amely során a szerző keresi az utat a racionalitás felé. Oda persze nem jut el, hiszen témáit, az erotikát, illetve a Krisztus iránti szerelmet lényegében érzelmi síkon éli meg a szerző. Csakhogy ennek tudatában van, és meglepő érettséggel folytatja ez irányú vizsgálódásait. Szentkuthy tizennyolc éves korában tudós, megfontolt, kimért esztéta, sőt okos sznob; ám a mindezzel leplezett érzelmessége, olykor érzelgőssége egyedül a gyakori novella- és regényvázlataiban, -ötleteiben [Viaskodó szüzek, Öregek és fiatalok, Pyra Pyronow és Júbó (Ljubo?), Tüll, Kohl Martens Henrikje kisasszony, Inga stb.] villan elő, ahol romantikus, tragikus szenvedéshőseibe plántálja át magából a feloldatlan vívódását az aszketizmus és a szerelem között. Igaza van tehát Bori Imrének, hogy a *Barokk Róbert* „még érzelmesebb inkább", noha nem kizárólagosan, annak ellenére, hogy a regény *Kortárs*-beli közlése inkább erre en-

ged következtetni. A folyóiratban közölt szöveg azonban nem azonos a regény egészével, sőt nem is alkot összefüggő egészet.

3.

Szentkuthy Miklós írói munkájának kezdetétől életműben gondolkodott, s e mű számára az egész világ katalógusát jelentette. Nem akarta apró-cseprő novellákban fölhígítani írói munkáját, hanem egy szinte ekciklopedikus regényfolyamatot tervezett, amiben benne van az egész világ, benne van az egész emberiség, minden gondjával, bajával, krónikájával és történéseivel, eszméléseivel és háborúival. Meg embereivel. Ezerarcú figurákkal, akik lényegében összekötik a történelmet, távolról sem típusok ezek, hanem éppen ellenkezőleg, egyedek, sajátosak, utánozhatatlanok és megmásíthatatlanok. Egy-egy római bacchánsnő vagy lotharingiai pohárnok maszkja mögött egy budai zöldségárusnő, a szomszéd villa bejárónője vagy a sarki kocsmáros, esetleg a gimnázium nyelvészprofesszora rejtőzködött. Sajátos egyedek ők, akik egyéniségüket ugyan megőrizték, de ennek érdekében fel kellett áldozniuk identitásukat. (Ráérő filológusok talán még azonosíthatják is ezeket az alakokat Szentkuthy naplójának alapján, amelynek első részei hamarosan az olvasó elé kerülnek.)

Számunkra természetesen lényegtelen, hogy ki volt a modellja egy-egy szent-portrénak vagy közfürdői masszőrnek. A művekben való megjelenésük ugyanis a világ tízezer arcú tablóját hivatott gazdagítani, mert Szentkuthy számára az egyén addig érdekes, amíg egyedi, sajátos, különös. S ha nem az, hát azzá teszi. Mert a világ csak megismételhetetlenségében érdekes, és milliónyi részlete milliónyi változatának leírásában merülhet el igazán az író, ebben élheti ki ekszt ázisát. Ami ugyanis általánosként, elvonatkoztathatóként, időben ide-oda tologathatóként jelentkezik, mind kárhozatra méltó, ugyanis erkölcsi negatívumot hordoz magában. (Léteznek ugyan erkölcsi értelemben vett „jó" típusok is, de Cézárok, Nérók, Hitlerek mellett ki jegyzi meg őket? És ha léteznek, megérdemlik, hogy egyediségükben mutassa be őket a szerző.)

Ahogy az élet, az olvasmányok, a tapasztalat legparányibb momentuma egész regényvázlatot pattint ki a szerző agyából, úgy valós környezetének alakjai is számtalan transzfiguráción mennek keresztül. A legnagyobb színész azonban maga az író. Regényterjedelemnyi időre öltötte magára Mozart (*Divertimento*), Haydn (*Doktor Haydn*), Händel (*Händel*), Goethe (*Arc és álarc*), Dürer (*Saturnus fia*) maszkját, de ugyanilyen huzamos időt töltött Luther, II. Szilveszter pápa, Monteverdi, Brunelleschi (a többi maradjon megint csak a filológusokra) álarcában, a pillanatnyi szerepváltásait pedig talán képtelenség is lenne számba venni. Az alakváltás ugyanis kicsapongásra, szertelenségre ad módot, a folytonos transzfigurációk során kiválóan ütköztethetők a gondolatok, szemléletek, amelyek vagy összekacsintanak, vagy ellentétes irányban el-

suhannak, az író pedig nemcsak a pillanatnyi „másság", hanem az azonosság élményét is az olvasó elé tárja, miközben maga is kitűnően szórakozik. Már a *Barokk Róbert*ben: „Eh, mit Sgarellino. Tessék visszamenőleg a Sgarellino nevet Roberto Barocco-ra változtatni, én vagyok a festő. Úgyis komédia az egész, néhány másodpercnyi *moritura illusiómért* ne érezném magam nagy művésznek?" (104. l.) A tizennnyolc éves kamasz „önámítása" hatvan esztendőn keresztül ajzószerként és „stílusként" működött: „Sokszor beszéltem nektek arról, hogy ha egy történelmi vagy művészeti vagy mitológiai figura (akár keresztény, akár pogány) szenvedélyesen magával ragad: a szó szoros értelmében *azonosulok* vele, nemcsak képletesen, metaforikusan, ahogy ez minden valamirevaló színésznél vagy írónál előfordul, hanem Szentegyházam szakrális értelmében: *csoda* történik velem, incarnazione e incorporazione." (*Euridiké nyomában*, Jelenkor, 1991. 6. 538. l.)

Szentkuthy a valóságot írta meg, közben álmodott, vizionált, s kicsit talán hallucinált, és az olvasóra bízta, hogy eldöntse, munkájában mi a realizmus, mi a látomás, mi a beleélés. Ha netán ez érdekelte is az olvasót, aki nagyszerűen kacaghatott vagy kesereghetett a szöveg ilyen felbontása *helyett*.

Ugyanis a szerző is mindig valaki más *helyett* szólal meg, amit azután nagy örömmel és ügyesen egy valós vagy kitalált személy szájába adja, s amikor úgy hiszi, hogy eleget ámította az olvasót, ezt be is vallja: „És ekkor jutottak eszembe Jean Croquet-Ravélas képei. Ennek a festőnek a kutya sem hallotta még a hírét, az én kreatúrám. (...)

(Erre) az egész kotyvalékot egy képzelt festő nyakába varrtam. Megírtam az életrajzát, kikutattam őseit, egyéniségében kimutattam az atavisztikus vonásokat, rengeteg korabeli forrásból megvilágítottam élete homályos részeit, hosszasan foglalkoztam képeinek és illusztrációinak kronológiájával, melyet végül is sikerült a stilisztika segítségével megállapítanom, szóval bemutattam egy rokokó festőt, akinek abban telt kedve, hogy a Szentírás történeteiből pikáns és burleszk furcsaságokat fessen." (*Barokk Róbert*, 256–257. l.) Maszkot ölteni Szentkuthy számára nem rejtőzködést, nem általánosítást, hanem ellenkezőleg, konkretizálást és kiemelést jelent. Próteuszi egyéniségét ízekre szedi, és minden hajlamából külön-külön figurát, maszkot kreál, hogy azután annak személyét, gondolkodását, műveit bőséggel illusztrálja és dokumentálja.

A változatokra, transzfigurációkra, in- és reinkarnációkra állandóan kész Szentkuthy jórészt önmagából, illetve az őt körülvevő világ lenyomataiból építi fiktív világát. Erre már a *Barokk Róbert*ben is rávilágít, szinte naivan árulja el technikáját: „Az utcán hazafelé feltűnően nézegettem a nőket, hogy valami tetszetős modellt találjak az én Barbiglióm szeretőjéhez. Barbigliót könnyű lesz megmintázni. Majd egy kicsit hozzám fog hasonlítani, nem lesz baj. Találtam is modellt, de nem a valóságban. A sarkon egy gyümölcskofa stanicliket csinált újság meg képeslap papírjából. Az egyik félkilós staniclit Lilian Gish

filmprimadonna fotográfiájából csavarta. Gish itt rendkívül bájos volt: régimódi galléros ruhát, kalapot, muffot viselt. Dorylée lesz a neve." (18–19. l.)

A Szentkuthy-művek világpanoptikuma tarkaságában egyedülálló, alakjai pedig megismételhetetlenek, függetlenül attól, hogy pepecselő aprómunkával alakította ki őket a szerző, vagy éppen egyetlen lendületes vonallal vázolta fel körvonalukat. Portréiban mindig találhatunk egy kiadós adagnyi humort, karikírozást, de a jellegzetességek torzító kiemelése alatt mindig a realizmus áll. A realizmus, amely a regények jellegi meghatározója is. „Témában igen. Kidolgozásban? Nem lehet." – tenné hozzá Barokk Róbert (22. l.), és vitatnák el a stiliszták, elmerülvén a barokk szürrealizmus stílusmeandereiben. Szentkuthy vad- és mágikus realizmusa természetesen olyannyira egyedi nyelvi megfogalmazásban jelenik meg, hogy némelyek számára nehezen sorolható a realizmus körébe, ha az alatt mintát és nem ábrázolási módot értenek. Ezt a stílust másutt már részletekbemenően elemeztük (*Olvasat*, 1984.), most csak a képszerűségre hívjuk fel a figyelmet, illetve néhány olyan trópust idézünk, amelyek szemléltethetik azt a folytonos képzettársítást, amely során a dolgok egymásra utalnak és egyben új minőséget (stílust) teremtenek. Már az érettségiző gimnazista is „víziló-autóbusz"-ról, „rinocérosz autóbusz"-ról ír, utolsó regénytorzójában „Hófehérke-héttörpe kuktákról", „telivér tűzbika fene nyár"-i eseményekről olvashatunk, de gyakoriak az egymást zsinórban követő gondolat-párosítások is: „. . . csónakja a nagy billegésben csak azért nem fordult fel – ügyetlen cserebogár –, mert a szomszéd gondolák szorították össze (ángolnák karibtengeri nászéjszakája?)". (*Euridiké nyomában*, Jelenkor, 1991. 7–8. 608. l.)

Farsangi, vidám nyelv ez, amelyben megfér a poeta doctus óriási ismeretanyaga az alanyi költőiséggel, a mítosz az obszcenitással, a konfesszió a frivolitással, a transzcendentális a pesti zsargonnal. . . valahogy a következőképpen, ahogy az *Euridiké nyomában* (Jelenkor, 1991. 7–8. 603. l.) sűríti a képet: „Egy iszonyatos maskarára kifestett, felpumpált, kitömött, csontvázával csakazért is meztelenkedő nagynéni, »örvénylő« turbánparókában, kezdte a publikum körében a zendülést: disszonancia! kakofónia! és hercegnői, segneuraile-finom vakmerőséggel: basznak a macskák!"

Creta Polycolor.

NÉPNYELVÜNK IRODALMUNKBAN

VARGA ZOLTÁN

Nem szeretem az idézőjellel elektelenített címeket, ezért jegyzem meg mindjárt, hogy népnyelvet emlegetve nem a magyar népnyelvre gondolok általában, hanem a vajdasági, illetve jugoszláviai magyarra. Mindinkább „népnyelvvé" váló, egyre több szláv szót, szlávos szerkezeti elemet és tükörfordítást magában hordozó keveréknyelvünkre és annak beszivárgására sajtónk nyelvébe, sőt irodalmunkba. Nem tekintve kézlegyintéssel elintézhetőnek a jelenséget még a beszélt nyelvet illetőleg sem, bármennyire itt látszik is az ellene folytatott küzdelem a leginkább reménytelennek. Főleg ha az írott nyelv részéről sem számíthatunk komoly ellenhatásra. Nem, mivel „élő nyelvünk" lassan írásbeliségünket is kikezdi.

Sajtónk nyelve ugyanis, bármennyit nyesegetik is vadhajtásait nyelvészeink–nyelvművelőink, változatlanul tovább romlik. Attól tartok, írásbeliségünk hordozóinak meggyengült nyelvérzéke folytán újabban már nem csupán bizonyos szakterületek magyar szókincsének nem ismeréséről tanúskodóan, hanem már köznyelvinek számító szavakat is kipusztítással fenyegetve. Olyanféle szörnyszülöttek által, mint „hatékonytalan" vagy „létezhetetlen", amely utóbbira egyik többkötetes költő-újságírónknál is rábukkantam már – szerencsére még nem versében, hanem „csupán" vezércikkében. Nem pusztán nyelvművelésünk *hatástalanságára* vallóan, hanem éppenséggel *lehetetlen* helyzetről is árulkodóan. Aligha attól függetlenül, hogy nyelvünk immár nem is *defenzívában* van, hanem „defanzívában", olyannyira, hogy bajai felett nem csupán „konszultálni" hasztalan, hanem talán még *konzultálni* is, kivált ha *inzisztálás* helyett továbbra is „insziszíálunk" csak... Nem mintha e pusztán árnyalatnyinak tetszőknél nem lennének sokkal súlyosabb hibák is, akár mindjárt idegenszókészletünk használatával összefüggésben. Olyanféle „túljavítások" például, amikor – csak mert a szerbhorvátban használatos „ambicija" vagy „kondicija" változat helyett a magyarban *ambíció*, illetve *kondíció* áll – „inerció"-vá és „tendenció"-vá módosul az *inercia* és a *tendencia* is. Nem „rejtélyes módon",

amint azt egyszer egy nyelvművelő írásban olvashattam, hanem a szerbhorvát változatok ilyenféle „túlkorrekciója" következtében. Nemcsak élőbeszédben, hanem nyomtatott szövegben is, sőt nemcsak a napi sajtóban, hanem folyóiratban közölt magvas tanulmányokban – magyarországi folyóiratban is, ámde vajdasági szerző tollából. Alighanem készületlenül érve a lektori éberséget, azt, ami viszont idehaza nemegyszer visszaütő csapdákat is magában rejt, s nem csupán az említett idegenszó-készlettel összefüggésben – mert hiszen az önkényes szétválasztástól tartva olyanféle szóösszetételeket, mint „vadzseni" vagy „magaskultúra", mind kevésbé merek leírni. Mert hát elbizonytalanodtak a nyelv őrzői is.

Ámbár a nyelvi elbizonytalanodás e tüneteitől szintén nem mentes lektori kontrollra hivatkozni valójában a felelősség áthárítását jelenti a nyelvet „hivatalból" jobban tudókra. Íróink – újságíróink részéről, akik pedig jobbára maguk is ugyanolyan nyelv- és irodalomszakos diplomával rendelkeznek, mint ellenőrzőik. Elvben tehát elvárható lenne tőlük, hogy kellő biztonsággal bánjanak nyelvünk ama idegenszó-készletével is, aminek emlegetése könnyen tetszhet eltúlzó „kinagyításnak". Lévén a vele összefüggésben megmutatkozó hibák mellékesnek tetsző tünetei csupán sajtónyelvünk szembetűnő leromlásának.

*

Sajtónk nyelve romlásának tehát és nem irodalmunkénak, jegyzem meg sietve, mivel a kettő közötti különbségre ideje már emlékeztetni. Írásom címére is mindjárt, magamat is figyelmeztetve, hogy a tárgyra térjek.

Arra, hogy mutatkoznak-e vajon e nyelvromlás tünetei, s ha igen, milyen formában, prózánkban, költészetünkben. Vagyis irodalmi szövegeinkben.

Nem lévén nyelvész, hanem író, elsősorban íróilag közelíteném meg a kérdést. Emiatt is nem célom a módszeres szövegelemzés, még kevésbé a hibavadászat.

Amiért is két „keresetlen" esetre szorítkozom csak, olyanokra, amelyek „maguktól jöttek". Mindkettőre fordításban bukkantam, ámde mindkettő előfordulhatna eredeti szövegben is – éppen mert mindkettő eleven kapcsolatban áll „élő nyelvünkkel". Közülük az egyik meglehetősen régi, és egy amatőrszínházi előadás emlékeként ragadt meg bennem. Itt használta ugyanis a fordító, egyben az előadás rendezője, torna- vagy teniszcipő helyett a „patika" szót, egyszerűen átvéve azt a szerbhorvát eredetiből, ámde a nálunk dúló közhasználatnak megfelelően illesztve bele a magyar szövegbe. Sőt mikor ezt az előadást követő vitában szóvá tettem, meglehetős hevességgel védelmébe is vette megoldását, mondván, hogy a szóban forgó lábbelit mifelénk mindenki így mondja, mit sem törődve azzal a netán máshonnan idetévedt nézővel, aki nyilván nem értette volna, hogy kívánhat a darabbeli szegénysorsú apa nevelőintézetbeli fiának gyógyszertárat ajándékozni... A másik eset sokkal újabb, és egy versfordításból való: itt szerepel a környezetünkben szintén előszeretettel

használt tükörfodítás, a „vegyiron" kétszer is egymás után, s a beavatatlan olvasónak alkalmasint valamilyen titkos üzenetek írására szolgáló, különleges vegytintával töltött íróeszközt juttatva az eszébe – legalábbis ha nem ugyane vers másik, majdnem egy időben megjelent magyarországi fordítását olvassa el, ahol természetesen golyóstollat találhat. Mellesleg az első példa esetében a fordító inkább tehetséges amatőr színházi rendező, semmint irodalmár, ám a másodikában egyik kiváló költőnk és prózaírónk, aki éppen nyelvi-stilisztikai téren képes sokszor csipkefinom remeklésekre. Ezért is gondolok vele kapcsolatban mindenekelőtt a figyelem pillanatnyi kihagyására, olyanféle résre, amelyen át a meghitt házi nyelvhasználat eme produktumai bármely pillanatban besurranhatnak. De hát lehet-e ez másképpen, ha egyszer az író mifelénk más nyelven beszél, és más nyelven ír, s mivel így az ünneplő jelenti munkaruháját, gyakran mintha kölcsönfrakkban feszengne.

Nem mintha e feszengés kínossága mindig érezhető lenne működése „végtermékén" is. Hiszen meggyőződésem szerint irodalmunk számos alkotása nyelvi-stiláris szempontból sem ad okot szégyenkezésre. Ámde éppen ezért, e sajátos „kétnyelvűség", a mindennapok beszélt nyelve és az „irodalmi célokra" használt nyelv közötti sajnos elkerülhetetlen távolság miatt nevezném irodalmunkat nyelvileg is „lebegőnek", mintha az irodalmár-értelmiségünk és a vajdasági magyarság tömegeinek külön-külön létét tükrözné valamiképpen. Azt is, hogy tájunkon rég nem létezik már tiszta népnyelv, amely megbízható talajt képezhet lábunk alatt, még kevésbé olyan, amely az erdélyi székely-magyar népnyelvhez hasonlatosan „tiszta forrásul" is szolgálhatna, ihletője is lehetne irodalmunknak. Úgyhogy ilyenformán irodalmunk nyelvi nyersanyaga inkább a magyar köznyelv lehet csak, illetve a magyar irodalom nyelve „általában", ha lehet ezt így mondani, bizonyos veszélyével a papírízűségnek, s az eltávolodásának is, a beszélt nyelvtől – a nálunk beszélttől. Még ha egyelőre nem is kell attól tartanunk, hogy az itteni magyar olvasó nyelvi okokból nem érti meg írásainkat. Elvégre vidékünk magyarja többnyire tudja még, hogy a „kesza" magyarul *zacskó*, a „szok" *szörp*, a „dopisznica" *levelezőlap* és a „hullahopp" *harisnyanadrág*, legalábbis megérti, ha írott szövegben találkozik ezekkel a szavakkal, még ha nem is biztos, hogy mindig meg tudja mondani e „jövevényszavak" magyar megfelelőjét. De azért mégiscsak emiatt merül fel bennem, hogy amikor „tájunk egyszerű embere" olyan írásainkat „magasnak" találja, amelyek igazán nem mondhatók ilyennek, vagyis amikor makacsul az érthetőséget kéri számon szövegeinktől, ennek egyebek mellett nyelvi okai is lehetnek. Hogyne lennének, ha egyszer mindenekelőtt a szavak jelentését kell kihüvelyeznie, úgyhogy az olvasottak megértéséhez már nem is marad energiája.

Félő, hogy az írónak sem mindig az érthetőséghez. Illetőleg, ilyen nyelvi környezetből kinőve, a „nemes egyszerűséghez". Amiért nem beleszületik, hanem úgy kell megtanulnia.

*

Ámbár a „népnyelvünk" és irodalmunk közti szakadékot nem is annyira „elolvasótlanodásunk" veszélye miatt érintettem mindenekelőtt. Nemcsak azért tehát, mert bármennyire is az olvasónak írjon is az író, ha eleve egy meghatározott olvasóréteget céloz meg, igyekezetéből nem sok jó származhat az irodalomra. Hanem mert leromlott „népnyelvünk" sajátos módon adja fel a leckét irodalmunknak. Egymással ütköző követelményeket magában rejtőn vetve fel a kérdést: alkalmas-e vajon „kormányeltörésben" lévő nyelvünk a kifejezőeszköz szerepére, s ha igen, nem szegődik-e ezzel maga is a nyelvrontás szolgálatába?

Nem véletlenül említettem különben Domonkos István ismert költeményének címét, ugyanis történtek már ilyenféle kísérletek irodalmunkban. Nem is újkeletű próbálkozásokként, Domonkos műve mellett például Végel László regénye, az *Egy makró emlékiratai* esetében, ám hogy ez mennyire mondható tudatosnak, az nem is látszik könnyen tisztázhatónak. Weöres Sándor ugyanis annak idején, mindjárt folyóiratbani megjelenésekor, sajátos nyelvi bravúrként üdvözölte a regényt, olyan teljesítményként, amelynek kifejezőereje éppen a nyelv agyongyötrésében, kínkeserves nyekergéssé nyomorításában rejlik – elképzelhető, hogy nem is alaptalanul, mivel ez a nyelvezet mintha csakugyan ki is fejezné a regény elbeszélő-hősének sivárságát. Akkor is, ha egyes vélemények szerint Weöres Sándor a szerző akkori nyelvi felkészületlenségét értelmezte tévesen s vélte tudatos törekvésnek. Valószínűleg nem egészen megalapozatlanul, mert Végel regényében – szerencsére vagy hál' istennek – nem magával az említett keveréknyelvvel találkozunk, hanem inkább csak suta mondatszerkesztéssel és más nyelvi pongyolaságokkal, valamint szerbhorvát eredetű argó szavak olyan sorával, amelyek a vajdasági magyar nyelvbe is átcsúsztak, s amelyeket a szerző talán anélkül használ, hogy tudná, argó szavakként sem képezik igazán részét a magyar szókincsnek. Ilyen mindenekelőtt a címbeli „makró" szó, amelynek tudvalevően „strici" a magyar megfelelője. Nem mintha a tudatosság hiánya itt feltétlenül kárára lenne a regénynek, mivel ezek a „beütések" itt, jelzéseiként egy, a nyelvben is megmutatkozó közérzetnek, enélkül is betölthetik szerepüket. Ugyanúgy, mint Domonkos *Kormányeltörésben*je esetében, ahol a törekvés mindenképpen tudatos, mivel itt a szerző által magára öltött figura a maga motyogó infinitivusaival mintha csak Robinson Péntekjének nyelvén lenne előrejelzője a hovatartozás köldökzsinórjáról való leszakadás utolsó stádiumának. Nem akármilyen kifejezőerővel, de anélkül, hogy valóságos „népnyelvünket" is megszólaltatná.

Pedig ennek megszólaltatása akkor is nehezen megkerülhető feladat, ha elkerülni szeretnénk, feltéve, hogy ömagunkról kívánunk szólni. Végső fokon természetes módon, hiszen ha létezik egyáltalán feladata valamely tájegység vagy ha úgy tetszik, közösség irodalmának, mi egyéb is lehetne az, ha nem a maga világának megmutatása. Nem szólva arról, hogy valamely nemzeti kisebbség irodalma esetében ez a feladat akkor is fokozott követelményként mutatkozik meg, ha feladatot voltaképpen csakis az író szabhat a maga számára.

*

Irodalmi szöveggel szemben a követelmény szükségképpen kettős: legyen „szép", de „hiteles" is. Stílusa, nyelve legyen „világos, szabatos, magyaros", ahogyan azt mondták valamikor vagy talán tanítják ma is még az iskolában, egyúttal pedig élvezetes, lebilincselő vagy legalább (mert talán még ezt a kifejezést sem kell szégyellnünk) szórakoztató. De legyen igaznak tetsző is egyben, részleteit tekintve akkor is valósághű, ha színhelye közelebbről nem is meghatározott, „téren és időn kívüli", vagy ha cselekménye a fantasztikum világában játszódik. Ez esetben ugyanis szerepe a „részlethitelesség" megteremtése, a hihetetlen elhitetése. Szemben a konkrét világot megmutató, meghatározott környezetben lejátszódó művel, ahol viszont az ismertet és hihetőt nem szabad meghazudtolnunk, azaz ismét csak el kell hitetnünk – nem utolsó sorban a „helyi színek" segítségével. Ilyen szín a *helyi nyelv* is, a vajdasági vagy „júgó"-magyar, az a bizonyos „népnyelv", ami e kis értekezésem tárgyául szolgál. Az a nyelv tehát, amit az itteni magyarok többsége sajnos beszél, és amit – ismét csak sajnos – nem hagyhatunk figyelmen kívül. Természetesen a hitelesség követelményével összefüggésben.

Nem mintha a jugoszláviai vagy vajdasági magyarról nem lehetne „szépen " is írni. Helyes magyarsággal és kifejező stílusban. Ha történetesen leírjuk, világát, környezetét bemutatjuk – függetlenül attól, hogy ez a világ csakugyan rászolgál-e a „szép" jelzőre –, ám ha írásunkban kifogástalan magyar nyelven szólaltatjuk is meg, megeshet, hogy ez a világ „szebb" is lesz a valóságosnál, s így az alkotás, lakkozottsága folytán, „csúnyább", amiatt hogy elveszti hitelességét. Attól hogy a benne megmutatott valóságdarab, nem olyan lesz, amilyen, hanem amilyennek lennie kellene inkább, s attól is függően persze, hogy megszólaltatott emberünk tájunk mely részének lakója, milyen szociális réteghez tartozik, milyen iskolát végzett, illetve, ami alighanem a leglényegesebb, milyen nyelvűt is. Falu- vagy városlakó-e, „etnikailag tiszta" falu idős parasztembere-e, Észak-Bácskából például, ahol a Magyar Televízió adása is fogható, vagy egy mind kevésbé vegyes lakosságú város munkásfiatalja, aki nem is anyanyelvén végezte a szakmunkásképzőt. Magyartanár-e vagy orvos, és ha az utóbbi, itthon diplomált-e vagy az anyaországban? Vagy netán olyan mérnök, aki csak az általánost végezte anyanyelvén, esetleg azt sem. S ír-e „államnyelven" szakcikkeket, miközben magyarul, amellett hogy természetes ártatlansággal „suk-sükül", nemcsak a szakszókincset nem ismeri, hanem a köznyelvi szókincset is alig, úgyhogy az egyik nyelven nyelvjárásban dadog, a másikon „szakértekezik", ám összetettebb gondolatok kifejezésére nem képes egyiken sem. Esetleg politizálni csak, természetesen a közhasználatú politikai zsargon, illetve azon „túljavított" idegenszó-készlet segítségével, amelyről szó esett már. . . És így tovább, mivel variálhatnám a végtelenségig. Mivel tájunkon az anyanyelvűség szintje vagy inkább lepusztultságának foka alapvetően tükrözni látszik a nyelv jól, rosszul vagy alig beszélőjének sorsát, s azon keresztül régiónk múltját és jelenét – illetőleg jövőjét, ami számunkra nem tetszik túl biztatónak. Nem mintha a fentiek közül sok minden nem lenne jellemző általában is a nyelvek bármelyikére, hiszen a nyelv egyént és közösséget, lelket és társa-

dalmat mindezek egymásra hatásával együtt tükröz és jellemez, s ekképpen lehetőséget is kínál az irodalom számára. Amit az irodalom, illetve az író többnyire gyümölcsöztet is.

Csak hát környezetünk e szempontból nézve különlegesnek mondható. Olyannak, hogy talán „sok is a jóból".

Vagy legalábbis kétélűnek, tekintve, hogy az említett lehetőségekre többféleképpen reagálhatunk, s különböző sikerrel is egyúttal. Attól függően, hogy tájunk magyarját hogyan is kívánjuk megszólaltatni. Néhány mondatos rövid párbeszéd erejéig-e, inkább róla szólva csak, semmint őt beszéltetve, mivel ez esetben „népnyelvünk" csakugyan lehet „helyi szín" is, ami, ha kellő ügyességgel a „jövevényszavak" fordítását is feltálaljuk, netán még holmi egzotikumot is jelenthet. Feltéve, hogy nem élünk túlságosan vissza nem legszűkebb környezetünkből való olvasónk türelmével, nem beszéltetjük hősünket túl hosszan, nem adatjuk elő vele búját-baját, nem meséltetjük el vele élete történetét, vagy ha művünk mégis ezt kívánná, jobb, ha azt „átmeséljük" csak. Olyképpen, hogy beszédét közvetlenül pár mondatban érzékeltetjük csak, hogy utána, kivéve szájából a szót, a magunk irodalmi műnyelvén mondjuk tovább, amit el szeretnénk mondani róla, azaz helyette végeredményben, itt-ott talán a későbbiek során is visszaváltva „direktbe". Valójában jól bevált módszer szerint, csak hát tájunkon ez a módszer mintha sokkal inkább rákényszerítené magát az íróra, mint amennyire teszi ezt nyelvi nyomortól kevésbé megterhelt vidékeken, voltaképpen az alkotó választási lehetőségeit korlátozva. Tájunk magyar anyanyelvű emberének narrátorrá avatását annyira téve lehetővé csak, amennyire az nem hordozója, illetve áldozata megnyomorított „népnyelvünknek". Ha úgy tetszik, annak a kétnyelvűségnek, amelyet ugyanilyen joggal nevezhetünk „félnyelvűségnek" is, hiszen nyelvének két fele nem alkot szükségképpen egészet, amiért is birtokosa nem feltétlenül azt mondja segítségével, amit *akar*, hanem amit *tud* – alkalmasint az eredetileg szándékoltnak ellenkezőjét. Vagy amit egyáltalán elgondolni képes, mivel a nyelvi korlátok a gondolkodás korlátait is jelentik egyben. Hiszen amit a nyelv által kimondani képtelenek vagyunk, azt elgondolni ugyan úgy-ahogy képesek lehetünk még, ámde kezdetlegesebb formában, tökéletlenebb módon, hogy ne mondjam, primitívebb szinten, elmosódott körvonalú képszerűséggel.

Nyelvi eszközökkel már meg nem szólaltathatóan tehát, legfeljebb nyelvre átfordíthatóan, vagyis leírhatóan. Alapvetően más feladat elé állítva az írót is, akinek ezen a ponton túl már azt kell szavakba öntenie, ami ábrázolni kívánt szereplője agytekervényeiben szavak nélkül megy végbe. Nyelv által fejeznie ki, ami nem nyelv már többé!

1991

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

KÖNYVJELZŐ

(Henry Miller: Ráktérítő) Angol nyelvterületre csak párizsi megjelenése után harminc évvel engedték be Henry Miller önéletírásának kötetét, a *Ráktérítőt*. Írók és irodalomkritikusok azonban ismerték ezt a maga korában példátlanul szókimondó, minden szabványnak és illemnek fittyet hányó könyvet, a századunk harmincas éveiben Párizsban élő amerikaiakról, oroszokról és más kozmopolita művészekről vagy magukat művészeknek gondolókról szóló regényt, amely ennek a lecsúszott, gyakran éhező, semmittevő, felfokozott szexuális vágyakban és tettekben tobzódó közösségnek az életét ábrázolja, és melynek világnézeti és töredezettséget mutató írói módszerbeli lényegét akár az alábbi idézet is szemléltethetné: „Az ám, legyen több óceánunk! Új óceán, amelyik inkább elmossa a múltakat – új földtani formákat, új látképeket alkot, ijesztően idegen földrészeket! Pusztító és teremtő új óceánok, amelyeken hajózhatunk új felfedezések és új látóhatárok felé. Legyen több óceánunk, több fölfordulásunk, több háborúnk, több világégésünk! Legyen világunk olyan, hogy férfiak és nők dinamót hordanak a lábuk között, és legyen a világ természete az indulat, a szenvedély, a drámai cselekmény, az álom, az őrület. És mámort teremjen ez a világ, ne fáradt fingokat. Hiszem, egy könyvet föl kell hajtani akkor is manapság, ha csupán egyetlen fontos lapot tartalmaz – töredékeket, szilánkokat kell kutatnunk, lábujjkörmöket is, ha lehet benne valami testet-lelket élesztő."

Akik dicsérték megjelenésének idején a kötetet, azok között olyan neveket találunk, mint T. S. Eliot, Herbert Read, Aldous Huxley, John dos Passos, Ezra Pound – „többnyire olyan író, aki pillanatnyilag nincs divatban" – olvasom egy majdnem korabeli, 1940-ben írott Henry Miller-esszében, George Orwellében, aki ugyan angol volt, ámde atipikus, mert ízig-vérig nonkonformista. „Az író mint beszélt nyelvet használja az angolt – folytatja Orwell –, ámde mint *félelem nélkül* beszélt nyelvet, vagyis nem fél sem a retorikától, sem a szokatlan vagy költői szavaktól. Visszatért a melléknév, tízesztendei száműzetés után. Áramló, büszke ez a próza, ritmusok hajtják, és merőben különbözik a manapság dívó, színtelen, óvatos közleményektől, gyorsbüfényelvjárásoktól." Bartos Tibor fordítása kétségkívül találó, bár ma már korántsem megbotránkoztatóan trágár, még helyenként az irónia kellő mennyiségével is rendelkezik, mégis úgy tűnik, Miller kétségkívül sokáig „kinyomtathatatlan" könyvében az Amerikától irtózó, a frenetikus lelkesedés és a nihilista depresszió között váltakozó lelkivilágú hősök állapotrajzában a

kimondhatatlanság nem a kifejezendő tartalmak újdonságában van, hanem a hétköznapi kifejezés újdonságának vállalásánál marad (arról nem is beszélve, hogy a félelem nélküli beszéd a mi tudatunkban korántsem a nemi szervek és aktusok megnevezésével azonosult elsősorban). A szokatlan kifejezésmódnál maradva kell megállapítanunk, hogy a szereplők olyan mélyre süllyedtek, hogy tudatában sincsenek durvaságaiknak, mintha egyvégtében káromkodnának. Az is szentenciaértékű, amit Orwell erről a kérdésről mond: „Divatos dolog azt mondani, hogy a trágár könyvek írásánál mi sem könnyebb, hogy az emberek csak azért csinálják, hogy sok pénzt keressenek és a többi. Hogy nem ez a helyzet, az onnan tudható biztosan, hogy a rendőrbírósági értelemben vett obszcén könyvek feltűnően ritkák. Ha disznó szavakkal könnyen lehetne sokat keresni, jóval többen foglalkoznának ilyesmivel."

A regénynek nincs folyamatosan elbeszélt cselekménye, és fő erénye a jellemalkotásban van, kíméletlenül leleplezi hőseinek negatív tulajdonságait, az egyik önző, a másik kicsinyes, a harmadik kapzsi és pénzsóvár stb., mégis a könyvet és a róla szóló esszét olvasva a mérleg nyelve az utóbbi felé billen, Orwell okfejtése, úgy tűnik, sokkal érdekesebb és aktuálisabb, mint a tárgy, amelyről beszél. A regényíró Orwell kvalitásai mutatkoznak meg szövegében, amikor a *Ráktérítő* helyszínét nevezi meg: „Az amerikai Párizsról szól a mese, de nem a szokásos felfogásban, mert a benne szereplő amerikaiak történetesen üres zsebűek. A fellendülés éveiben, amikor bőségesen özönlött a dollár, és a frank árfolyama alacsony volt, a képzőművészek, írók, diákok, műkedvelők, turisták, élvhajhászok és közönséges naplopók akkora tömegben sereglettek Párizsba, hogy olyat aligha látott még a világ. Némelyik városnegyedben a művésznek nevezett személyek száma minden bizonnyal meghaladta a dolgozó népességét – a számítások szerint a húszas évek végén mintegy harmincezer festő élt Párizsban, bár a legtöbbjük szélhámos volt. A lakosság annyira megedződött, hogy repedtfazék-hangú, bricseszes leszbikusok és görög vagy középkori jelmezbe bújt fiatalemberek úgy sétafikálhattak az utcán, hogy senki rájuk sem hederített; a Notre-Dame környékén, a Szajna partján pedig szinte képtelenség volt átfurakodni a festők hokedlijai között." De nemcsak regény mögé felfestett korrajz magával ragadó, Orwell olyan művelődéstörténeti digressziókat tesz az írói módszert és világszemléletet vizsgálva, amelyeknek megállapításait ma is relevánsaknak érezzük. Anais Nin naplója kapcsán mondja Henry Miller, hogy írója olyan, mintha a cethal gyomrában utazó Jónás lenne. „A szövegből kiderül – mondja Orwell –, hogy ő [Miller] eléggé vonzónak találja ezt a helyzetet. S itt egy nagyon is közkeletű látomást érint. Nem árt felfigyelni rá, hogy mindenki, de legalábbis minden angol nyelvű személy, csakis Jónásról és a *whale*-ről (bálna) beszél. A Jónást lenyelő szörnyeteg természetesen hal volt, és így is írja le a Biblia (Jónás I.17), de a gyerekek szükségképpen bálnának képzelik, és ez a gyerekszáj-kifejezés általában velünk marad felnőtt korunkra is – s ez talán azt jelzi, mekkora erővel ragadja meg a képzeletünket a Jónás-mítosz. Mert az a helyzet, hogy a bálna gyomrában való tartózkodás nagyon is komfortos, melengető, otthont idéző képzet. A történelmi Jónás – ha nevezhetjük így – módfelett örült szabadulásának, de azóta is számtalan ábrándozó ember irigykedett rá. Egészen nyilvánvaló, persze, hogy miért. A bálna gyomra egyszerűen egy nagy anyaméh, amelyben elfér egy felnőtt." S a Jónás-helyzethez hasonlítja Henry Miller attitűdjét is: „... Miller a bálna gyomrában van. Legjobb és leginkább jellemző passzusai mind Jónás – egy sorsát akaró Jónás – szemszögéből íródtak. Szó sincs arról, hogy különlegesen introvertált volna – épp ellenkezőleg. Az ő esetében a bálna átlátszó. Csak éppen az író nem érez késztetést, hogy módosítsa vagy irányítsa a folyamatot, amelynek

része. Végrehajtotta a jellegzetes jónási aktust azzal, hogy hagyta magát lenyelni, és passzív maradt, mindent *elfogadott.*" Az esszéíró nemcsak hogy leírja a regény körülményeit és külsőleges elemeit, hanem leás annak mélystruktúráiba, emellett pedig rálátást ad a korabeli angol próza folyamataira is, megváltoztatja ugyan a *Ráktérítő*höz való viszonyunkat, szemléletünket, ez azonban nem jelenti azt, hogy annak értékeit is módosítja, mindez alapvetően a szóban forgó értekezés fontosságára világít rá. (Európa, Budapest, 1991)

(Tom Wolfe: Hiúságok mágnyája) Az 1988. évi frankfurti könyvvásár sikerkönyvéről szólva ismét csak segítségül hívhatjuk George Orwell idézett szövegét. Szellemesen állapítja meg, hogy „a regényírónak természetesen nem kötelező közvetlenül a jelenkori történelemről írnia, de az olyan író, aki egyszerűen nem veszi figyelembe az adott pillanat fő közéleti eseményeit, az többnyire vagy az idejét pocsékolja, vagy közönséges hülye". Tom Wolfe, akit az amerikai társadalom krónikásának tartanak, nyilván velünk együtt igazat ad Orwellnek. A ráérős tempójú, lassan hömpölygő, szélesen áradó regényfolyam magával sodor mindent, lényegeset és lényegtelent egyaránt, ami a társadalomkép kibontásához szükséges. A magyar kiadás reklámszövege tömören összefoglalja a cselekményt: „Hőse korunk hőse, bróker egy Wall Street-i beruházási bankban, némi öniróniával »az univerzum urai« közé számítja magát, évi jövedelme meghaladja az 1 millió dollárt, kétszintes luxus öröklakása van a Park sugárúton, divatos lakberendező felesége, drága magániskolába járó kislánya, előkelő és jó hírű szülei, igazi *wasp*-ok, vagyis fehér bőrű angolszász protestánsok a New York-i felső néhányezerből.

A baj ott kezdődik, hogy szeretője is van, s mikor egyszer hazaviszi a repülőtérről, nem jó helyen tér le az autópályáról, betéved a rossz hírű Bronxba, és elgázol egy néger fiatalembert. Azazhogy nem is ő gázolja el, hanem Maria, aki mindenáron el akarja tussolni az ügyet, nehogy féltékeny, milliomos férje fülébe jusson."

Sherman McCoy börtönbe kerül, az ügyet pedig felfújja a sajtó, úgyhogy valóságos kirakatper lesz belőle. Közben fény derül az igazságszolgáltatás korruptságára, a politikai pártok és választási hadjáratok erkölcstelenségére. Az álnok, hazug szerető története úgyszintén végigfut a regényen, s szintén mindig a történések körül ólálkodik a szenzációhajhász sajtó embere is, Fallow, a sikerre vágyó exhibicionista újságíró, aki a nagy esemény kreálásának a folyamatába is betekintést enged: „Fallow a frissen szerzett ismerettől szédülten lépett ki Harold A. Burns ravatalozójából. A sztori nem csupán az ő agyában létezett, hanem bőrében, hasi idegközpontjában. Áramként zúgott át testének minden porcikáján. Mihelyt odaül a szövegszerkesztőjéhez, a sztori készen és megformáltan kerül majd ki az ujjai alól. Most már nem csak feltételezés, következtetés, hogy Maria Ruskin volt a Titokzatos Kis Barna. McCoytól magától tudja már! »Ott voltál velem. Te vagy az egyetlen tanúm!« Az özvegy tartotta a száját, de nem tagadott! Akkor sem tagadott, amikor az újságíró, a nagy Fallow, amikor *én*... ez az! Első személyben fogja megírni. Újabb első személyben megírt exkluzív anyag, mint a HALÁL NEW YORK MÓDRA. *Én, Fallow*... Úristen, eleped a szövegszerkesztőért! A sztori ott vibrált agyában, szívében, ágyékában.

De azért megállt a vendégkönyvnél az előtérben, és kimásolta a hírességek neveit, akik megjelentek, hogy részvétüket nyilvánítsák Mekka Kóser Révkapitánya szép özvegyének – anélkül, hogy sejtették volna, micsoda dráma zajlik az orruk előtt. Na, hamarosan megtudják. *Tőlem, Fallow-tól!*"

Sherman McCoynak sehogyan sem sikerül bebizonyítania ártatlanságát, ezért csel-

hez folyamodik: hamis bizonyítékokat tár a bíróság elé. Hazugságát elhiszik, s kiszabadul. Ez lenne a regény tanulsága is: a társadalom és intézményei annyira embertelenek és erkölcstelenek, hogy csak erkölcstelenséggel lehet ellenük eredményesen felvenni a harcot. Csakhogy egyáltalán nem érzékeljük a hős valódi lelki átalakulását, s ugyancsak kételkedünk benne mindvégig, hogy egy feltörekvő, milliomos pénzember igazán csak a börtönben eszmélne rá, hogy a társadalom romlott, eszközei nem mindig legálisak, s maga nem ismerne egyetlen törvénytelen módszert sem, annyira naiv.

Hitetlenségünk, persze, abból is ered, hogy Tom Wolfe mégiscsak publicista, regényíró módszere is zsurnalisztikus, nézőpontja szinte állandóan külső, magatartása távolságtartó. Az ábrázolásnak nem a klasszikus, jól bevált eszközeit választotta, az írói figyelem nem szelektál, túlságosan részletező, aprólékos, indázó. Rengeteg utcanyelvi kifejezést alkalmaz, a szereplőket főként beszédükkel jellemzi, még helytelen kiejtésükre is felhívja a figyelmet (ezt egyébként kiválóan oldotta meg Fencsik Flóra fordítása). A leírások gyakran annyira alaposak, hogy az már valósággal idegesítő. A sok beszéd regénye ez, tele üresjárattal. Engem leginkább az egyik új amerikai zenei irányzatra emlékeztet, a rapre: sokszor ismétlődő azonos táncmozdulatok, monoton beszéd, semmi dallam, egyhangú zörejek, nyerseség... Nem is értem, hogy adhattak el az angol nyelvű kiadásból ötmillió példányt. A regényből a szintén amerikai krónikásként jellemezhető Brian de Palma készített filmet, amely ugyan nem lett antológiaértékű, mégis sokkal összefogottabb, megszerkesztettebb, mint a regény. A főszerepet a kvalitásaihoz képest nem eléggé ismert, kiváló komikus színész, Tom Hanks alakította, Mariát a divatos Melanie Griffith, Fallow-t pedig a népszerű Bruce Willis játszotta. (Magvető, Budapest, 1991)

(Stephen King: A holtsáv) Azt viszont nagyon is megértem *A holtsáv*ot olvasva, miért lett Stephen King a legnépszerűbb bestselleríró Amerikában. (Vagy a világon? Amerikán kívül funkcionál egyáltalán ez az „intézmény"?) A rémregénynek mint műfajnak tiszteletreméltó hagyományai vannak, nyilván a meséig nyúlnak vissza, a 18. század végén keletkezett, s a romantika korában érte el csúcsát. Schiller, Byron, Victor Hugo is írt rémtörténetet, hogy E. T. A. Hoffmanról vagy E. A. Poe-ról ne is beszéljünk. A mai értelemben vett rémregénynek nyilván ők a megalapozói.

„Hol lapulnak a szörnyek? – kérdezi Schubert Gusztáv. – Ahogy minden gyerek és minden romantikus hiszi, az éjszakában? Az első rémregényekben onnan bújnak elő. (...) A huszadik századi rémisméhez képest a romantikus rémregény ártatlan vidámparki szórakozás. Freud óta nappalunk az »álom napja«. Hogy »mi álmok jőnek a halálban« vagy az éjszakában, nappali életünk szabja meg. A lélek geográfusai megmutatták, nincsenek boszorkányhegyek és föld alatti manóbirodalmak, csak mi vagyunk. És rémálmaink. Éjszakáinkban lidérces nappalaink kísértenek.

Stephen King legjobb könyvei *nappali* rémregények. Horrorja Freud utáni horror, melyben a rémálom már nem a természetfölötti inváziója, hanem az evilági harcokban megnyomorodott lélek seblázas látomása. Ettől, s nem a jelenkori történettől lesz modern a King-féle horror, ezért lehet ma ő a Rémkirály."

A történet lecsupaszítva igen egyszerű: a főhős, Johnny kiskorában megsérül, majd felnőttként autóbalesetet szenved. Többévi kóma után megához tér, s kiderül, a sérülések nyomán az agyában holtsáv keletkezett, s ennek segítségével látnokká válik, megérzi mindennek és mindenkinek a múltját és a jövőjét. Kideríti a párhuzamos regényszálon futó gyilkosságot, és leleplezi a feltörekvő, gátlástalan vidéki politikust, végül el-

pusztul, de szelleme mintha mégis tovább élne, nyitva hagyva a lehetőséget a visszatérés előtt.

Hogy ez butaság? Ismét Orwellt idézem: „vannak »jó« írók, akiknek világnézetét *minden* korban hamisnak és ostobának tartanák. Példa rá Edgar Allan Poe." S hogy mégsem keltik a hamisság érzését? „Azért, mert egy adott kereten belül mind igazak, s miként a japán rajzok, betartják a saját különös világuk történetét." King is egy ilyen külön világot teremt, amelyben minden a helyén van, hihető. A mese szövése szakmai tökélyről tanúskodik. Minden ki van számítva, a hatások és a szövegpoénok egyaránt, úgyhogy az olvasót mindenestül beráncigálja a mese kellős közepébe. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy eszközei túlságosan hagyományosak, a klasszikus narráció mellett dokumentumokat, jegyzőkönyveket, leveleket épít a regénybe, természetesen mind fiktíveket, drámaszerűen kialakított dialógusok sorára is rátalálunk a szövegben. Ami magával ragad, az az, hogy King fantasztikuma nem irreális, hanem nagyon is elképzelhető, hétköznapi elemekből épül fel. Schubert Gusztáv szavaival: „»Te is lehetsz gyilkos!« – mondja Hitchcock. »Te is lehetsz őrült« – mondja King", minduntalan az olvasóra utalva.

A tudatfolyam regénye Kingé. A főhős tudatának belső labirintusaiba invitál. Lassan, megalapozottan vezeti fel a cselekményt, ahogyan Johnny először tapasztalja földöntúli képességét, majd tudatára ébred, milyen felelősséget jelent előrelátni egy gyilkosságot, egy balesetet, egy tűzesetet vagy egy karriert, eljut a tudatos cselekvés fázisába, amikor az emberiség szolgálatába akarja állítani tudását, majd megbizonyosodik ennek lehetetlenségéről és gyötrődik, hogy útja az önpusztításhoz vezessen. Egy egész kalandsorozat bontakozik így ki a tudaton belül, egyféle fejlődésregény. Már csak azért is kalandos lehet, mert a meseszövés olyan bravúros, hogy ámulatba ejti a legedzettebb olvasót is. Persze, hogy az ember tudja, minden azért van, hogy a figyelmet lekösse, de a feszültség fenntartása, intenzív megtartása több száz oldalon keresztül mégicsak impozáns. (S ehhez nyilván Fencsik Flóra fordítása is hozzájárul.) Egyvalamivel éri el ezt Stephen King: úgy bonyolítja a cselekményt, hogy előre nem lehet tudni, mi lesz egy-egy cselekvéssor folytatása, a képzeletbeli labirintus teljesen váratlan utcáiba irányít bennünket, nem lehet előre tudni a poént, s az olvasó minduntalan meglepődik, nem az történt, amit várt volna, amit számba vett, megoldásai újszerűek, nem emlékeztetnek a hagyományos krimisablonokra. Mindemellett pedig King még arra is képes, hogy érzékeltesse a főhős agya megbomlásának folyamatát, szövegszinten is. Ahogy zavarodik az elme, úgy bomlik fel a szöveg is, úgy zilálódnak szét a mondatok, s interpunkció nélküli szövegegységek ékelődnek a regénybe.

Szinte mellékesen pedig, mintegy háttérként csupán, jelen vannak emberi sorsok, kettétört pályák, elakadt életek, s természetesen az amerikai társadalom levegője. Legutóbb John Updike *Így látja Roger* című regényében csodáltam meg azt a könnyedséget, ahogyan érzékelteti a környezetet: a főhős végighajt Audijával New England főutcáján a központtól a lakótelepig, s ebben benne van szinte egész Amerika keresztmetszete. *A holtsáv*ban Johnny anyja a tipikusan amerikai figura a maga szektásságával és félőrült csodavárásával.

King *A holtsáv*ját olvasva annyival tartozunk az igazságnak, hogy megállapítsuk, a siker és az érték nem feltétlenül zárja ki egymást, különösen Amerikában nem, esetleg csak erre felénk szokás eleve kisebbrendűnek tartani a bestsellert. Előnyére is válhat a szövegnek, ha minduntalan az olvasóra koncentrál. (Egyébként King megírta már azt is, mi a véleménye az igénytelen sikerkönyvekről. *Misery* – Tortúra – című regényében

a ponyvaíró elmebeteg rajongójának a fogságába kerül, hogy aztán azzal az írógéppel, amellyel sikerkönyvét írta, verje agyon leghűségesebb olvasóját, s fogadja meg, „igazi" regény írásába kezd. A műfaj, a pszicho-horror hivatalos, szakmai kritikai elismerését jelzi, igaz, még csak filmes körökben, hogy idén *A bárányok hallgatnak* kapta a legtöbb Oscar-díjat, amelyet Thomas Harris sikerkönyve alapján készítettek.) Hogy megint csak Orwellt idézzem, ezek azok a „jó rossz" könyvek, amelyekre minden kultúrának szüksége lenne. S néha titkon irigyeljük az amerikai írót, aki nem önmagának vagy az utókornak, hanem a szomszédasszonyának ír. Végül is több millió olvasónak. (Magvető, Budapest, 1991)

TOLDI Éva

„TIPIKUS" ÖNÉLETRAJZ

Milisav Savić: *Hleb i strah* (Kenyér és félelem). Srpska književna zadruga, Beograd, 1991

Milisav Savić (1945) szerb író regényének első mondata így hangzik: „A történet rólam szól, de ugyanígy szólhat másokról is, vagyis minden személyben elmondható." Ez akár az olvasóhoz szóló „használati utasításnak" vehető. Kísérelje meg az olvasó a regényt saját személyében elmondani; úgy olvasni, mintha vele történt volna. Mindaz, ami a regény egyes szám első személyű hősével történt. Gyakorlott regényolvasók tudják, az olvasó ilyen, „használati utasítással" történő rábeszélése a regényre nem helyettesítheti az olvasó ráhangolódását a regényre. A regényolvasó gyanakvóbb, semhogy már az első mondatban beleessen a szerző csapdájába. Milisav Savić regényének első mondata az elbeszélő cinkosává kívánja avatni a cseppet sem gyanútlan olvasót. Végül is minden regényírónak ez a szándéka. Különféle módokon történik, történhet az olvasó beavatása a regény történetébe. Lehet az olvasónak hízelegni, fel lehet háborítani, és ki is lehet csúfolni, sőt együttérzését is ki lehet könyörögni; az elbeszélő szándéka, hogy az olvasó ne maradjon közömbös. Ezért sok mindent meg lehet tenni. Még azt is, hogy (látszólag?) figyelembe sem veszi az elbeszélő az olvasót. Csak éppen egyet nem lehet tenni. Az elbeszélő nem lehet az olvasóval szemben udvariatlan. Milisav Savić regényének az olvasót megszólító első mondata viszont éppen az elbeszélő udvariatlanságáról tanúskodik. Mert mit jelent az, hogy a regény története akár az olvasó személyragozásában is olvasható? Nem jelent mást, mint azt, hogy a „rólam szóló" – az egyes szám első személyről szóló – történet általános érvényű. Egy olyan életrajz, mely bárkinek az életrajza lehet. Az olvasóban objektivizálódik, minthogy az olvasó életrajzaként is olvasható. Ha így van, akkor viszont megszűnik benne az egyedi, a személyes, az individuális. A kaland szabállyá válik, a mese riporttá. Erre az olvasó nem áll rá. Sok mindent lehet kezdeni az olvasóval, mert szívós, és jó a tűrőképessége, de azt nem, hogy az életrajzát, azonosítva az elbeszélő vagy a regényhős életrajzával, objektivizálják, sem hogy ráhúzzák a szabályosnak és a riportszerűnek a zubbonyát; azt nem tűri az olvasó, hogy féltve őrzött individualitását az elbeszélő feláldozza a „tipikus", a „mintapéldány" oltárán. Főként ha ilyen udvariatlanul, még a bemutatkozás előtt, azonosulásra és cinkosságra szólítja fel az elbeszélő.

A regény felszíni történetrétege vélhetően önéletrajzi. A gyerekkortól a terhes fel-

nőttkor sivárságában is dicsekvéssel teli világáig húzható meg az önéletrajzi történet vonala. Ha az elmúlt években valaki kicsit is odafigyelt a főváros irodalmi életére, akkor nyilván találkozott Milisav Savić nevével, hallott róla nyilván, és arról is, hogy írókként meg főszerkesztőként milyen ügyes-bajos dolgai voltak a hatalommal, az írótársakkal, a világgal. Most ebből sok minden felismerhető a regényben. Ami semmi mást nem igazol, csak azt, hogy a regény történetrétegei közül az előtérben álló minden bizonnyal valóban önéletrajzi. És ezért a további rétegek is annak tekinthetők. Ami például a gyerekkor világából vagy a serdülés éveiből bekerült a regénybe. A gyerekkor helyszínei – vidéki kisváros néven nevezve, de azonnal elhárítva a földrajzi és regénybeli helyszín azonosságát, a családi ház és környéke, az iskola, a folyópart, az idegen házak udvarai, távolabb a szökevényeket rejtő hegyek – mind felismerhetően ellenségesek, mert díszletek csupán, külső körülmények, amelyek csak azért vannak itt, mert elkerülhetetlen, hogy valahol megtörténjen, ha történik valami. És Milisav Savić regényében az történik, hogy az első személyű regényhős, aki – lám-lám – akár az olvasó is lehetne, felnőtté cseperedik. S közben megtörténik vele mindaz, ami ilyenkor történni szokott. A város ellenséges, miként az iskola is az, az ott uralkodó kényszerek, a képmutatás, a zsarnokság folytán, a család valamennyire otthonias, de onnan is legjobb megszökni kisgyerekként a padlásra, aztán kamaszként bandába verődve gyalogszerrel nekivágni Amerikának. Egyetlen fénypontja van a gyerek életének: az apa szívesen ad elő hősénekeket, a törökök ellen viselt harcok, a szökevények, a betyárok, a szerelmesek emlékezetéből, s ez a világ – a hősénekek világa – egy életre befészkeli magát a gyerek lelkébe. Ezt, a hősénekek hagyományát viszi aztán magával egész élete során. Ez számára a szellem oázisa, az otthon emléke, a megnyugvás értelme. A mindörökre biztonságot nyújtó kikötő.

Van még valami, ami a hősénekek melegségével és otthonosságával párhuzamosan egy egész életre befészkeli magát a regényhős tudatába. A tanteremben, a borbélyműhelyben, a romos kiskocsmákban, piszkos várótermekben mindenhol ott van valakinek a képe néha főparancsnoki egyenruhában, néha civilben szivarral és kalapban, máskor az iskolahajó fedélzetén. Mesehőssé formálja a képen látható személyt az örökös jelenlét. Akihez segítségért lehet fordulni, akinek levelet lehet írni a sérelmek ügyében, s akit jeles napokon mindenféle iskolai dolgozatokkal fel kell köszönteni, akinek felvállalásával le lehet mondani szülőkről és rokonokról. De a mesehős nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, nem válaszol a levelekre, lassan az iskolai dolgozatok is terhesek lesznek, meg aztán az őt illető minden tréfa után hosszú távollét következik, sokszor halál is a felnőttek világában. A regényhős lassan leválasztja az apa hősénekeinek a világáról a soha meg nem jelenő, de mindig jelen levő „mesehőst", azzal, hogy kiismerve az utóbbi zsarnoki kegyetlenségét, egyre megbízhatóbbakká válnak az énekek történelmi és áltörténelmi hősei. A mesehős „kívülre" kerül, az ellenséges „kint" világának jelképévé válik. Minden, ami bűn és gyarlóság, minden, ami a gerinc megtörése, ami a hazugság és álnokság jegyét viseli, eme idegenné, kintivé vált mesehős holdudvarában történik. A gyerekkorban zsarnokoskodó és zsaroló kövér gyerek (persze, hogy kövér, és persze, hogy az iskolaigazgató fia) a későbbi években (még kövérebben) hasonló szerepkörben jelenik meg, a másik iskolatárs művészi karriert csinál az egykori és még mindig élő mesehős kis mellszobrait gyártva és árulva, a harmadik ideológiai felügyelőként veszi elő az immár főszerkesztő regényhőst, hogy aztán – e harmadik – kikopva a politikából és más pártállást vállalva bunkósbottal fenyegesse ama volt mesehős sírhelyét...

A két világ, a két értékrend – a hősénekeké és a mostot jelképező álnok „mesehősé" – Milisav Savić regényének két tartóoszlopa, ezek tartják egyensúlyban a történetet, ezek indokolják a regényhős életében lejátszódó változásokat és alakulásokat, ezek űzik és marasztalják, ezek serkentik cselekvésre és gondolkodásra. Ami a regényben a magánélet, a gondolkodás, az irodalom szintjén történik, ami a regényhős kalandjait mozgatja itthon és a nagyvilágban, a műanyagízű Amerikától Ausztrálián, Londonon át Firenzéig, ahol csodálatosan gazdagok a zöldségpiacok, minden e két tartóoszlop árnyékában játszódik le. Szinte nem is élet az, amit a regényhős él, annyira determinált e tartóoszlopok árnyékában. Még akkor is, amikor a magánélet intimitásai kerülnek felszínre és előtérbe a nélkülözhetetlen melankolikus érzelmesség jeleivel. Kiszolgáltatottságnak is mondhatnánk, de Milisav Savić regénye nem a kényszerítő körülményeknek való kiszolgáltatottság regénye, hanem felszínes kibúvó az élet, az életrajz, a történelem kíméletlen megismerése elől. Árnyas hely a nagy vérzivatarban. És ezért banális, meg tipikus.

Ez a történet valóban nem az olvasóról szól, az olvasó személyragozásában nem mondható el. Milisav Savić hiába számított az olvasóval való cinkosságra. Elhiszi az olvasó, hogy így történt, tények és adatok hitelesíthetik a történetet, és semmi kifogása az olvasónak a regényben elhangzó ítéletek ellen, vonatkozzanak azok akár a kisvárosra, akár a szökevényekre, akár a neves amerikai íróra, aki látta a regényhőst a lakodalmas menet élén kólót táncolni, akár a közelmúlt neves vagy kevésbé neves íróira, politikusaira, az elmúlt évek tipikus helyzeteire, a tisztesség megőrzésének nehézségeire, az ördögi és a tisztességtelen diadalútjára, mondom, mindezt elhiszi az olvasó, azt mondja, „rendben van, így történt", de egyetlenegyet nem hisz el az olvasó Milisav Savićnak, nem hiszi el neki a regényt. Azt nem hiszi el, hogy a *Kenyér és félelem* címet viselő szöveg irodalom lenne, művészet, a szó és a kompozíció művészete. Azon bukik tehát ez a könyv, hogy nem sikerült regénnyé minősülnie, holott igazolhatóan valósághű és minden bizonnyal tipikus élethelyzeteket rajzolt meg.

Pedig a szerző elég sokat adott arra, hogy könyve végül mégis regény legyen.

Jól összekuszálta a történetszálakat, minduntalan figyelmezteti olvasóját a rejtett összefüggésekre, utalgat előre és utalgat visszafelé, igyekszik minél okosabban értekezni a szépirodalomról, még mintákat is mutat a novellaírásra, figyelembe veszi a regényolvasó igényeit és elvárásait, ha kell, bele is szól a történet menetébe, s néha mintha magára öltene valami bohócos nagyképűséget is, de ezzel sem jut révbe. A regény egyszerűen nem lakik ebben a könyvben, elérhetetlenül kívül maradt. Leginkább azért természetesen, aligha kell hangsúlyozni, mert Milisav Savić nem teremtett távlatot az elbeszélő számára, nem teremtette meg a történetre való rálátás perspektíváját. Ellenkezőleg. Olyan közelre hozta egymáshoz az elbeszélőt és a regényhőst, hogy végül is az olvasó nem is nagyon tudja, hogy merre nézzen.

A műveltség bűntudata, a megformálás lelkiismerete, az alázat és az értelem ünnepélyessége hiányzik Milisav Savić regényéből, és ezért nem válhatott művé, egy korszakot reprezentáló alkotássá. Így maradt meg egyszerű dokumentumnak. Természetesen egyáltalán nem elhanyagolható dokumentum ez, így komolyan is kell venni, csak nem szabad regényként hirdetni.

BÁNYAI János

KÉSZÜLŐDÉS AZ ÜNNEPRE

Márai Sándor: *Vendégjáték Bolzanóban.* Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, Budapest, 1991

Amikor Márai Sándor regényt írt Giacomo Casanováról, a híres 18. századbeli kalandorról, nem annyira a regényes élettörténet, mint inkább a jellem érdekelte, azaz Casanova személyiségének azok az egyedi és utánozhatatlan vonásai, melyek a kor számtalan, nem kisebb kalandora elé helyezik őt. Ez a század ugyanis – miként Párma grófja, a regény egyik kulcsszereplője fogalmazza meg – a kalandorok és az utazások korszaka: „A városokban egymásnak adják a kilincset az átutazó idegenek, a rendőrségen nem győzik a munkát, Párizs jelenti Münchennek, hogy valamelyik érdekes idegen útra kelt szerencsét próbálni az idegen városban, Velence jelenti Bolzanónak, hogy egyik legtehetségesebb fia átutazóban ott fog megszállni." Casanova élettörténete számos irodalmi, film- és más műalkotás tárgya, amely alkotások többnyire kalandorként, élvhajhászként, a kielégületlenség üzöttjeként mutatják be, miközben gátlástalanul hódol szenvedélyeinek: mindenekelőtt nőket csábít el. Márai Sándor regénye, melyben a hírhedt szoknyavadász senkit sem csábít el, és egyszer sem szeretkezik, remekmű. Olyan remek darabja a modern magyar irodalomnak, mely ötvenegy évvel első megjelenését követően már nem jelent értékelési-minősítési problémát a ma olvasója számára – hiszen formai-tartalmi kvalitásai vitathatatlanok –, viszont annál több olvasati-interpretációs lehetőséget rejt magában.

Casanova 1756. október 31-én, négyszáznyolcvannyolc nap raboskodás után, megszökött a Szent Inkvizíció börtönéből. A szökés időpontját és körülményeit, miszerint a „mindenestől mégis talán boldogtalan vándorlegény" kötélhágcsón ereszkedett le a velencei ólomkamrákból a lagúnákba, s egy Balbi nevű kicsapott szerzetes társaságában menekült a köztársaság területéről München felé, Márai a híres *Emlékezések*ből kölcsönözte. Minden más azonban az író képzeletének és készségének eredménye.

A regény Casanova bolzanói tartózkodásának történetét mondja el, ami néhány napnyi cselekmény csupán, mégis lényegi kérdések, a szerelem, bűn, barátság, emberi kapcsolatok, élet és halál kérdései merülnek fel, s nyernek – ha ez lehetséges – egészen újszerű magyarázatot. Közben kibontakozik előttünk a különös jellem, melyet Márai rendkívüli szuggesztivitással ábrázol. Amennyire szűk tér- és időkoordináták közé szorítja a regénybeli eseményeket, annyira tág szellemi horizontokat nyit meg előttünk.

Casanova jószerivel ki sem mozdul a bolzanói Szarvashoz címzett fogadóból, mégis teljességében megváltoztatja a helybeliek életét. Félnek tőle s ünneplik. Szökésének híre titkos jel, mely különös örömet, valóságos megrendülést vált ki az emberekből. Tette arra hívja fel a figyelmet, hogy „az élet nemcsak szabály, tilalom és lánc, hanem szabadabb, értelmetlenebb, céltalanabb indulat is, mint addig hitték". S abban a társadalomban, ahol „fél lábbal mindenki az inkvizíció karmai között tudta magát", a hatalom képviselői sem ok nélkül izgatottak: „semmi sem olyan veszélyes, mint egy ember, aki nem tud belenyugodni a zsarnokságba".

Az idegen, ki egy puszta tőrrel, rongyosan, poggyász nélkül érkezik a városba: a szökevény Casanova. Másnap, a bolzanói kíváncsi asszonyok (s velük az olvasó) már „egy férfi" ébredését lesik meg, hogy aztán ismét más szerepekben és helyzetekben (író, orvos, lélekgyógyász, cinkos, hősszerelmes stb.) ismerhessünk a valódi casanovai jellemre, melynek mégis egyik alapvető vonása, hogy „igazán és csökönyösen férfi, s csak az,

és semmi más". S azért olyan „igazán férfi" – fogalmazzák meg a bolzanói asszonyok –, mert „nem bizonygat semmit hangos szavakkal és kardcsörtetéssel, nem kukorékol, s nem kér másféle gyöngédséget, csak olyat, amilyet adni tud, s nem keres anyát és barátot a nőkben, s nem akar megbújni a szerelem és a nők szoknyája mögött: egy férfi, aki csak adni és venni akar, sietség és mohóság nélkül, mert egész életét, minden idegét, eszméletének minden szikráját és testének minden izmát átadta az élet vonzásának: ez a fajta férfi a legritkább tünemény".

Casanova azonban íróként sem átlagos. Nemcsak azért, mert minden hiányzik belőle, ami emberi és isteni törvényekhez igazodik, hanem mert – ellentétben kortársaival – nem csupán írni akar, mint a „boldog" írók, akik „mindegyre önkívületben élnek", s a világrendet sem akarja ledöfni szavaival, miként a „boldogtalanok", hanem „élni" akar, hogy írhasson. Mert nem lehet írni, s közben nem érteni a világot, s mert „több és nehezebb dolog lenni valaki, mint csinálni valamit". Ezért élni akar, hogy igazi író lehessen, miközben mindent erre kell költenie, az életét teljességében, s mindent, ami annak tartozéka. Sajátos műfaja ezért a kaland, s – mint később ez kiderül – Bolzanóban kellene létrehoznia élete remekművét.

A városban, ahol „minden kívül élt és kívül feküdt az ő életszintjén", a józan és rendes városban, ahol nem találja a hozzá hasonlók és rokon lelkűek társaságát, a kalandor természetszerűen nem érzi jól magát. Hogy mégis Bolzanón keresztül vezet útja, nem véletlen, mint ahogy – véleménye szerint – az életben egyáltalán nincsenek véletlenek. Mi több, a sorsszerűség jegye ismerhető fel bolzanói élményeiben. Sorsát ugyanis senki sem kerülheti el, a történeteket be kell fejezni, s Casanova ekkor még adósa az életnek egy teljes végkifejlettel. Tehát minden, ami Párma grófjával való találkozása előtt történik vele, látszatcselekvés csupán, készülődés a nagy ünnepre („számára mindig ez volt a legszebb az életben"), a nagy műre: előjátéka egy valódi nagy drámának. Olyan műről van szó, melyet igazi íróként életével kell írnia, s aminek „minden és semmi" a tétje. A történet, melynek három főszereplője, Párma grófja, Franciska és Casanova, hosszú évekkel korábban kezdődött, amikor a két férfi egy hajnalon megverekedett a szegény és vidéki grófkisasszonyért. A viadalból, akkor, Párma grófja került ki győztesen, ám csak élete végén, oldalán Franciskával, gazdagon és hatalma teljében érzi át, hogy történetüknek még koránt sincs vége, hogy az i-re még nincs a pont feltéve. S bár elűzhetné, s meg is ölhetné Casanovát, nem teszi, mert tudja, hogy az erőszak nem old meg semmit. Élete utolsó kísérleteként az értelem fegyverével igyekszik a szerelmet legyőzni. Szerződteti Casanovát egy vendégjátékra tulajdon házasságába és életébe, mecénása lesz a nagy műnek, a kalandnak, melynek lényege: „Az élet baleset. Nem akarom, hogy Párma grófnéja nyakát szegje e balesetben. Térjen vissza hajnalban hozzám és otthonába, de nem bujkálva és lopakodva, hanem emelt fővel, a reggeli fényben, akár egész Bolzanó szeme láttára – érted már? Térjen haza, de gyógyultan. Ismertesd meg vele magad, Giacomo, s tudja meg, hogy nincs más élet számára, csak az, amelyet a végzet jelölt ki, s tudja meg, hogy te vagy a kaland, tudja meg, hogy számára nincs élet veled, te vagy az éjszaka, a vihar és dögvész, mely átvonul az élet tájai fölött, s aztán reggel felkél a nap, s a házakban füstölni, meszelni és sikálni kezdenek." Csakhogy a kaland olyan műfaj, melyet nem lehet előre jól megtervezni, történéseit kiszámítani. A műből remek lesz ugyan, de azt nem alkotója, hanem hőse, Franciska faragja remekbe. Casanovával folytatott dialógusának egy részlete mutat rá leginkább a történtekre:

„– Mert én nem vagyok a kaland, szerelmem, nem vagyok a remekmű anyaga, nem

vagyok a bölcs szerződés tárgya, sem betűje. Nem vagyok a kedves, aki ideoson egy éjszakára szeretőjéhez...

– Ki vagy Franciska?

– Én vagyok az élet, szerelmem.

– Mi az élet Franciska?

–... Az élet, kedvesem, teljesség. Az élet, hogy egy férfi és egy nő találkoznak, mert összeillenek, mert olyan közük van egymáshoz, mint az esőnek a tengerhez, egyik mindig visszahull a másikba, alkotják egymást, egyik felelete a másiknak. Ebből a teljességből lesz valami, ami összhang, s ez az élet."

S az író, aki az életet akarta megismerni, hogy írhasson, hajnalban sietve távozik, vagy még inkább menekül Bolzanóból. Nemcsak azért teszi ezt, mert így szól a szerződése, aminek eleget tett, hanem mert birtokosa egy tudásnak, mely arról szól, hogy a történeteket nem lehet mindenkor befejezni, s hogy az élet teljessége, a kaland, az illúzió, a szerelem és az élet vége is. Casanova sietve s örökre elhagyja Bolzanót, egy levelet hagy maga után Párma grófja s megannyi otthonosan ismeretlen tudást az olvasó számára.

BENCE Erika

KÖZELEBB A BÁNK BÁNHOZ

Beke József: *Bánk bán-szótár.* Katona József Bánk bán című drámájának szókészlete. Katona József Társaság, Kecskemét, 1991

„Im', csak ide tekéntsetek! / Nem érdemes mászásra e' derék /szőlő-gerezd?" Petur kérdezi ezt a dráma második felvonásában. [Az asszonyok] „a' legundokabb Kirugdalózót / is még dicsőségesnek esmerik, / ha benne egyj kis Rendkivül-való van". Ezt Biberách mondja az első felvonásban. „Lévnyalóvá / lettél dicső Árpád gyümölcse te?" Ezek is Petur szavai szintén az első felvonásból. „Hallom is közel- / létét Eszem-lerontatása' hír- / kertyének" – ezt pedig Bánk bán mondja a harmadik felvonásban. Vajon megértjük-e ezeket a mondatokat? Persze, hogy megértjük, vágja rá bizonyára az olvasó, és még csodálkozik is, miért jut bárkinek is az eszébe ezt megkérdezni. Pedig indokolt a kérdés. Ugyanis a fenti idézetekben van egy-egy olyan szó, amelyet már nem használunk, vagy nem olyan értelemben használunk, mint a dráma szerzője. És nem is értjük meg, esetleg a szövegkörnyezet alapján következtethetünk jelentésükre, vagy ha precízek vagyunk, és nem akarunk átsiklani az ismeretlen felett, hát nyomozásba kezdünk. S ha eredménnyel járunk, megtudjuk, hogy a mászás azt jelenti, hogy erőkifejtés, fáradozás, a kirugdalózó azt, hogy szélhámos, kicsapongó, a lévnyaló azt a személyt jelöli, aki valakinek a kegyeit keresi, meg azt, hogy ingyenélő, haszonleső, a lerontatás jelentése pedig összeomlás, megbomlás. Ha ezt nem tudjuk, az egész mondat homályos, vagy érthetetlen marad számunkra. Más példákat is választhattam volna, mert a *Bánk bán* szövegében sok olyan szó, szokatlan szóalak található, amelynek értelmezése a mai olvasó számára nem is mindig egyszerű. Nyelvünkben a múlt század eleje óta olyan változások történtek, melyek eredményeként/következményeként Katona József korának nyelve eltér a miénktől. Meg aztán az író nem mindig alapjelentésben használja a szót, és a szövegkörnyezet is új jelentést adhat a szónak. Vagyis az olvasás igencsak fáradsá-

gos munka, ha a figyelem minden apró mozzanatra kiterjed. De csak így érdemes olvasni, csak így fejthetjük meg az irodalmi alkotás üzenetét.

A *Bánk bán* sorainak megértése az olvasó számára már nem okoz nehézséget, és nem is kell hozzá a múlt század nyelvét tanulmányoznia, nem kell az olvasónak azon törnie a fejét, hogy ez és ez a szó itt és itt mit is jelenthet. Megtette ezt helyette a Bánk bán-szótár készítője, Beke József, s neki köszönve elénk tárul a dráma minden szavának aktuális (valóságos) funkciója.

A *Bánk bán-szótár* a negyedik írói szótárunk. A 70-es évek elején jelent meg a Petőfi- és a Juhász Gyula-szótár, 1988-ban pedig a Toldi-szótár. A Beke szerkesztette szótár az utóbbival van közelebbi rokonságban, mert mindkettő egy-egy mű szóanyagát dolgozza fel szótár formájában.

A *Bánk bán-szótárban* is realizálódnak azok az elvi szempontok és gyakorlati követelmények, amelyeket a tudományos kutatás támaszt az írói szótárakkal szemben. Az egyik fontos szempont a teljesség. A szótár a dráma teljes anyagát dolgozza fel a kritikai kiadás alapján, vagyis minden szó, amely megtalálható a drámában, az címszó a szótárban. Katona József helyesírási megoldásai sokszor eltérnek a ma érvényes szabályzatéitól, úgyhogy a szerkesztőnek meg kellett oldania az eltérésekből fakadó problémákat. A mai helyesíráshoz igazodott, alakjukat tekintve a címszók a mai helyesírási formában szerepelnek zárójelben, utána találjuk az eredeti írásmódot. Pl. (olyan) olylyan, (megvirrad) megvirad, (hogyhogy) hogy hogy, (habár) ha bár. A tulajdonnevek és az idegen szavak viszont olyan alakban szerepelnek címszóként, ahogy a drámában előfordulnak (pl. machina, Carthusianus, Chimaera, Constantia). Önálló címszóvá váltak olyan szóalakok is, mint pl. a szenvedő igealak, a szokatlanul képzett vagy ragozott szó, a szokatlan igeköẗős ige stb. Ahol szükséges volt, utalás segíti a címszó megtalálását (betegség→lélek-betegség, mindjája→mindnyája, annak→az).

A címszó és az eredeti szóalak után az előfordulás száma következik, majd a szófaji megjelölés.

A szócikk felépítésére a gondos tagolás jellemző. Az értelmezés, a jelentések, jelentésárnyalatok meghatározása világos. Az *Értelmező Szótár* alapján történik a jelentések meghatározása, de a megfogalmazások egyszerűbbek, rövidebbek, ugyanis nem a pontos fogalmi meghatározás a lényeges az írói szótár esetében, hanem az, hogy a jelen esetben, a *Bánk bán*ban mit jelentenek a szavak. Nem is várjuk el a minden részletre kitérő magyarázatokat.

A szótár minden szót értelmez, azokat is, melyek csak egy jelentésben fordulnak elő, és az megegyezik a szó mai jelentésével.

A több jelentésű címszó esetében a jelentések, jelentésárnyalatok (mint az ÉrtSz.-ban) számozva vannak, és csoportosítva összetartozásuk figyelembevételével.

Az értelmezés után az idézetek következnek. A szövegkörnyezet mutatja be tkp. a szó használatát, az idézetből derül ki, hogy bizonyos szövegkörnyezetben milyen jelentést kap a szó. A szerkesztő értékes meglátása volt, hogy a jelentés, az érzelmi töltet attól is függ, hogy ki mondja az illető szót, és bizonyos esetben az sem mellékes, kinek mondja, vagy mit tesz a szereplő, amikor mond valamit. A szituáció érzékeltetése tehát a pontosabb értelmezést teszi lehetővé. Szokatlan megoldás ez, de nem felesleges. A címszavak jelentésének bemutatásakor annyit közöl a szótár, hogy a jelentés használata világos legyen. A teljesség igénye az idézetekre is vonatkozik. Elvileg minden szó minden előfordulását idézni kell, a kisebb frekvenciájú szavak esetében ez meg is valósul, olykor azonban terjedelmi okok miatt erről le kell mondani. Nincs meg tehát eb-

ben a szótárban sem minden szó minden előfordulása, és nem is várhatjuk el, hogy feltüntessék pl. a Gertrudis szót tartalmazó mind a 21 mondatot, vagy azt a 39 mondatot, melyben a királyné szó fordul elő, de jelezve van, hogy nem teljes az idézetanyag (fel van tüntetve, hogy a dráma mely helyén található meg még az illető szó).

Az idézet mindig kerek egész, és az értelmezéssel meghatározott jelentést tünteti fel. Mint ahogy az írói szótárakban szokásos, az idézetekben vannak kihagyások (ez is jelölve van) és magyarázó szavak is.

Kétféle stilisztikai minősítést alkalmazott a szerkesztő: utal a szavak stiláris értékére és a költői stíluseszközökre – a jelentésárnyalatokon belül. Beke József jól tudja, milyen buktatókkal jár a stiláris érték meghatározása. Ugyanis Katona József korának nyelvhasználatát kell figyelembe venni, a szavak akkori értékét kellene rekonstruálni. Mivel nincs összehasonlítási alap, nagyon helyesen tette a szótár készítője, hogy kerülte az olyán megjelöléseket, hogy régies vagy újkeletű szó. Az objektív mérce hiányában a szokatlannak tűnő nyelvi jelenségeket (ritk) jelzéssel látta el. Feltünteti továbbá, ha a szó átvitt értelemben található. A másik két minősítés a (nép) és a (táj). A stíluseszközök közül jelöli pl. az ellentétet, párhuzamot, hasonlatot, metaforát, metonímiát, oximoront stb.

A szótár megoldásai világosak lesznek a szótár használója számára, ha áttanulmányozza a Tájékoztatót.

A *Bánk bán-szótár* jó alapot ad Katona József (és a *Bánk bán*) nyelvének, stílusának vizsgálatához, és immár nélkülözhetetlen segédeszköze az irodalom- és nyelvtudomány kutatójának, de nyugodtan ajánlhatjuk a tanároknak is, mert megkönnyíti a dráma értelmezését.

LÁNCZ Irén

LÉTEZNI JELBEN, MÉLTÓSÁGGAL

Petőcz András: *A jelben-létezés méltósága.* Colosseum Kiadó, Budapest, 1990

A magyar irodalom egy sajátságos vonulatáról szól Petőcz András jelen kötete. A költőként ismert szerző ezúttal a nyolcvanas években folyóiratokban napvilágot látott könyvismertetőit gyűjtötte össze. A műfaji egybehangzást csak helyenként bontja meg egy-egy interjú, lemezismertető vagy általánosabb irodalomfilozófiai kérdéseket taglaló írás. A kritikai hangvételű jegyzetek nemegyszer esszévé csiszolódnak, illetve a részletekkel is törődő kistanulmányokká terebélyesednek.

Az írások java része vallomás azokról az írókról-költőkről-művészekről, akik valami módon hatottak Petőcz András költői érzékenységére, művészetszemléletére, gondolkodására, alkotói hovatartozásának voltak döntő befolyásolói. A fiatal alkotó pályáját követők az utóbbi két esztendő verskötetei – *A láthatatlan jelenlét*, *Non-figuratív* – és az általa szerkesztett *Médium Art* című antológia révén arról győződhettek meg, hogy Petőcznek a jel-típusú avantgárd melletti elkötelezettsége szilárdnak, folyamatosnak mondható.

A jel-típusú irodalmi avantgárd meghatározását Szabolcsi Miklós vezette be a magyar szakterminológiába tíz esztendővel ezelőtt, a szövegközpontú-strukturalista irodalom szinonimájaként. Az irányzat a szöveget elvonatkoztatja a társadalmi valóságtól,

elszigeteli a külső világtól, s így a textusnak „jelentése nem, csak szerkezete fontos; ezek a szerkezetek csak a jelenben élnek, történeti beágyazottságuk nincs. . ." Ez a megfogalmazás azonban ma már meglehetősen általánosnak tűnik, hiszen idővel az irányzaton belül is kialakultak különféle árnyalatú poétikák, amelyek különböző módon fogalmazták meg a valósághoz fűződő, hol szorosabb, hol lazább kapcsolatukat. A fogalmilag pontosított jel-típusú szövegművészet napjainkban immár egy olyan individuális magatartást, emberi-alkotói alapállást feltételez, miszerint a művész elvonatkoztatja művészetét a társadalmi-politikai csatározások eldologiasult kontextusától. A művészet társadalmi küldetésére esküsző, kiáltás-típusú megnyilatkozásokkal szemben a jel-típusú doktrína kizárólag művészeti eszmékért és célokért hajlandó latba vetni kreatív eszközeit, vagyis a nyelvet. A nyelv kizárólagos eszköze a költőnek-írónak, de nem csak eszköze, hanem tárgya is. Általa teremti meg ugyanis azt az öntörvényű – a normatív valóságon túli – valóságot, amelynek immár nem sok köze van a külső világ tárgyi-fogalmi összefüggéseihez, hanem teljesen szuverén nyelvi-tudati konstrukcióként áll össze, nemegyszer úgy, mint a külső közeg valamiféle ellentétpárja, párhuzamos modellje.

A debütáns *Betűpiramis*tól (1984) az *Önéletrajzi kísérletek*en (1984) és a *Jelentés nélküli hangsor*on (1988) át legfrissebb, *Európa metaforája* című verskötetéig Petőcz valamennyi jelentkezésével a jel-típusú művészet stratégiai állagát kívánta erősíteni. Tamkó Sirató közelebb áll hozzá, mint Kassák, s Tandorit is közelebb érzi magához, mint mondjuk, Bartát. Azonban a korai avantgárd aktivista vonulata legmarkánsabb képviselőinek műveit is úgy elemzi, hogy kizárólag a nyelvből indul ki, egyedül a művészi megjelenítés összképét tartja mérvadó kritikai kiindulópontnak. Amit művészetkritikai elvárásként önmagára nézve kötelezőnek tart, érvénnyel alkalmazza mások esetében is. A kötet tengelyét összetartó eszmei kovászt épp az egységes szemléletbeli alapállás teszi hatékonnyá, hiszen nyilvánvaló, hogy nélküle a több esztendő termését tartalmazó szöveggyűjtemény mozaikszerű maradt volna, túl széteső lenne.

A jelben-létezés művészetfilozófiai továbbgondolásaként jelenik meg a szerző eredeti terminus technicusa, a „médium-art" meghatározása, melynek eszmeiségét a mű bevezetőjében fejti ki.

Ha a jelközpontú művészet második világháború utáni legismertebb elnevezése a konkretizmusban öltött alakot, úgy az utóbbi két-három évtized multimediális robbanása nyomán joggal beszélhetünk médiummű vészetről, vagyis a kifejezőformák művészetéről. A médium-art tehát részben a konkretizmus eszméit viszi tovább, részben pedig „az alkotó *közvetítő szerepét* hirdeti, hangoztatva, hogy a művész *médiumfeladatot* tölt be egy transzcendens hatalom, egy elvonatkoztatott *én* és a külvilág között, és ennek a közvetítésnek a lenyomata maga a műalkotás". A médium-art tehát több, mint egyszerű műfaji megnyilvánulás. Inkább egy művészi magatartásforma, egy alkotói gondolkodásmód – vagy akár egy életstílus – megnevezéseként fogható fel, életközege pedig a modernizmus régióiban keresendő.

A jelben-létezés méltósága a magyar irodalom modernista genézisének a részleges felvázolása, tekintve, hogy egy olyan időbeli eredőt rajzol meg, amely Tamkó Sirató Károlytól, Barta Sándortól, Kassák Lajostól és Ujvári Erzsitől Pilinszkyn, Weöresön, Marton Lászlón, Erdély Miklóson és Tandorin át futtatja ívsugarát az ifjabb nemzedék olyan zászlóvivőihez, mint Molnár Miklós, Sebeők János vagy Kalász Márton. Külön fejezetben kaptak helyet a *látható nyelv* fogalomkörében mozgó szélsőségesebb, úgymond „képzőművészetibb" vágású alkotók, mint Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor

és Csernik Attila. A *Magyar Műhely* szerkesztőivel készített interjúk szemléltetően jelzik, mekkora jelentőséget tulajdonít Petőcz a magyar irodalom eme sokáig periferikusan kezelt és elvitatott szellemi közösségének.

A sor nem teljes, és nem is lehet az, hiszen Petőcz nem irodalomtörténetet ír, és nem tart névsorolvasást. Gondolkodásának fesztávjában és a leírtak kontextusában azonban végig ott munkál Szentkuthy, Hamvas, Juhász Ferenc és Nagy László, az európaiak közül peidg Hlebnyikov, Malevics, Mallarmé, Rilke, Duchamp és Satie modernista hagyatéka. Azoké, akik „mindannyian tiszta művészetet hoztak létre" és a társadalomból kivetve „önmagukban és művészetük anyagában, műalkotásukban építették fel testüket és formázták meg arcukat, újból." Számukra az újraindulás záloga a társadalmi pragmatizmus mellőzésében volt adott, a távolságtartásban, vagyis azoknak a próbálkozásoknak a határozott elvetésében, amelyek a művészetre rajta kívüli tulajdonságokat és feladatokat kívántak ráerőszakolni.

Petőcz András a fenti emberi-alkotói attitűdre esküszik, és kizárólag az irodalom (a művészet) önmagáért valóságában hisz. A mindennapok dologias összefüggéseit arisztokratikus gesztussal utasítja el, mert tisztában van vele, hogy az avantgárd alkotó a művészeti társadalomban és az emberi közösség tágabb térközeiben egyaránt idegen. Az idegenség és a kívülrekesztettség tudatát azonban méltóságteljesen, a sors velejárójaként fogadja el, hirdetve: „Az önmagába-forduló és műbe-menekülő, a kimunkált és átkísérletezett avantgárd: ez az a művészet, amely még (...) őrzi hitelét."

A jelben-létezés méltósága a „hitelét őrző" avantgárd magyar vonatkozásainak egyfajta panorámája, számos ihletett írást tartalmazó olvasmány, amely szilárd és megbízható alapja lehet az eljövendő művészettörténeti vizsgálódásoknak. A témában bennfentes és járatos író megértéssel nyúl az avantgárd létkérdéseihez. Affirmatív készséggel közelít egy olyan irodalmi-művészeti jelenségkörhöz, amelynek a magyar irodalomban jelenleg alig akad igaz hitű, elkötelezett népszerűsítője és értelmezője.

SZOMBATHY Bálint

SZÍNHÁZ

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Nők iskolája, Tudós nők, avagy a Molière-játszás útjai – Tökéletesen igaza van Madáchnak, amikor *Az ember tragédiája* hetedik, konstantinápolyi színeiben Lucifer így okítja Ádámot: „Tragédiának nézed? nézd legott / Komédiának s múlattatni fog". Igaza van, kétségtelenül, legyen az bármi, lényegében nézőpont kérdése, hogy fogjuk fel, minek látjuk. Csakhogy a nézőpont kérdése csupán a kívülálló előjoga, nem pedig azé, akinek a bőréről van szó. Luciferi s nem ádámi pozíció, a kétkedőé s nem a hívőé. Akinek az élete a tét, annak nem ilyen egyszerű, ahogy Lucifer mondja, annak a saját története nem lehet vagy tragédia, vagy komédia. Csak tragédia lehet. Bármennyire is mulatságos az más, a kívülálló számára és szempontjából. Annak, akinek a bőrére megy a játék, még a legjámborabb szándék is a világ legnagyobb, legfontosabb, legigazabb dolga. Ezért növeszti rögeszmévé, lesz megszállottjává – anélkül hogy észrevenné. Ettől lesz nevetséges. Saját tudtán kívül. És ezen a feloldhatatlan ellentéten, nem máson, alapszik a komédia, minden komédia. Ezt kell meglátnia az írónak, felismernie. A

többi csak technika, a megírás trükkje, amit persze ugyancsak tudni kell, méghozzá nagyon. És Molière nagyon tudja. De ő sem mindig. Szerintem a *Nők iskolájá*ban inkább, mint a *Tudós nők*ben. Inkább? Talán mélyebbről szemlélve, Ádámként, míg a *Tudós nők*ben ő is luciferi kívülállással szemlél és ábrázol. A *Nők iskolájá*ban, ezzel szemben, átéli a történetet. Belülről szól. Azért-e, mert – ahogy életrajzírói szeretik hangsúlyozni, ő a főhős, mert Molière Arnolph, mert ő az idősödő férfi, aki fiatal lányt akar magának? Nem valószínű, még ha csodálatosan klappol is az életrajz és a drámabéli történet. Inkább azért, mert a *Nők iskolájá*ban Molière egy emberről mond el egy teljesen mindennapi történetet, a *Tudós nők*ben pedig egy jelenségről ír, egy – ugyancsak köznapi – társadalmi divatról. Ezért különbözik, szükségszerűen kell különböznie egymástól a *Nők iskolája* és a *Tudós nők* előadásának, attól függetlenül, hogy mindkettőben a fiatalok igaz szerelme győzedelmeskedik, hogy mindkettőben vesztesek is vannak. Csakhogy amíg a győzelemben lényegében nincs különbség, csupán annyi, hogy a szerelmeseket egyik helyen Ágnesnek és Horace-nak hívják, a másikon pedig Henriettenek és Klitandernek, addig a vesztesek közt óriási a különbség. A *Nők iskolája*-béli Arnolphé több, mint a *Tudós nők*-béli veszteseké együttvéve. Aki az életét teszi fel valamire, annak a vesztessége összemérhetetlen azokéval, akik divatból úznek valamit. Arnolph vesztessége összehasonlíthatatlanul emberibb, ez nem jelenti, hogy nem lehet komikus Arnolph alakja, hasonlóan, mint az álköltészetért rajongóké és a hoppon maradt fűzfapoétáké. De Arnolph komikus bukása egyben tragédia is. Philaminte, Trissotin és Armanda komikus esete legfeljebb pech. Arnolph megsemmisül, Philaminte, Trissotin és Armanda ezzel szemben pórul járnak. Úgy kell nekik. Mind a négyüknek, tehát Arnolphnak is, csakhogy míg a *Tudós nők*-béli veszteseknek nevetünk, addig Arnolphot szánjuk. Azok divatot úztek, elvárásoknak akartak megfelelni, Arnolph viszont boldog akart lenni.

Micsoda különbség!

És a két színházi előadás, az újvidékiek *Nők iskolája* és a belgrádiak *Tudós nők*je pontosan ezt a kétféle komédiát érzékelteti.

Arnolph (az Újvidéki Színház kiváló pesti vendégszínésze: Rajhona Ádám) minden gesztusa intim és fájdalmas. Amikor csomagokkal felpakolva először lép a színre éppen úgy, mint amikor magasan palánkozott háza körül – ebben őrzi választottját, Ágnest – nagy gondosan gereblyézgeti a földet, hogy könnyen észrevehető legyen, mely irányból jön, hol akar bejutni a lánytolvaj fiatalember. Mind a csomaghegy alatt, mind pedig a gereblyézés során érezni Arnolph küzdelmét, hogy Ágnest megnyerje, ezért a sok ajándék, illetve hogy Ágnest megtartsa – magának. Hogy azonban Arnolph ne lehessen tragikus hős, holott erre minden emberi feltétele megvan, arról a rendező (Babarczy László) és az író együtt gondoskodik.

A csomagokat cipelő férfi gyorsan nevetséges lesz, ügyetlenül kapkodja össze a földről a kezéből állandóan ki-kihulló csomagokat, mígnem végül is csak icipici rózsaszín csomagocskája marad, amit a kisujjára erősített, s amit később sem veszíthet el (ebben lennének a házassági kapcsokat jelentő jegygyűrűk?), gereblyézés közben pedig nem más akadékoskodik, ugráltatja át a gereblye nyelét, mint éppen a házasságot perfektuálni hivatott Jegyző (Szabó Palócz Attila f. h.), aki számára – jelzi a megoldás – ez az eset semmi különöset nem jelent. Amíg Arnolph gondosan húzza a barázdákat, pontoskodik, addig ezt a szerződéseket szakmányban író fiskálist csak néhány adat érdekli, hogy minél előbb kitölthesse a szokásos űrlapot. Mindkét jelenet remek ellenpontozással készült. Arnolph küzdelme a csomagokkal, minek szerény eredménye az az egyet-

len gyufásdoboznál is kisebb rózsaszín doboz, amely a kisujjára akadt, ragadt, eltávolíthatatlanul, akárcsak gondos gereblyézése, amit a türelmetlen ügyvéd állandóan összeront, egyaránt megkérdőjelezi igyekezetének jogosságát. Azt sugallja az előadásnak ez a két leghangsúlyosabb jelenete, hogy Arnolph tiszteletet parancsoló, igaz szándéka ellenére sem lehet tragikus hős, vesztessége ugyan nem kétséges, elkerülhető lett volna, ám ez nem máson, hanem csak rajta múlott.

Hogy miért, erre Molière ad magyarázatot.

Arnolph ugyanis nemcsak boldog akar lenni, hanem mindennél jobban fél a felszarvazástól. Ezért nevel magának feleséget, zárja el kiskorától fogva Ágnest, tartja butának, hogy ne ismerhesse ki a világi praktikákat, az élet csínytevéseit, köztük a legborzasztóbbat, a férj felszarvazásának jól ismert és gyakori eseteit. Egyfelől a mérhetetlen boldogságigény, másfelől pedig az erőszak, amellyel ezt a boldogságot Arnolph el szeretné érni, mindenáron. Érthető tehát, hogy azon az áron sem sikerül neki, hogy vetélytársa, a fiatal, önfeledt, lángolásában vak Horace (Péter Ferenc f. h. játssza ezt el csodálatos lendülettel, lefegyverző, bájos naivitással) nem másnak, hanem éppen neki, Arnolphnak mondja el, hogy fog csellel a lányhoz férkőzni, találkozni Ágnessel, akit Faragó Edit játszik részben azzal a megejtő együgyűséggel, amivel a *Liliom*ban találkoztunk, részben az új szerephez keresve eszközöket. (Csupán az róható fel neki, ami talán nem is kifejezetten az ő bűne, hogy Ágnes eszmélése váratlanul történik, nem a folyamatot mutatja meg, hanem csak a végeredményt, Arnolph terrorjával való szembefordulását.)

Ha már az ellenpontozás technikáját említettem, nem hagyható szó nélkül a két szolga (Vukosavljev Iván f. h. és Erdélyi Hermina f. h.) commedia dell'artés komédiázása, ami amellett hogy érdekes színfoltja az előadásnak, ügyefogyottságuk, amely mögül nem hiányzik az ilyen szolgaszerepek számító sunyisága sem, ellenpontja Arnolph háza szigorának, s példázza, hogy a ház ura csupán rögeszméjének él, arra sem képes, hogy a legtermészetesebb dolgát tegye, szolgáit fegyelmezze.

Koncepciózus, részleteiben is végiggondolt előadás a *Nők iskolája* az Újvidéki Színházban, színészileg – elsősorban Rajhona Ádámnak köszönhetően, aki csodálatosan mutatta meg a molière-i színjátszás lényegét: hogyan válhat a szó cselekvéssé – ugyancsak színvonalas. Kár, hogy Babarczy túlrendezte a zárójelenetet, s ezzel elsősorban saját munkájának ártott, önnön igyekezetét és eredményét kérdőjelezte meg. Teljesen felesleges ugyanis a hoppon maradt Arnolphot szarvasagancsokkal bemutatni. Hogy Ágnes felszarvazta, tudjuk, s ettől a szájbarágós megoldástól Arnolph semmivel sem lett nevetségesebb, mint amilyennek addig láttuk. Felesleges ráadás, főleg ha tudjuk, hány egyszerűségében is kifejező jelenete van Babarczy rendezésének.

A *Nők iskolájá*hoz hasonlóan a *Tudós nők* is a szabad akarat érvényesítéséről szól, ugyancsak a szerelmesek szabad akaratának a jogosságát példázza. Azzal azonban, hogy egy társadalmi jelenségről, a divathóbortról, az értéktelenség felértékeléséről, a fűzfapoézis költészetté hazudásáról íródott, szükségszerűen többszereplős történet, melyben nem annyira a szereplők magánélete, érzelmei a fontosak, mint inkább annak megmutatása, hogyan deformálódhat az, aki nem a saját fejével gondolkodik, aki nem meri önmagát vállalni, hanem mások ferde ízlését követi. Aki ilyen, az mindenben ilyen, természetes, hogy ha fiatal lány, hoppon marad, ha fiatalember, ugyancsak, ha lányos mama, nevetséges lesz, annak ellenére, hogy ő viseli a nadrágot, a legfontosabb kérdésben, lánya párválasztásában a pipogya férj győz.

A *Tudós nők* társadalmi tabló, s a belgrádi Nemzeti Színház előadása, melyet Jagoš

Marković rendezett, ezt igyekszik tudatosítani. A hamis illúziók világát látjuk, ezért jogos a harsányság, jogosak a széles gesztusok, indokolt a szándékolt ripacskodás. Aki valamit önmagának is fél bevallani, az, hogy igazi énje rejtve maradjon, ne lepleződjön le, mindenáron – önmaga előtt is – titkolni akarja a valóságot. És épp ezzel mutatja meg. Épp így árulja el magát.

Az est igazi meglepetését a vénlány Belizát alakító Svetlana Bojković szolgáltatta. A Jobb élet című mamut tévésorozat szépasszonya a színpadi hatás kedvéért a felismerhetetlenségig elcsúfítja magát. Ennek a merész vállalkozásnak nemcsak hatalmas siker az eredménye, hanem sokkal inkább, hogy kiderül, Svetlana Bojković amellett, hogy kiváló drámai színésznő, remek komika is.

A két előadás kapcsán tenni kell egy futó közönségszociológiai észrevételt is. Az újvidéki szerb közönség számára ünnep a színház, a magyar számára inkább szorgalmi feladat. Már azok számára, akik színházba járnak. Mert sokan, főleg az értelmiség, ezt elmulasztja. Kényelmi okokból, másért, ki tudja, tény azonban, hogy a szerb értelmiség számára fontos megjelenni az előadáson, a magyarok számára, legtöbbjüknek viszont nem.

Miért?

Imádok férjhez menni – Fanyar angol vígjáték, melyet a magyar zenésítési divat slágerszerűvé oldott. Ettől függetlenül lehet szórakoztató. Miszlay István (Budapest) rendezése az Újvidéki Színházban korrektségével lényegében ilyen. Erénye, hogy nem kíván kilépni a műfaj kereteiből, nem erőltet sem aktualitást, sem modernséget. Hozadéka, hogy Sz. Rövid Eleonóra kipróbálhatta magát a primadonnaszerepben, a gyengébb éneklés mellett minden mást remekül tud és csinál. És hogy Pásthy Mátyás végre oldottan, lezserül teszi a dolgát. Az sem mellékes, hogy Albert János a ristići avantgardizmus útvesztőiben való bolyongás után visszatalált régi, jól kipróbált szerepköréhez, amit láthatóan élvez.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

NAPLÓ

SZAJKÓ ISTVÁN PORTRÉI

Régi igazság, hogy annak a kiállításnak van értelme, amely nyomot hagy maga után. Csakhogy ehhez a körülmények közrejátszására is szükség van: kell mindenekelőtt az alkotó és az értő közönség, de kell egy olyan szervezőegyéniség is, akinek ízlése, művészetfelfogása és művészetszeretete létre tud hozni ilyen találkozásokat, s nem utolsósorban kell az elmondott és leírt gondolat, a szó, amely a megnyitót élvezetessé teszi, majd pedig az utókornak is dokumentálja az eseményt. Miért írom le mindezt? Mert érzésem szerint most már mindez megvan a mind rendszeresebbé váló *7 Nap*-beli kiállításokon Szabadkán, amelyek mintha az utóbbi időben ritkuló, Franzer Galériában megrendezett kiállítások utódába lépnének. Mert hogy a szabadkai hetilap szerkesztőségének kiállításai reputációt szereztek, már aligha lehet vitás.

Ma, február 14-én is egy ilyen vernissage-nak vagyunk tanúi. A városháza félemeleti

szerkesztőségének a falain, ebben a nem kimondottan képzőművészeti kiállításokra berendezett környezetben Szajkó István portréit látjuk. Kellemes zsongás, némi tolongás. Kell ez is. „Portrépéldatár" – mondja megnyitójában Dudás Károly, a szervező, író és újságíró, én meg magamban ezt a most először hallott, a szótárban nyilván fel nem lelhető összetett szót ízlelgetem. Tényleg az! Ismertebb szabadkai írók, művészek képi példatára, mondhatja majd egyszer az utókor.

„Nézem a Kopeczky-portrét – mondja Dudás –, néhány vonal mindössze, egy tenyérnyi folt, s mégis összetéveszthetetlenül a Kópé. A jól ismert mozdulat is rajta van ezen a képen: ahogy szeme elé emeli mindent látó monoklijának nagyítóüvegét, amelyen keresztül olyan dolgokat érzékel, amelyeket a közönséges földi halandó aligha érzékelhet." Nekem meg Eugène Delacroix nézete jut eszembe az általa kikísérletezett fényképészeti technikáról, a dagerrotípiáról, miszerint a másolat hamis is meg pontos is. Valahogy ilyeneknek érzem ezeket a Szajkó-portrékat.

Nézegetem ezeket a pasztelleket, s azt látom, hogy a festő a maga stílusában milyen tökéletesen egyensúlyoz a fotórealizmus visszahozható pillanatai és a ködbe vesző, szuggesztív jelzések között. Az arc itt természetesen a fölismerhetőségig hasonlít, de benne a festői látásnak az a többlete is, amelyet jobb híján illúziónak kell neveznem. Mert ezeknek az arcoknak a titkait és nem redőit festette meg Szajkó István. Mintha ő is ama monokli nagyítóüvegén keresztül látna bennünket, látná a szemmel nem is láthatót. S ez a képi játék ragad meg mindenekelőtt, az, ahogyan a festő kacérkodik az én arcommal és a kopasz fejemmel. És a pillanatot is érzékelem, amikor azt mondja, számomra nincs tovább, én elmondtam rólad, amit akartam, most már gondold tovább te, képtárlátogató, s húzzad tovább a vonalaimat. Azokat, amelyek nála valahol a levegőben megálltak, de úgy, hogy gondolatban valóban továbbhúzhatók, s tetszés szerint vezethetők. A kép pedig végül tetszés szerint akár retusálható is. Ha akarjuk. De minek? Engem tökéletesen kielégít Szajkó végítélete rólam és másokról is. Számomra innen nincs tovább.

1976 óta barátkozom ezekkel a portrékkal, s csodálom, hogy mennyire benne van mindegyikben az ábrázolt ember temperamentuma és jelleme. S mindezt milyen leleménnyel és hozzáértéssel teszi a festő.

Milovan Miković, a másik szónok, Danilo Kišt idézi: „A portréfestészet lényegében nem más, mint balzsamozás." Az is, ha úgy tekintünk rá – s miért ne tennénk? –, hogy a portré is rögzíti az időt. Mint minden műalkotás a világon. Talán ezt érzi Szilágyi Gábor festő barátom és a régész Szekeres László is, akikkel a megnyitó utáni pogácsázás közben Ácsék és Hangyáék 1938-as Híd-kiállításának a portréit emlegetjük, amelyek ma már elsősorban a kort dokumentálják, ezért jelentősek. Meg a klímájuk miatt, teszem hozzá, mint ahogy meggyőződésem, hogy Szajkó itt látott pasztellkrétájának sárgái, kékjei és apró piros akcentusai a jövőnek a mai, változó világunkat is dokumentálni fogják.

Bela DURANCI

KRÓNIKA

SINKÓ ERVIN EMLÉKÉRE – Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén megemlékeztek Sinkó Ervinről, aki alapító tagja volt ennek az intézménynek. Halálának huszonötödik évfordulóján kiállították munkáit, valamint tanácskozást tartottak, amelynek keretében Bori Imre az író műveinek mai olvasatáról beszélt, elmondva, hogy „ma Sinkó Ervin szépírói teljesítményei és irodalomtörténeti elgondolásai talán a legkikezdhetetlenebbek. Tehát amikor nem utilitarisztikus célokat hirdetett, hanem amikor a *szépre* esküdött, arra, ami örök, ami egyetemes, ami mindenkor érvényes". Bosnyák István Sinkó Ervin disszidensi magatartásáról, Csáky S. Piroska a könyvtáráról, Utasi Csaba, prózaverseiről, Csányi Erzsébet irodalomtörténetének súlypontjairól, Gerold László Csokonai-monográfiájáról értekezett, Bányai János pedig Sinkó Ervin utolsó egyetemi előadását elevenítette fel.

A megemlékezés keretében Papp p Tibornak átadták a Sinkó-díjat, amelyet a fiatal költő *Könnyv* című verseskötetével érdemelt ki.

A JMMT ELSŐ KÖNYVEI – A Bosnyák István vezette Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság a Soros Alapítvány anyagi támogatásával megjelentette első köteteit. A március derekán tartott könyvbemutatón egyszerre négy kiadvánnyal ismerkedhettünk meg. *Varasodás* címmel Cs. Simon István versei láttak napvilágot, Tripolsky Géza *„Nem bánom, hogy juhásznak születtem"* címmel a Tisza-vidék néprajzához és folklórjához nyújt adalékot, míg Burány Béla *Emberek, sorsok, balladák* címmel szociográfiai jellegű írásokat tett közzé. Györe Géza *Fehér Ferenc-bibliográfiá*ját jelentette meg a JMMT kiadásában.

Ide kívánkozik az a hír is, hogy e társaság néprajzi szakosztálya Doroszlón tartott tagsági értekezletén plakettel, illetve oklevéllel tüntette ki Bodor Anikót, Silling Istvánt, Harkai Imrét és Borsi Ferencet a néprajzkutatásban eddig elért eredményeikért.

MAJTÉNYI MIHÁLY-NOVELLAPÁLYÁZAT – A *Magyar Szó* szerkesztősége fölújította a Majtényi Mihályról elnevezett novellapályázatát. A jeligés pályázati novellák beküldési határideje 1992. VI. 15. A bírálóbizottság tagjai: Bányai János, Bálint Sándor és Fekete J. József. A díjak összege 30-tól 50 ezer dinárig terjed. A pályázaton jugoszláv állampolgárok vehetnek részt magyar nyelven írt, hat gépelt oldalnál nem hosszabb novellákkal.

DANILO KIŠ VERSEI ÉS MŰFORDÍTÁSAI – Belgrádban február végén mutatták be a Prosveta kiadásában megjelent Danilo Kiš-kötetet, amely verseit és műfordításait tartalmazza. A könyvben az elsősorban prózaíróként ismert szerző tíz-egynéhány eredeti verse és magyar, orosz és francia költők verseinek fordítása szerepel. A Magyar rapszódia fejezet többek között tartalmaz Ady-, Radnóti- és József Attila-verseket is. A kötetet az író özvegye, Mirjana Miočinović és Bogdan A. Popović rendezte sajtó alá.

MIRKO KOVAČ REGÉNYE FRANCIA NYELVEN – Nemrégiben a francia Ricochet kiadó megjelentette Mirko Kovač *Malvina* című regényét, amely máris akkora érdeklődésre talált, hogy a kiadó a szerzőt meghívta több könyvbemutatóra, sőt a francia televízió egyórás műsorban látta vendégül. Ugyanez a kiadó már szerződést kötött Mirko Kovačcsal a *Bevezetés a másik életbe* című művének megjelentetésére is, s érdeklődnek új s egyelőre befejezetlen regénye, a *Kristályrács* iránt is.

DUŠAN KOVAČEVIĆ SIKERE – Dušan Kovačević jelenleg Budapesten élő szerb drámaíróra is felfigyelt az európai közvélemény. Németországban párhuzamosan tíz színházban játsszák a drámáit. *Profi* című darabja szerepel Prága és Pozsony színházainak repertoárján, a budapesti Várszínházban pedig az újvidéki Pintér Gábor állította színpadra. Szófiában is most készülnek drámájának bemutatására.

Dušan Kovačevićtyal kapcsolatos az a hír is, hogy több mint negyven belgrádi színművész aláírásával levelet intéztek hozzá, amelyben kérik, hogy minél hamarabb térjen vissza Belgrádba.

TODOR MANOJLOVIĆ-ALAPÍTVÁNY LÉTESÜLT – Todor Manojlović szerb író születésének száztizedik évfordulója alkalmából Zrenjaninban alapítványt és irodalmi díjat szándékoznak létrehozni. Az alapítvány első és legfőbb feladata lesz megjelentetni az író összegyűjtött műveit és kidolgozni az irodalmi díj szabályzatát. Az alapítvány igazgatóbizottságát nemrégiben nevezték ki. Tagjai: Vojin Matić, Aleksandar Tišma, Bori Imre, Pavle Ugrinov, Ivan Ivanji, Draško Ređep, Zdravko Mandić, Dragan Čuk és Dušan Jakovljev.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Beder István: *Szomjúság földje* (regény)
Herceg János: *Gogoland* (regény)
Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc* (képzőművészeti esszék)
Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai* (tanulmányok)
Szöllősy Vágó László: *Szex, szerelem és...*
Szent Péter atyafisága (mondák gyermekeknek)

Előkészületben

Bori Imre: *Ivo Andrić* (monográfia)
Szathmári István: *Utak és álmok* (regény)
Juhász Erzsébet: *Senki, sehol, soha* (novellák)
Lábadi Károly: *Meg vagyok én búval rakva* (Ács Gedeon naplója)
Toldi Éva: *Herceg János* (kismonográfia)
Pilinszky János – Janoš Pilinski: *Kráter – Krater* (kétnyelvű kötet, Horváth Ottó fordításában)
Varga Zoltán: *Indiánregény* (kisregény)

Fekete J. József: A precíz önismerettől a Creta Polycolorig *(esszé Szentkuthy Miklósról)* 292
Varga Zoltán: Népnyelvünk irodalmunkban 302

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Toldi Éva: Könyvjelző (Henry Miller: *Ráktérítő*; Tom Wolfe: *Hiúságok máglyája*; Stephen King: *A holtsáv*) 308
Bányai János: „Tipikus" önéletrajz (Milisav Savić: *Hleb i strah*) 313
Bence Erika: Készülődés az ünnepre (Márai Sándor: *Vendégjáték Bolzanóban*) 315
Láncz Irén: Közelebb a Bánk bánhoz (Beke József: *Bánk bán-szótár*) 318
Szombathy Bálint: Létezni jelben, méltósággal (Petőcz András: *A jelben-létezés méltósága*) 320

Színház

Gerold László: Színházi napló 322

Képzőművészet

Bela Duranci: Napló *(Szajkó István portréi)* 325

KRÓNIKA

Sinkó Ervin emlékére; A JMMT első könyvei; Majtényi Mihály-novellapályázat; Danilo Kiš versei és műfordításai; Mirko Kovač regénye francia nyelven; Dušan Kovačević sikere 327

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1992. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó, Nyomdaipari Közvállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 1000 dinár, fél évre 500 dinár. Egyes szám ára 100, kettős szám ára 200 dinár; külföldre egy évre 2000 dinár, fél évre 1000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült a becsei Lux Color Printing Nyomdában. – A Köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli.

YU ISSN 0350–9079